

10125

19

AZ ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR KIADVÁNYAI

SZERKESZTI: RÉDEY TIVADAR

XIX.

NYOMTATOTT  
LITURGIKUS KÖNYVEINK  
KÉZIRÁSOS BEJEGYZÉSEI

IRTA

RADÓ POLIKÁRP O. S. B.

Országos Széchényi Könyvtár



BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

## Magyarország időszaki sajtójának könyvészete.

Szerkeszti: Dezsényi Béla

Kiadja a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára

1. A magyar hírlapirodalom első százada. (1705—1805.) Összeállította *Dezsényi Béla*. Ára 5 P
2. A magyar hírlapirodalom 1806-tól 1866-ig. Összeállítja *Dezsényi Béla*. Előkészületben.
3. A magyar időszaki sajtó 1867-től 1910-ig.
4. Magyarország időszaki sajtója 1911-től 1920-ig. Összeállította *Kemény György*. Budapest, 1942. Ára 34 P
5. Magyarország időszaki sajtója 1921-től 1935-ig. Előkészületben.
6. Magyarország időszaki sajtója 1936-tól 1940-ig. Összeállította *Mokcsay Júlia*. Előkészületben.
7. A magyar időszaki sajtó a román uralom alatt. 1919—1940. Összeállította *Monoki István*. Budapest, 1941. Ára 16 P
8. A magyar időszaki sajtó a csehszlovák uralom alatt. 1919—1938.
9. A magyar időszaki sajtó a jugoszláv uralom alatt. 1919—1941.
10. Az időszaki sajtó magyar és magyarvonatkozású irodalma. A magyar hírlapirodalom történetének forrásai. Összeállítják *Szemző Piroška* és *Dezsényi Béla*. Előkészületben.

Magyarország időszaki sajtójának könyvészete 1941-től kezdve öt-öt évet felölelő kötetekben fog megjelenni.

Alleinvertrieb ausserhalb Ungarns : Otto Harrasowitz, Leipzig.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

AZ ORSZÁGOS  
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR  
KIADVÁNYAI

SZERKESZTI

RÉDEY TIVADAR

XIX.

BUDAPEST

STEPHANEUM NYOMDA

1944

NYOMTATOTT  
LITURGIKUS KÖNYVEINK  
KÉZIRÁSOS BEJEGYZÉSEI

IRTA

RADÓ POLIKÁRP O. S. B.

OSZK  
Országos Széchényi Könyvtár

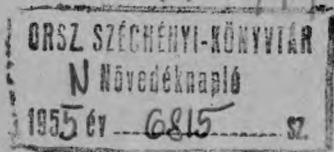
BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

*Különlenyomat a Pannonhalmi Főapátsági Főiskola  
1942/43-iki Évkönyvéből 313—429  
(a számozás az 5. oldaltól értendő).*

OSZK  
Országos Széchényi Könyvtár



Felelős kiadó: Rédey Tivadar.

Stephaneum nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28. Felelős: ifj. Kohl Ferenc.

Régi könyvekben sokszor találhatók kézzel beírt jegyzetek; ezek rendszerint a tulajdonos ex-librisei, esetleg egy-két családi jellegű följegyzés. Meg esetleg a könyv szövegéhez írt glosszák; kevés kivétellel legtöbb esetben nem nagy jelentőségű dolgok. Másképen áll azonban a dolog nyomtatott régi liturgikus könyveinkkel, amelyek még a római liturgia behozatala előtt hazánkban használatosak voltak, tehát az 1630-iki Pázmány által összehívott nemzeti zsinat előtt. Ezek a nyomtatott könyvek nemcsak a tulajdonos pap, vagy egyház nevét örökölték meg igen sok esetben, hanem sok fontos más bejegyzést is tartalmaznak a XV—XVI. századból. Igazolják azt a tételt, amelyet nem hangoztathatunk eléggé: hogy *a magyar liturgiátörténeti kutatás mennyire adósa a magyarságtudománynak*, mennyi érdekes és fontos adattal világít rá magyar multunkra, melynek szerves része, és a magyar lelkületre, vallásos népeletre.

A mohácsi vész előtti magyarság magas európai kultúrájára éles fényt vet az a körülmény, hogy milyen tömegben jelentek meg liturgikus nyomtatványai. Bármely nemzet akármelyik egyházmegyéjének termelésével összehasonlítva, *a legelső helyen állók közé fogunk tartozni*. Harmincégy év alatt, 1484—1518 között tizenkilenc kiadást ért meg az esztergomi főegyházmegye miscskönyve: a *Missale secundum chorum almae ecclesiae Strigoniensis*; kiadásainak külső formája, fametszetei, nyomdászai a legkiválóbb külföldi mestereknél rendeltettek meg. Hetven év alatt a *Breviarium Strigoniense* (1480—1558) tizenhárom kiadást ért meg; az esztergomi agendák és ordinárius-könyvek pedig egy évszázad alatt tizenkettőt. (1496—1596.) Ha nem következik be a magyar közepkori birodalom gyászos összeomlása Mohács után, ez a liturgikus könyvkultúra természetesen folytatódott volna. Miscskönyvet az esztergomi mellett még a zágrábi s a pécsi egyházmegye adott ki;

breviáriumot és ordináriust az egri. Hogy *mekkora kultúrfokot jelent aránylag rövid idő alatt ennyi nyomtatott liturgikus könyv*, mint amennyi nálunk megjelent, mutatja a XVI. század közepéről az augsburgi egyházmegye vikáriusának panaszja: még 1556-ban is a papok és a hívek nehezen szereztek meg nyomtatott liturgikus könyveket, mert azt tartották, hogy a kézírásosak éppen olyan jók.<sup>1</sup>

Sajnos, még ott nem tartunk, hogy a hatszáz esztendeig használt magyar-római liturgiát összefoglaló módon ismertethessük: ennek a kézírásos anyagnak és a nyomtatott könyveknek átkutatása után lesz majd csak helye. Jelen tanulmányom mindössze ennek a kutatási forrásanyagnak egy teljesen elhanyagolt területét tárja föl: a magyarok használatára nyomtatott liturgikus könyveknek kézírásos bejegyzéseit. Csonka hazánk területén minden föllelhető liturgikus könyvet, szám szerint 141 darabot tanulmányoztam. Néhány darab nem kerülhetett kezembe; bizonyára akárhány van, amelyről nem tudunk, hiszen magam is találtam nem egy eddig ismeretlen példányt. Mert ezt mindjárt jeleznem kell: itt nem kiadásokról van szó, hanem minden egyes példányról. *Nem a nyomtatott könyvek szövege* tanulmányunknak tárgya, hanem a *kézírásos bejegyzések*. Tanulmányomban minden bejegyzést közlök, legalább is tartalom szerint. Elsősorban természetesen legtöbb a *liturgikus vonatkozású* bejegyzés, meg az *egyházi zenére* vonatkozó (I. és II. rész); utána a *nemzeti nyelvű* följegyzések következnek (III. rész); majd a *történeti és helytörténeti* följegyzések, kronológiai egymásutánban (IV. rész); végül a *meteorológiai* följegyzések után (V. rész) a fölhasznált liturgikus nyomtatványok *jegyzéke*, bibliografiai leírásukkal, (VI. rész.) A liturgikus könyvet, mely a bejegyzést tartalmazza, a VI. rész jegyzékének sorszáma szerint idézem.

<sup>1</sup> A vikárius levele 1556 jún. 27-ről Ottó augsburgi püspökhöz: «dan sie achten, die mesz usz den alten meszbüchern gehalten sey nit ungerecht oder falsch gewesen». A panaszra alkalmat az augsburgi misekönyv 1555-iki kiadása szolgáltatott. F. A. Hoeyneck, Geschichte der kirchlichen Liturgie in der Diözese Augsburg, Augsburg 1889, 338.

## I. A magyar liturgiátörténet körébe vágó bejegyzések.

1. Elsősorban a *szentmisére vonatkozó bejegyzések* nagy tömegét veszem sorra. Néhány a miserendre vonatkozik: ez úgyis megvolt a nyomtatott könyvekben és csak ahol valami eltérést, bővítést véltek szükségesnek, ott történik ilyen irányú följegyzés. Utána a votiv-miséket (fogadalmi miséket) s a XV. század végén annyira divatos mise-sorozatokat tárgyaljuk, végül a szentek miséit, kiknek ünnepe az illető nyomtatott kiadásból hiányzik.

a) A *miserend (ordo missae)* már teljesen kialakult a XV. század végén, így csak néhány jelentéktelen pótlást regisztrálhatunk. A *kalocsai székesegyház* példányában följegyzik a püspök, ill. érsek főpapi öltözködésének rendjét és imádságait: «Incipit indumentum episcopale, primo dum vestem deponit dicat...»<sup>2</sup>

A fölajánlás ritusát jegyzi be 1486 után egy pap; ezt az 1484-iki első Missale Strigoniensevel vetem egybe és csak eltéréseit közlöm.<sup>3</sup> «Sequitur canon minor. Et primo sacerdos invocat spiritum sanctum dicens eleuatis manibus ant(iphonam): Veni sancte spiritus. Deinde faciat crucem super vtrumque dicens: Sanctifica quesumus domine... Quando offert hostiam super altare dicat: Suscipe... Deponendo hostiam in modum crucis dic: Oblatus est quia ipse voluit et peccata nostra ipse portauit. Osculando patenam dic: Pone domine custodiam ori meo... In pace factus est locus eius et habitacio eius in syon. Cum ponit calicem... Locando calicem in modum crucis, dic: Acceptum sit omnipotenti deo sacrificium istud». A többi teljesen az 1484-iki szerint, a füstölés elmarad.

A mise végén adandó *áldást* két bejegyzésben találjuk megörökítve. Az egyik kolozsvári szokást őrzött meg:<sup>4</sup> «Ite missa est vel benedicamus domino. Oremus: Celesti benedictione benedicat uos diuina maiestas et vna deitas pater et filius et spiritus sanctus. Placeat tibi sancta trinitas». A másik, a XV. század

<sup>2</sup> 37. szám, a könyv elején levő toldalék, fol. 1—5'.

<sup>3</sup> 16. szám, hátsó bekötési táblára beírva.

<sup>4</sup> 19. szám, fol. LXXXVIII'; XVI. századi kéz bejegyzése a Placeat imádság után.

végéről származó bejegyzés egy másik könyvben beírva olvasható :<sup>5</sup>  
 «Anime omnium fidelium defunctorum requiescant in pace. Sit  
 nomen domini benedictum. Adiutorium nostrum in nomine domini.  
 Qui fecit celum et terram. In unitate sancty spiritus be-  
 nedicat uos pater et fillius» (!)

Nagyobb érdeklődésre tarthat számot egy 1511 után való bejegyzés, mert ez bizonyítja, hogy hazánkban a XVI. század elején szokásos volt az ú. n. »száraz mise» (Missa sicca). Az egész középkorban szokásos volt, mikor már tilossá lett a naponkénti többszöri misézés (a XII. századtól kezdve), hogy kánon nélküli misét mondtak, ami úgylátszik a IX. században már szokás volt francia földön.<sup>6</sup> Franciaországban annyira közkedveltek voltak ezek a száraz misék, hogy még a reformáció idejét is túléltek,<sup>7</sup> hasonlóképpen Itáliában és Belgiumban, ahol a cambrai-i (1576) és yperni (1577) zsinat tiltotta meg végképpen ezt a szokást.<sup>8</sup> Adolf Franz meggyőző érvelése szerint azonban Németországban a XVI. században már nem volt szokásos a száraz mise szokása, és csak pusztá emlékezete volt meg.<sup>9</sup> Mikor tehát nálunk 1511 után még mindig megvan ez a szokás, még pedig valószínűleg Dunántúlon, mert a somogymegyei Berzencére utal a könyv, hol a följegyzést találtuk — ez megint csak megerősíti hipotézisünket a magyar-római liturgia frank eredetéről. A száraz misét ezen magyarországi szöveg szerint »evangéliumnak» hívták és a kitett szentség előtt mondták, a kánon nélkül természetesen, a szentséget föl is mutatták s a végén áldást adtak vele. Én legalább az erősen és szokatlanul rövidített szöveget így értelmezem. A szövegben kivételesen a rövidítéseket is jelzem, mert eléggé szokatlanok :

»Siq(uis) voluerit EW(an)g(eliu)m c(e)l(e)b(rare) loco misse primo dicitur ad intr(oitum) aux(iliu)m n(ost) r(u)m in no(m)i(n)e domi(ni) postmodum officium.<sup>10</sup> Salve s(an)cta u(el) aliud officium in fine gl(oria) sit cum kireley(son) postea dicatur or(at)i)o Ep(isto)la et gradale (!) cum all(elui)a iterum vertetur ad Ew(an)g(e)lium vt mo(r)is est po(st) Ew(an)g(e)l(iu)m it(er)um offertori(um)

<sup>5</sup> 15. szám, fol. LXXXVIII'.

<sup>6</sup> E. Martène, De antiquis ecclesiae ritibus, Venetiis 1788, I, 100.

<sup>7</sup> Thiers, Traité des superstitions qui regardent les sacrements, Paris 1697—1704, II, 380.

<sup>8</sup> J. Hartzheim, Concilia Germaniae Coloniae 1759, VII, 1001. 848.

<sup>9</sup> Die Messe im deutschen Mittelalter, Freiburg i. B. 1902, 83—84.

<sup>10</sup> Introitus de B. Maria V.

pat (...) offerens de uadede (?) lauet manus postmodum dicat ter agnus dei et eleuet corpus dominicum p(ost) hec vert(itur) ad como(n)i(one)m<sup>11</sup> et d(icitu)r or(atio)et in fine Ew(an)l(e)gy d(icitu)r bend(i)c(am)us et det B(e)n(e)d(i)ccio(nem) cum sac(ra)-me(n)to». <sup>12</sup>

b) *Fogadalmi misék (missae votivae)* a következők fordulnak elő a földolgozott forrásokban: a n á s z m i s é t találjuk egy 1484 utáni bejegyzésben: «Missa nupcialis pro sponso et sponsa». <sup>13</sup>

A XVI. század elején J é z u s s z e n t n e v é n e k a középkor vége felé nagyon kedvelt miséjét találhatjuk egyik példányban beírva. Érdekes a mise ajánlása; ebben a másfél századdal később szokásossá váló motivumot fedezzük föl: az egymás után következő *pénteketek megülését*. «Jézus szívének nagy ígéretével» szemben azonban nem kilenc pénteket kell egymásután megülni, hanem harmincat; aki ezt megteszi, nem hal meg jó gyónás nélkül és harminc nap multán a tisztítótűzből kiszabadul, sőt minden egyes misehallgatás után 4000 évi bűcsút nyer. Természetesen mindez nagy különbséget mutat az Anyaszentegyház által engedélyezett «nagy ígéret» ajánlásával szemben. Az ajánlás így hangzik:

«Missa de nomine Jesu. Quicumque hanc missam celebrat, aut celebrare fecerit, per triginta dies veneris, non morietur sine vera confessione contricione et digna satisfactione. Et infra triginta dies post obitum suum ad gaudia perueniet sempiterna. Et habet pro qualibet missa quatuor milia annorum indulgenciarum concessarum a papa Bonifacio. <sup>14</sup>

Egy felsőmagyarországi, a mohácsi csatában résztvett plébános teleírt missaléját jegyzetekkel; egyik jegyzetéből kitűnik, hogy községében minden héten volt *Krisztus testéről mondott fogadalmi mise*, mint ebből a jegyzetből kiderül: «In omnibus festiuitatibus prosa, prefacio vt in die, eciam si occurrit de corpore xpi, omnia vt in die natiuitatis preter prosam: grates nunc omnes, ecce panis angelorum». <sup>15</sup> A középkor második felében gyakoriak voltak az ilyen misék, különösen csütörtöki napokon. Nagy Lajos

<sup>11</sup> Communio, i. e. antiphona missae.

<sup>12</sup> 70a. szám első bekötési tábla belsején. Alatta más kéz írta a vesszőáldást; l. lenn 181. jegyzet.

<sup>13</sup> 14. szám, előzéklap recto.

<sup>14</sup> 58. szám, kézírásos toldalék, fol. 3—4.

<sup>15</sup> 83. szám, fol. 11. karácsony harmadik miséjének végéhez írva.

pl. a budai Boldogasszony templomában mondatott minden csütörtökön ilyen misét a kitett szentség előtt; Pozsonyban a Szent Lőrinc-templomban volt a XV. században minden csütörtökön ilyen szentséges mise.<sup>16</sup>

Pécsett 1538—1542 között érdekes külön misét mondtak a pápáért; szövege rövidítve, utalásokkal följegyezve ez:<sup>17</sup> «Pro Papa. Introitus. Factus es domine. Lectio ysaie prophete. Hec dicit dominus: Audi Jacob serue meus et Israel quem elegi.<sup>18</sup> Gr(aduale.) saluum fac seruum tuum. Beatus vir qui timet dominum, in mandatis eius volet nimis. Ew(angeliu)m. sec. marcum. Venit ad ihum leprosus deprecans eum et genuflexus dixit si vis potes me mundare.<sup>19</sup> Off(ertorium.) scapulis suis obumbrabit tibi. Comm. Illumina faciem tuam».

Többször látjuk a papokért való misét beírva nyomtatott könyveinkbe. Így: «Pro sacerdote oratio».<sup>20</sup> Egy másikban: «Oratio pro sacerdote. Oratio pro pluribus sacerdotibus».<sup>21</sup> Másikban: «Sequitur pro sacerdote oratio».<sup>22</sup> «Pro sacerdote».<sup>23</sup> Ezek rendszerint a mise három oratóját jelentik és Szent Pétert hívják segítségül.

Szülőkért s jötevőkért szintén találhatunk néhány bejegyzett mise-oratót. «Sequitur pro parentibus pro patre et matre»,<sup>24</sup> alatta rögtön: «Pro benefactoribus». Ilyenféle az «oratio pro recomendatis (!)».<sup>25</sup> Szép miseimákat jegyzett föl valaki a XVI. század elején az alapító kegyúr lelkiüdvéért: «Pro fundatore oratio. propiciare quesumus domine anime famuli tui n. et presta, ut qui de tuis donis in hoc loco pervigili cura nomini tuo cottidiana preparauit obsequia perpetua cum sanctis tuis perfrui mereatur in celis leticia. Secretum. Hanc oblacionem quesumus domine celesti benediccione proseguere et concede, vt ei

<sup>16</sup> Ortvas Tivadar, Pozsony város története, II, 4, Pozsony 1903, 482.

<sup>17</sup> 98. szám, fol. 201' lapszélén, a «pro archiepiscopo» oratói mellé.

<sup>18</sup> Iz. 41, 8.

<sup>19</sup> Mk. 1, 40.

<sup>20</sup> 12. szám, elülső bekötési tábla.

<sup>21</sup> 35. szám, a könyv utáni üres levélen. 1598-ban Pozsonyban volt ez a könyv.

<sup>22</sup> 42. szám, fol. CCLXXXIII' utáni teleirt folio, IX. kéz írása a XVI. század elején.

<sup>23</sup> 64. szám, fol. 244' tiszta oldalán.

<sup>24</sup> 42. szám, fol. CCLXXXIII' utáni levélen.

<sup>25</sup> 23. szám, fol. 277'.

ad salutem proueniat cuius in hoc loco stipendijs nostra tibi seruitus vegetata ministrat. **Complenda.** Percepta domine communio singularis anime famuli tui. n. sit semper salutaris, sit ei domine salutare remedium, quod in hoc tibi loco seruicij preparauit obsequium et nobis famulis tuis temporale subsidium». <sup>26</sup>

Egyéb votiv-misék közül érdekes a nálunk július 13-án tisztelt Szent Margit, antiochiai szűz-vértanu tiszteletére mondott misének följegyzése, 1498 után nemsokára; ebben szerencsés szülésért kéri Istent a szent közbenjárására: «Deus, qui gloriosam virginem et martyrem Margaretham invocantibus salutis remedia promisisti, exaudi nos pro. N. famula tua in martiris tue suffragio confidente, vt eius meritis partus fiat sine sui et fetus periculo iocunda, que tuo ex munere concepta est grauida». <sup>27</sup> Szent Margitot mindenfelé, mint a nehéz szülés pátronáját tisztelték, míg Szent Anna tisztelete ki nem szorította; a középkorban nagy tiszteletben álló Legenda aurea kifejezetten említi, hogy ilyen célból segítségül lehet hívni. <sup>28</sup> Beírva találunk 1490 után három mise-oratiót «Pro febricitantibus» Szent Zsigmond tiszteletére. Ez a szent burgundi király (517—523) volt és egyszer lázas betegségéből csodálatosan meggyógyult; a középkori nép a lázas betegségek pátronusának tisztelte. Miséje Európaszerte megtalálható. <sup>29</sup> Nálunk már a XV. században magától értetődő a tisztelete: megtaláljuk Batthyány Boldizsár kőszegi várkapitány misekönyvében 1489-ből <sup>30</sup> s egy, mint bebizonyítottam <sup>31</sup> Pozsony részére készült kézírásos misekönyvben. <sup>32</sup>

<sup>26</sup> 64. szám, fol. 244'.

<sup>27</sup> 36. szám, előzéklap recto. Ugyanez a szöveg található az 1522-es passai nyomtatott misekönyvben; az általam közölt kézírásos szöveg pontosabb. Ad. Franz, Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter, II, Freiburg i. B. 1909, 193—194.

<sup>28</sup> Jacob. a Voragine, Legenda aurea (ed. Graesse), Wratislaviae 1890, cap. 93.

<sup>29</sup> Ad. Franz, Die Messe im deutschen Mittelalter, Freiburg i. B. 1902, 192—203. J. Köck, Handschriftliche Missalien in Steiermark, Graz—Wien 1916, 49. Itáliára nézve a Nemzeti Múzeum egy cassinoi misekönyvét idézhetem: c. l. m. ae. 361. fol. 58': «missa ad (!) febribus christianis».

<sup>30</sup> Nemz. Múzeum, Nyelveml. 17. sz. fol. 69'—72; Radó Polikárp, Batthyány Boldizsár misekönyvének hitelessége, MKönyvszemle 1941, 132—149.

<sup>31</sup> Pannonhalmi Főapátsági Főiskola Évkönyve 1940/1, 92—94.

<sup>32</sup> Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, L. I. 7., fol. CCLVIII, «In honore s. Sigismundi regis pro febricitantibus».

Nagyon érdekes misét és ajánlását találhatunk egy 1518-as Missaléba beírva a fekete halál ellen. A XV. és XVI. században gyakori volt a járványos betegség, latinul pestilentia, mortalitas, magyarul döghalál, vagy fekete halál. Ez ellen régi mise ismeretes, még a VIII. századból; a középkor vége felé mindenféle babonás szokással kezdték körülvenni.<sup>33</sup> Tudomásom szerint ez az ajánlás ismeretlen, melyet hazánkban írtak 1518 után — ebből az időből való ugyanis a misekönyv — és valószínűleg a protestantizmus előtt, amikor az ilyenfajta babonás misesorozat már erős támadásoknak volt kitéve és csakhamar meg is szűnt. Öt napon egymás után el kellett mondatni a pestis elleni misét (Recordare), aki megrendelte, egész házanépével jelen volt, mindenkinek kezében egy hármass gyertya égett. A papnak naponként három dénárt kellett fizetni, s az offertóriumkor még egy dénárt följajánlani: ez ugyanis a templomé volt. Babonás volta miatt nagyon érdekes a II. Gyula pápa — «papa modernus» — szájába adott «kinyilatkoztatás»: ebben nem áttallja az ismeretlen szerző kimondani, hogy aki ezt a misét nem mondatja el, még ebben a döghalálban elpusztul, vele egész házanépe és hozzá még örökre elkarhozik. Érdekes az ajánlás végén, mint babonás szokás, az ígéret, hogy Isten áldása lesz azon, aki leírja az ajánlást és másoknak elküldi: ez a babonás szokás, mint tudjuk, még napjainkban is nagyon gyakori. A szöveg a következő: <sup>34</sup>

«Hanc missam videlicet Recordare domine testamenti tui etc. compilauit sanctus gregorius papa quando Rome pestis in conuiuaria regnabat... Et ipsam celebrari faciens debet semper interesse cum totis famulis suis ante accessum.<sup>35</sup> Quorum quilibet unam candelam triplam, quea debet rdere ad honorem sancte Trinitatis ab inicio vsque ad finem. Et qui eam officiare facit, debet continuare per quinque dies eam sequens... Item debet appreciare sacerdotem illis quinque diebus denarijs tribus qualibet die. Et tempore offertorij similiter qualibet die denarium vnum offerat. Et qui ministrare eam fecerit in hac peste, nec pestis nec subitanea mors ei nocebit. Sicut reuelata est hac (!) missa diuinitus sanctissimo in xpo patri et domino domino Julio pape moderno... : Nam ego Julius seruus seruorum dei juro per virtutem propriam

<sup>33</sup> Ad. Franz, 29. jegyz. i. m. 179—190.

<sup>34</sup> 101. szám, kézírásos toldalék, fol. 1—2.

<sup>35</sup> Azaz ante accessum altaris, a mise kezdete előtt.

nostram et per virtutem domini nostri Jesu Christi et gloriosam eius genitricem virginem mariam et per omnes virtutes celorum et mihi hanc nullus hominum neque aliquis sanctorum reuelauit, sed solus altissimus dei filius manu sua sanctissima scripsit, michique missam celebranti ille qui celum et terram et omniaque fecit ex nihilo reuelauit, vt diuulgarem omnibus xpianis suo precioso sanguine redemptis. Et quicumque in hoc dubitauerit, vel vocibus meis credere noluerit, ipse in hac peste morietur. Et domus eius tota. Et perpetue d(am)nab(itu)r. Quicumque autem credens vel confessus fuerit, ipse habebit gratiam et misericordiam in presenti, et in futuro vitam eternam possidebit. Et quicumque hanc Reuelacionem mihi factam scripserit et transmiserit de ciuitate in ciuitatem, et de villa in villam, et de domo ad domum, Ille a deo altissimo et a me benedicetur et domus eius tota. Et quicumque eam celebrare fecerit, vel qui populis annunciauerit, super illum manebit benedictio dei, et ipse gaudebit cum sanctis in secula seculorum. Amen».

A pestis elleni misének különleges áldása van, ez a következő: «Dicto Benedicamus a sacerdote, finita oracione placeat tibi s. trinitas cum benedictione vertat se sacerdos ad populum et dicat hos versus: Saluos fac seruos tuos... Oracio. Deus qui angelorum nacionibus sanctam Jerusalem visitas... Oremus. Extende deus clementissime potenciam... Benedictio dei patris omnipotentis et filij et spiritus sancti descendat et maneat super uos».

Utána a bejegyző pap még leírta azt is, milyen különleges oratiókat kell ezekben a misékben mondani:

- «Item primo die: 1. collecta propria.  
 2. de 5 vulneribus Jesu Christi.  
 3. de compassione B. Marie virginis.  
 2. die. 1. propria.  
 2. de compassione.  
 3. de s. Blasio.  
 3. die. 1. propria.  
 2. de S. Fabiano.  
 3. de s. Sebastiano.  
 4. die. iidem collecte sicut in 1-o.  
 5. die. 1. propria.  
 2. de passione.

3. de compassione.

4. de s. Blasio.

5. de s. Anastasia».

Megerechey (Mesericus) János kolozsvári archidiákonus († 1517) sajátkezűleg írt be az általa használt misekönyvbe bejegyzéseket a pestis elleni miséről. Az eddigivel szemben még egy ritussal többet ismerünk meg: Kolozsvárt az volt a szokás, hogy mind az öt misét végig térden állva kellett hallgatni. A mise végén pedig egészen más oratiókat közöl; ezeket nem az áldással kapcsolatban kellett mondani a papnak, hanem, amint egész jellegük elárulja, magának a misét szolgáltatónak kellett mondani. Szövegükben benne kiált még a kétségbeesés a szorongatás miatt.<sup>36</sup>

«Omnes audientes hanc missam debent portare in manu sua candelam ardentem per quinque dies quibus debet missa celebrari et debent per totam missam stare flexis genibus». (Lap alján): «Expleta missa et dicto Euangelio S. Jo. dicuntur infrascripte oraciones. V. Dne exaudi orationem meam... Jesu Nazarene: respice tribulationes que circumdederunt (me)vndique: et deprecor te toto corde contrito et humili: ac in spiritu humilitatis: vt exaudias me de tribulatione propter quam te inuoco: et ad te proclamo: Alfa et O: ihu xpe benedicte: pater omnium credencium: atque o(mnium) creaturarum: Et sicut veram carnem de beata virgine Maria suscepisti ita veraciter accip(iamus) quod a te petimus. R. Amen. Alia oratio. Omnipotens et misericors Deus respice propicius maiestati tue subiectum et ne nos furor seuens inueniat, dextera tue propicius...»

Pécsi misekönyvekbe bejegyezve található két másik votivmise; az egyik «Oratio contra paganos»,<sup>37</sup> a másik «Contra oblocutores et detractores».<sup>38</sup>

c) Mint láttuk, a pestis ellen egymásután következő napokon öt szentmisét kellett mondatni. Ez már rámutat a középkor végén

<sup>36</sup> 39. szám, fol. CCXIII'—CCXIII beírva, az I. kéz által; ez Megerechey keze, l. a Jegyzékben. Szövegének első része, mely a ritusról szól, a «Missa contra mortalitatem» nyomtatott szövegében az «R» initiale üres helyére van írva; a többi a lap alján.

<sup>37</sup> 45. szám, kézírásos toldalék, fol 1'.

<sup>38</sup> 47. szám, fol. 2', a kézírásos függelékben.

annyira népszerű *mise-sorozatok* divatjára, bár az igazi mise-sorozat mindig más-más misékből állott. A trentói zsinat ezeket a mise-sorozatokat, mint babonás szokások forrását, eltiltotta. Nyomtatott magyar liturgikus könyveinkben néhány bejegyzés alakjában még megvannak azonban. Így pl. 1486-ban írtak le egy nyolc miséből álló sort; az évszám a végén oda van írva.<sup>39</sup> A szöveghez különböző magán-imádságokat is hozzáírtak, hogy a misét mondató ezeket is elmondhassa. A beírás teljes szövege ez:

»Nota quod quicunque has missas infrascriptas celebraverit vel celebrare fecerit Quidque vult optinere a Bta virgine maria inpetrabit ei. Et ita debet celebrare, vt incipiat feria secunda et in proxima feria 2-a finiat et sunt octo in numero.

Prima de Annunciacione.

2-a de Concepcione.

3-a de Natiuitate.

Quarta de purificacione.

Quinta de visitacione.

Sexta de Assumpcione.

Septima de Niue. Salve sancta.

8-va de Natiuitate domini nostri. x-i. puer natus.

Et ille qui istas missas celebrare voluerit, debet omni die confessionem facere et se maxime custodire a vicijs et in aurora esse in Ecclesia vel in domo propria, aut in secreto loco et habere crucifixum ante se, et flexis genibus orare et deuote legere oraciones infrascriptas vt sequitur.

O beata et gloriosa virgo maria recordare quando vnicum tuum d. n. J. Ch. impij iudei media nocte captiuauerunt, percusserunt, colaphizauerunt, alapas ei dederunt, ligatis manibus ex inuidia ad domum Chayphe duxerunt. Tu ipsum audiendo captum ligatum, blasphematum, suspiraciones, lamentaciones, vlulaciones, et amarissimas passiones tunc habuisti. Rogo te virgo gloriosa per illas passiones, vt fac misericordiam cum indigno famulo tuo.

Aue Maria sepcies dicat preter quamlibet oracionem.

O domina mea virgo maria, memento illam horam, in qua d. n. j. x. illam gloriosam crucem, quam super humeris suis pro salute nostra portabat et tu obuiasti eum, et tam amarificata fuit anima tua, vt nec stare nec respondere poteras vnico filio tuo,

<sup>39</sup> 18. szám, 2. előzéklap:

propter passionem tuam, rogo te, vt impetrare a dilecto filio tuo, que posco a te. Ave maria vt supra.

O domina mea, virgo maria, memento illam horam, quando d. n. j. x. nudus pendebat super gloriosam crucem manibus et pedibus perforatis, et non (erat) cum quo tergeres eum, nisi velamine capitis, quem cum quo teristi et sanguis de quinque vlnerebus super facies tuas et ad vestimenta tua stiliabat et dicebant multi occulte O quanta iniuria est illata iste domine, que vnicum filium suum sine culpis exigentibus interfecerunt, quales amarissimas passionēs tunc habuisti, rogo te, ut impetrare a dilecto filio tuo salutem anime et corporis mei. Ave maria vel alias quas vltis ex deuocione. 1486.»

Divatos voltát bizonyítja, hogy másik följegyzésben is előfordul, 1498 után: «Institutio 8 missarum peculiarium quas Celestinus instituit.

Prima missa de Annunciacione.

(secunda de) concepcione.

(tertia de) natiuitate.

(quarta de) purificacione.

(quinta de) assumpcione.

6-ta Marie niuis Salue sancta parens.

7-a de visitacione.

8. puer natus». <sup>40</sup>

1490 után jegyezték le egy hét miséből álló mise-sorozatot a tisztítótűzben szenvedő lelkekért. A miséket részint Jézus szenvedése tiszteletére kellett mondani; az első négyet, mégpedig mindegyiket a nagyhét valamelyik passiójával; azután a gyászmise következett, majd az Úr feltámadásáról való mise; végül a Mária mennybevételéről szóló mise. Minden mise után magán-imádság következik, egyes számban; ezt nyilván a misét-szolgáltatónak kellett mondani. A szöveg a következő: <sup>41</sup>

«Prima missa domine ne longe facias etc, vt in die palmarum, cum passione. — Amoneo te dne Jhu xpe per innocentissimam captiuitatem tuam, quam pro nobis et omni genere humano sustinuisti, digneris animam. N. liberare ab omni captiuitate sua et pena purgatorij, que se ipsam libera voluntate pro peccatis suis exigentibus tradidit captiuam.

<sup>40</sup> Karácsony harmadik miséje. 44. szám, hátsó bekötési tábla.

<sup>41</sup> 20. szám, kézírásos függelék, fol. 1'—2.

2a missa. Nos autem gloriari etc. sicut ponitur 3-a feria<sup>42</sup> cum passione. — Amoneo te dne Jhu xpe per falsum testimonium et accusatores : et iniustam sentenciam contra te prolatam et per Inocens iudicium, quod iniuste sustinuisti pro nobis et pro omni genere humano, vt liberare digneris animam. N. de iusto iudicio, in quo semetipsam iuste et voluntarie tradidit iudicandam.

3-a missa. In nomine dni. Jesu cristi etc. vt feria 4-a<sup>43</sup> cum passione. Amoneo te dne Jhu xpe per innocentem et indignam conclauacionem, qua conclauatus fuisti in cruce, propter peccata nostra, yt liberare digneris animam. N. de iusta et digna conclauacione, quam peccatis suis exigentibus voluntarie se tradidit puniendam et quibus in penis constricta et conclauata est propter peccata sua.

4-ta missa Nos autem gloriari etc. sicut ponitur sextis ferijs cum passione que legitur bona 6-ta feria etc.<sup>44</sup> Amoneo te dne Jhu xpe per vulnera tui sanctissimi corporis et per amaram mortem tuam et per exitum tue mortis quod pro nobis passus es in cruce, et pro omni genere humano, vt liberare digneris animam. N. ab omnibus vulneribus et peccatis omnibus pro quibus iuste et voluntarie seipsam tradidit puniendam.

5-ta missa Requiem eternam. etc. — Amoneo te dne Jhu xpe per gloriosam sepulturam tuam, qua sepultus es in terra, cum esses dominus celi et terre, vt digneris animam. N. liberare a sepultura et pena purgatorij, que peccatis suis exigentibus se iuste et voluntarie seipsam tradidit puniendam.

Sexta missa Resurrexi per totum sicut in die pasce. — Amoneo te dne Jhu xpe per claram et letissimam et gloriosam resurrectionem tuam, vt animam. N. sic resurgere facias de penis purgatorij, vt a te nunquam separetur.

7-ma missa Gaudeamus : vt in die Assumpcionis per totum. — Amoneo te virgo maria per gaudia, que habuisti in gloriosa assumptione, maxime dum filius tuus dns noster ihus xps venit cum omnibus sanctis angelis et alijs sanctis suis et coronauit te gloria et benedictione celesti, vt ores dilectissimum filium tuum, dominum nostrum jhum xpum, vt liberet animam. N. ab omnibus penis purgatorij et det ei eternam beatitudinem. Amen».

<sup>42</sup> T. i. hebdomadae maioris, nagyhét keddjén.

<sup>43</sup> Hebdomadae maioris, nagyhét szerdáján.

<sup>44</sup> Feria VI. in parasceve, nagypéntek.

Ugyanez a mise-sorozat egy 1514-iki pálos mise-könyvben is beírva található, a magán-imádságok nélkül, de meghatározott szándékkal: «*Semptem misse que solent celebrari pro liberacione vnius anime de Igne purgatorij*».<sup>45</sup> A 6. és 7. mise föl van cserélve egymással. A végén még a következő rubrikális rendelkezés olvasható:

«*Et in his missis debet fieri specialis memoria siue dicatur pro viuís siue pro defunctis. Si uero dicatur pro dominicis, tunc loco Requiem dicitur pro peccatis: videlicet Si iniquitates totum. Cetera uero supplett (!) dominico celebrare.*»

Egy másik, 1514 táján leírt szöveg a *hétköznapiakon mondandó misék sorozatát* hozza. A X. század óta szokás volt Franciaországban és Németországban minden napon meghatározott miséket mondani, a XIII. század óta nagy változatosság kap lábra.<sup>46</sup> Az általunk közölt szöveg is ilyen helyi szokást mutat; misesorozatnak is tekinthetjük, mert arról is rendelkezik, hogy az egyes misékből mennyit kell elmondani: nyilván úgy érti, hogy az illető napon annyi pap mondja azokat a miséket. A szöveg a következő:<sup>47</sup>

«*Ordo dicendarum missarum per singulos dies.*

*Dominico die de sancta et indiuidua trinitate.*

*Feria secunda pro defonctis (!) videlicet Requiem.*

*Feria tertia de sanctissima Anna matre virginis Marie.*

*Feria quarta de dulcissimo nomine Jhu.*

*Feria quinta de venerabili Sacramento vel de sancto spiritu.*

*Feria sexta de quinque vulneribus vel de sancta cruce.*

*Sabbato de compassione virginis marie vel de commemoratione.*

Insuper sic debent ordinari iste misse a deuotis videlicet: De sancta trinitate debent dici tres. De sancto spiritu septem. De quinque vulneribus quinque. De beata virgine octo seu septem aut nouem secundum deuotionem. De Angelis debent dici nouem. De Apostolis debent dici duodecim. De euangelistis debent dici quatuor.»

A magyar pálosok nagykáptalan alkal-

<sup>45</sup> 112. szám, előzéklap verso.

<sup>46</sup> Ad. Franz, *Die Messe* 139—148.

<sup>47</sup> 107. szám, előző bekötési táblán.

m á v a l m o n d o t t hivatalos miséinek sorozata két kb. egykorú, a XVI. század első három évtizedéből származó följegyzésben maradt reánk.<sup>48</sup>

«Misse capituli (Misse duodecim capitulares).

De sancta trinitate : prima collecta propria.

secunda pro elemosinarijs.

3-a qui viuorum.

De Beata virgine : prima collecta propria.

secunda pro elemosinarijs.

3-a qui viuorum.

Pro benefactoribus : prima collecta propria.

(pro benefactoribus defunctis) secunda pro elemosinarijs, (S-a : Miserere  
qus.)

3-a qui viuorum.

Pro fratribus defunctis :

prima collecta Inclina dne.

2 a miserere qu. dne.

tercia fidelium deus.

Sub capitulo quatuor misse :

(Quatuor misse qui in capitulum ascendunt.)

Pro peccatis : prima collecta propria.

2-a pro elemosinarijs.

3-a qui viuorum.

Pro elemosinarijs : prima collecta Deus qui post Baptismum.

secunda ad votum.

Tercia qui viuorum.

Pro vno Episcopo : prima collecta propria.

(pro Episcopo defuncto) Secunda ad votum (ad placitum).

3-a fidelium deus.

Pro requie defunctorum :

prima propria.

(pro recommendatis defunctis) secunda ad votum.

3-a fidelium.

<sup>48</sup> «A» szöveg: 113. szám, Szeged alsóvárosi ferencesek könyvtárának 1514-iki pálos misekönyv példánya, a könyv végén utolsó üres levélen beírva. — «B» szöveg: 112. szám, Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár L. IV. 10. szintén az 1514-iki pálos missale példányában az előzéklap recto-ján. — Az «A» szöveget idézem ; zárójelben a «B» szöveg variánsait.

(«B»: Item primo diebus dominicis prima propria, secunda de s. spiritu, 3-a ad libitum. — Feria secunda prima propria. 2. pro tribus regibus. Feria quarta prima propria, 2. pro elemosinarijs. — Feria sexta, prima propria, 2. de sancta cruce. — Feria tertia, quinta, sabbatho: prima collecta propria, secunda contra paganos, de corpore xpi . . .)»

d) Bár nyomtatott magyar misekönyveinkben nagyon sok szentnek miséje található, a középkor végén uralkodó szellemnek megfelelően még ez sem volt elég, és aránylag sok, a misekönyvek nyomtatott szövegében nem található *szentnek miséjét*, vagy legalább az oratiót a könyvbe kézírással bejegyezték. Az átkutatott könyvekben található teljes sanctoralis anyagot tesszük most vizsgálatunk tárgyává.

Szűz Mária miséi közül nagyon szerethették a *Compassio B. Mariae virginis* tárgyú misét. A *Compassio*, egyúttsszenvedés azt jelenti, hogy Mária a kereszt alatt együtt szenvedett szent Fiával. Négy esetben fordul elő, hogy miséjét bejegyezték, mégpedig mind a négyet Felső-Magyarországon használt könyvekben. Azonos szöveg található egy 1484 után írt bejegyzésben, mely Kassán használt misekönyvben olvasható és egy Tóthlipcsén használt missale 1495 után írt jegyzetében.<sup>49</sup> Szövegét közlöm, minthogy eddig máshol nem találtam:

«Officium de compassione beate virginis. **Intr.** Salve sancta parens. (Oratio.) Omnipotens sempiterna deus, qui gloriosam matrem tuam virginem Mariam tuo sanctissimo sanguine perfudisti et eius cor medullitus tuo dolore nimium sauciasti, concede: ut per lamentabilem eius a te separacionem a tribulacione peccati mortequae corporis et anime liberemur et ad vitam proficiscamur eternam.

**Ep(isto)la.** In diebus illis dixerunt mulieres bethleemite hec est neomi (!) . . .<sup>50</sup>

**Grad.** Dolorosa et venerabilis virgo Maria stans iuxta crucem domini filii sui mundi redemptoris. V. Virgo dei genitrix, quem totus non capit orbis, hic cruce fert supplicium in te (!) factus

<sup>49</sup> 13. szám, fol. CC; 33. szám, utolsó nyomtatott levél verso és következő üres levél recto és verso.

<sup>50</sup> Ruth 1, 20—21.

homo. Alleluia. Dulcis mater dulci nato dulcia prebens oscula que sola fuisti digna condolare regi celorum et domino. Alleluia,

**Tractus.** O vos omnes, qui transitis per viam, attendite et videte, si est dolor, similis, sicut dolor meus. Attendite vniuersi populi, et uidete dolorem meum, quia si filius meus tamquam ouis ad occisionem ductus est. Et dum tractaretur, non aperuit os suum, ipse enim vulneratus est propter iniquitates nostras et attritus est propter scelera nostra.

**Ewangeliū.** Stabat iuxta crucem jhu...<sup>51</sup>

**Offert.** Recordare stacionis, virgo mater passionis, dum stares tempore sub patibulo tui nati et iniuste condempnati ab antiquo populo, ut pro nobis interpellas petimus et ut euellas eius iram precibus a nobis.

**Secretum.** Succurrat domine jhu xpe plebi tue passio tua gloriosa, et ut per hec nostra tibi reddatur accepta oblatio, dolore matris tue Marie perpetue virginis compassio ad memoriam reducet.

**Communio.** Mária tua beata viscera nimis perturbata que tulerunt dominum, erant: cum tu morientem hunc videres et clamantem pater summe p(au)p(eru)m.

**Complenda.** Suscipiamus domine misericordiam tuam per passionem vnigeniti filij tui, ut sicut dolorose matris eiusdem perpetue virginis marie obsequijsque ad uitam perueniamus eternam.»

Másik misét találunk beírva 1513 után egy valószínűleg Szepességen használt misekönyvben.<sup>52</sup> Ez a mise a következő:

»De compassione beate marie.

(**Introitus.**) Filie iherusalem ne vocetis me noemi id est pulchram, sed vocate me mara idest amara quia amaritudine valde repleuit me omnipotens. V. Cur ergo vocetis me noemi, quam, dominus humiliavit et afflixit omnipotens: Gloria patri.

**Oratio.** Interueniat pro nobis qu. dne J. Ch-e apud (!) tuam clemenciam nunc et in hora mortis nostre gloriosissima virgo-maria, cuius sanctissimam animam in hora veneranda passionis tue gladius doloris pertransijt. p. d. qu. cum eodem.

<sup>51</sup> Jo. 19, 25.

<sup>52</sup> 93. szám, kézírásos függelék fol. 3—4'. A német nyelvű bejegyzések a bekötési táblán, valamint Szent Wolfgangnak egész beírt miséje (előzéklap fol. 1') erre utal; Wolfgang ugyanis a szláv réteghez tartozik, mint Prága püspökségének alapítója: Jávor Egon, Hét kézírásos missale a Nemzeti Múzeumban, Bpest 1942, 95 l.

**L. 1. sapiencie.** (Cant. 5, 8.)

**G(raduale.)** Vide domine, quoniam tribulor, conturbatus est venter meus, subuersum est cor meum in memetipsa, quoniam amaritudine plena s(um) Alleluia. Flecte ramos arbor alta tensa laxa viscera et rigor lentescat ille quem dedit natiuitas, vt superni membra Regis mite tendas stipite. Alleluia.

**Sequencia.** Recordare virgo xpi quem hic ... (fol. 3'—4.)

**2-m iohannem.** (Jo 19, 25—27.)

**Offertorium.** Torcular calcaui solus et de gestibus (!) non fuit vir tecum (!) operaturo salutem in medio terre, xpe redemptor non astiterunt tibi qui spondebant mori pro te qui immaculatum me conseruasti filius et deus meus.

**Secretum.** Propiciare domine peccatis nostris et intercedente gloriosa virgine maria genitrice tua cuius amaritudines et anime angustias in hora acerbissime passionis tue pro te susceptas deuota ueneracione recolimus, tue consolacionis gratiam largire postulantis. qu. cum deo.

**Com(munio.)** Fasciculus mirre dilectus meus inter vbera mea commorabitur.

**Complenda.** Protege domine famulos tuos sub idijs pacis: et beate marie semper virginis patrocinijs confidentes a cunctis hostibus redde securos. p. d. n. J. Ch.»

A szerviták működése folytán Mária hét fájdmát manap is tisztelik. A XV. században elvétve szokás volt egy régebbi formája ennek a kultusznak: az öt fáj d a l m ú S z ű z t i s z t e l e t e. Az öt fájdalom, melyet egy kéziratol legenda szerint Sz. Jánosnak nyilatkoztatott ki a Boldogságos Szűz, ezek: Simeon jövendölése, Jézus elvesztése 12 éves korában, Jézus elfogatása, keresztrefeszítése és halála.<sup>53</sup> A mise «Salve parens perturbata» két bejegyzésben fordul nálunk elő, egy 1486-os nyomtatott és egy 1512-es nyomtatott misekönyvbe beírva.<sup>54</sup> Az elsőben a cím: «De quinque doloribus beate marie virginis».

Itt-ott Mária ünnepi miséit is pótolják. Így néhányszor előkerül a miseimáknak beírása között M á r i a b e m u t a t á s a

<sup>53</sup> Ad. Franz, Die Messe 162—163, a stuttgarti Staatsbibliothek Cod. bibl. 8-o 110. szerint.

<sup>54</sup> 18. szám, fol. CXCIX—CCII lap alján; és 83. szám, a kalendárium febr. és márc. között beiktatott toldalékában, fol. 1', ebben a Stabat mater sequentia is olvasható.

a templomban (nov. 21.): «Presentacio virginis gloriose Marie» 1484-iki, 1490-es, 1491-es, 1501-iki és 1513-as misekönyvekben.<sup>55</sup>

A Havi Boldogasszony a XV. század vége felé szintén kedvelt ünnep lett: Dedicatio B. Mariae virginis de Nive (aug. 5.) ez tulajdonképpen a S. Maria Maggiore bazilika búcsúja. A középkorban azt a legendát fűzték hozzá, hogy építői úgy találták meg a bazilika leendő helyét, hogy augusztus hónapban csodálatos módon Rómában hó esett, de csupán arra a helyre, ahová a bazilikát építeni szándékozták. 1491-es misekönyvben találjuk beírva: «Oracio Marie ad niuis» címen;<sup>56</sup> népszerűségét láthatjuk abból, hogy az ünnepnek saját sequentiáját találjuk a kalocsai székesegyháznak Váradi püspök idején a XV. század végén használt példányában; ezt a sequentiát eddig tudomásom szerint nem ismerik.<sup>57</sup> Egészen sajátos misét őrzött meg egy szegedi misekönyv: a ferencesek használták, akiknek Mátyás király korában épült temploma a Havi Boldogasszony tiszteletére volt felszentelve. Bár a használatban levő nyomtatott misekönyvben van erre az ünnepre miseszöveg, mégis közvetlenül a mohácsi vész előtt saját misét állítottak össze és a könyv függelékébe írták.<sup>58</sup> Szövege:

«**Intr.** Dum discreuit celestis reges super eam, Niue dealbabitur, mons dei mons pinguis: mons coagulatus: Mons in quo beneplacitum est habitare in eo. **Versus.** Exsurgat deus et dissipentur inimici eius et fugiant qui oderunt eum a facie eius.

**Oracio.** Quesumus omnipotens deus, ut qui Beate et gloriose matris semper virginis marie stupendum niuis miraculum pia deuocione recolimus: ipsius eciam suffragia salutaria consequamur.

**Epistola** ab inicio et ante secula fol. 208.

**Grad.** Mirabilis potencia domini, glorificantes, quantumcunque poteris, superualebit adhuc admirabilis potencia eius. V. Benedicentes dominum, exaltate illum, quantum potestis, maior enim est omni laude, exaltantes replemini virtute. Alleluia. Qui dat nivem sicut lanam, nebulam sicut cinerem spargit, alleluia.

<sup>55</sup> 13. szám, fol. CCI'; 22. szám, fol. (273'); 26. szám, kézírásos függelék fol. 2.; 50. szám, utolsó fol. verso; 93. szám, 2. előzéklap v—o.

<sup>56</sup> 26. szám, kézírásos függelék, fol. 1'.

<sup>57</sup> «Christi matris insignia, laude digna prodigia celebret ecclesia...»; 37. szám, kézírásos függelék, fol. 7—7'.

<sup>58</sup> 105. szám, a könyv utáni üres levél verso-ján. A nyomtatott szövegben van a szokásos «Salve sancta parens» mise.

**Ewangelium.** Loquente jhu ad turbas fol. 208.

**Offertorium.** Nive dealbabitur mons dei mons pinguis : mons coagulatus: mons in quo beneplacitum est deo habitare in eo, alleluia.

**Secreta.** Sancte et gloriose semperque matris uirginis marie quesumus domine, prosit nobis intercessio salutaris, ut sacrificium (!) nive candidius et acceptum tue diuine faciat maiestati.

**Comm.** Beata uiscera marie uirginis, que lactauerunt eterni patris filium.

**Complenda.** Sacramenta que sumpsimus, quesumus, domine, peccata nostra celestis candore niuis deleando faciant dealbari. per dominum. 1525.»

Igazán szép és bensőséges mise, méltó, hogy a népszerű búcsújáró templomnak Szegeden, mely a török időkben is rendelkezésre állott a magyar népnek, ünnepi búcsú-miseszövege legyen. Egy másik szegedi használatban volt misekönyvben, nyilvánvalóan valamivel előbb egy másik oratiót találunk följegyezve : ezt használhatták 1525 előtt. Ezt több kézírásos forrásban is olvashatjuk :<sup>59</sup> «...niuis in estiuus caloribus, in quo edificaretur ei templum, dignatus es demonstrare : tribue quesumus : ut eius obsequio insistentes, refrigerato estu concupiscencie super niuem candore innocentie dealbentur».

Szűz Mária fogantatásának miséjét is több könyvbe beírták. Ez a XV. században fordulópontra jutott kultusz : IV. Sixtus pápa (1471—1484), ferences lévén, hogy a ferencesek kedves ájtatosságát, a Szeplőtelenül fogantatott Szűz tiszteletét jobban hangsúlyozza, új zsoltosmát és misét szerkesztetett az ünnepre. Ennek nyomát megtaláljuk nálunk is bejegyzések alakjában. 1498 után pl. ezt a megjegyzést találjuk beírva : «Officium misse immaculate virginis Marie Conceptionis Confirmatum et Canonizatum est per sanctum (!) Sixtum papam quartum et cetera. ... Missa : Egreimini ... Indulgentie sicut in die corporis cristi per totam octauam, ita et nunc».<sup>60</sup> Egy másikban ugyanezt az új misét találjuk, a «Deus, qui per immaculatam virginis conceptionem ...» oratioval.<sup>61</sup> A «Gaudeamus» kezdetű mise van meg egy 1513-as misekönyvben ;<sup>62</sup> s a k a l o c s a i székesegyház példányá-

<sup>59</sup> 95. szám, fol. 208' tetején beírva. Eleje levágva.

<sup>60</sup> 36. szám, utolsó hozzákötött levél recto.

<sup>61</sup> 31. szám, a fol. I. előtt bekötött toldaléklevélén : «Incipit missa conceptionis marie».

<sup>62</sup> 93. szám, 2. előzéklap : «Conceptionis marie».

ban<sup>63</sup>. Ez utóbbiban Mária látogatásának miséje is benn van<sup>64</sup>.

A szentek közül első helyen tárgyalom Sz. Józsefet. Kultusza a középkorban későn kezdődik: a XIV. században egyes szerzetesrendekben van meg az ünnepe: a kármelitáknál, szervitáknál, ferenceseknél, IV. Sixtus mint festum simplexet rendeli el.<sup>65</sup> A XVI. század elejéről, egy nyomtatott misekönyvbe bejegyezve, ránkmaradt egy nagyon szép hazai miseszöveg Sz. József tiszteletére:<sup>66</sup>

«In sancti Joseph confessoris sponsi gloriose virginis marie. (Introitus.) Gaude sancte Joseph pater ecclesie, pre cunctis patribus ditatus munere: custos dominicus, sponsus marie providus et dux castissime: dux esto supplicum in celi culmine. Versus. Qui regis Israel...

**Oracio.** Deus, qui fidelissimo patriarche Joseph thesaurum tue genitricis seruandum tradidisti: quique pro specialium prerogatiua meritorum temetipsum in filium tribuisti, ipsius nobis tribue meritis et precibus terrena despicere et corda nostra tibi casta tabernacula preparare.

**Ep(isto)la.** Quanto tempore heres paruulus est.<sup>67</sup>

**Graduale.** Joseph pater amabilis et sponsus pudicie cui desiderabilis thesauris<sup>68</sup> justicie datur qui in cunabulis lactatur sol iusticie. V. Huius... deprecare per te Joseph petimus, eius natum supplicare iacens in presepio: nobis tribuat letari semper in celestibus.

**Tractus.** Gaudens gaudebo in domino: et exultabit anima mea in deo, meo, quia induit me ornamento salutis: et indumento leticie circumdedit me. **Versus.** Sicut sponsum adornat corona, et tanquam sponsam ornatam monilibus suis. V. Letabitur enim sponsus super sponsam et exultauit in eis deus eorum. V. Super muros tuos iherusalem posui custodes: tota die et nocte laudabunt nomen domini.

**Ewangelium.** Cum esset desponsata mater jhu, vt in vigilia natiuitatis.

<sup>63</sup> 37. szám, toldalék, fol. 6—6'.

<sup>64</sup> U. o. fol. 2—2'.

<sup>65</sup> J. Seitz, Die Verehrung des hl. Joseph, Freiburg 1908.

<sup>66</sup> 58. szám, elején levő toldalék, fol. 2—2'.

<sup>67</sup> Gal. 4, 1.

<sup>68</sup> recte: thesaurus

**Offertorium.** Erant Joseph et Maria mirantes super his que dicebantur, de Jhu: et benedixit illis simeon et ut perfecerunt omnia, reuersi sunt in galileam, ciuitatem nazareth.

**Secreta.** Interueniat pro nobis quesumus domine per hec sacra commercia sanctus tuus patriarcha Joseph, qui filij tui d. n. J. Ch. matrem suscepit electam ad parandam tibi plebem perfectam.

**Communio.** Tolle puerum et matrem eius.

**Complenda.** Sit nobis quesumus domine per hec sancta que sumpsimus, beatissimi Joseph patriarche solemnitas presidium salutare, qui preciose sponse sue virginis matris filium in presepio meruit adorare.»

Az angyalok közül a nálunk is eléggé tisztelt S z. M i h á l y a r k a n g y a l n a k érdekes helyi miséje van Kolozsvárott. Egy-két évtizeddel, mielőtt Heltai Gáspár, a Kolozsvárra szakadt szász, protestánsná tette Kolozsvárt, Sz. Mihály plébániatemplomának sajátos miséjét írta be a már említett Megerechey János, kolozsvári archidiákonos († 1517). A misét csak utalásokkal, rövidítve írta le, mi szórul-szóra visszaadjuk :<sup>69</sup>

«De S. Michael. Ad missam **Intr.** Benedicite. **Oratio** cum oratione bti Stanislai. **Epla.** Significauit. **Grd.** Surrexit pastor bonus. Alleluia. Mons Gargane noli timere, quia ego sum archangelus missus a domino edificare templum dei, ubi saxa panduntur et peccata hominum remittuntur. **Prosa.** Mundi renouacio. **Ewang.** Accesserunt. **Credo.** **Offm.** Stetit angelus. **Prefacio.** De Resurrectione. **Comm.** Benedicite omnes.»

S z. R á f á e l a r k a n g y a l miséje megvan abban a könyvben, melyben a pestis elleni hosszú babonás ajánlás található.<sup>70</sup> Sz. Ráfáel az utasok pátronusa volt.

A szentek közül legtöbbször S z. Z s ó f i á n a k miséjét találjuk beírva; összesen nyolc esetben. Jellemző népszerűségére; talán nem tévedünk, ha arra hivatkozunk, manap is mennyire gyakori keresztnév még a nép körében. Legtöbb<sup>71</sup> csak oratiókat hoz; de

<sup>69</sup> 39. szám, fol. CLII' Sz. Mihály május 8-iki nyomtatott miséjéhez a lap alján hozzáírva.

<sup>70</sup> 101. szám, kézírásos toldalék, fol. 2'. «Nota. Si quis de sancto Raphaele legit hanc missam subsequentem . . . Sequitur officium.»

<sup>71</sup> 6. szám, előlő bekötési tábla: «Zophie martiris» 1480 után. — 10. szám, 1. előzéklap: «De sancta Sophia». 1484 után. — 13. szám, fol. CCII. 1484 után. — 18. szám, 2. előzéklap recto: «Oracio Beate Sophie cum filiabus». 1486 után. — 22. szám, 1. előzéklap verso: «De seta Sophia». 1490 után. — 36. szám, előzéklap recto: «Collecta de sancta Sophia». 1498 után.

van teljes miseszöveg is.<sup>72</sup> Célja ennek a misének egy bejegyzés szerint: «Sequitur missa de sancta Sophia. Nota quod istam missam composuit venerabilis leo papa et decantauit. Et quicumque ipsam in honore earundem virginum cantare vel legere fecerint quitquid a domino pecierit, ipsa sancta Sophia eidem impetrabit».<sup>73</sup>

Sz. Ottilia a XV. században nálunk sok kézírásos liturgikus könyvben előfordul. Hiányzó miséjét többször pótolták.<sup>74</sup>

Alamizsnás Sz. János, alexandriai püspök miséjét is többször beírják.<sup>75</sup> Az egyik még sequentiát is közöl a szent tiszteletére «Feruore deuocionis celebremus eleimonis (!) johannis preconia...»<sup>76</sup> Miért lendült hirtelen föl az alexandriai pátriárka tisztelete, megokolja egy historiája: «... cuius corpus vsquemodo stat incorruptum. Quod cesar thurcorum misit pro munere ex Constantinopoli Hungariae regi Matthie et nunc reuerenter tenetur in capella regia castri Buden. vbi ad eius inuocationem crebra coruscant miracula».<sup>77</sup> Az átvitel november 12-én történt egy följegyzés szerint.<sup>78</sup>

Sz. Gratianus segítségül hívása a középkor vége felé szokás volt a tolvajlás kiderítésére. Többször bejegyezve találjuk miséjét, ill. oratióit.<sup>79</sup> Szent Gratianus miséje a tolvajlás kideríté-

<sup>72</sup> 58. szám, toldalék, fol. 22: «Missa de sancta zophya tempore pascale». Exclamauerunt ad te domine...

<sup>73</sup> 26. szám, fol. (19—20'), a misének hét collectája van.

<sup>74</sup> 10. szám, előzéklap: «De scta Otilia» 1484 után; hasonlóképen 13. szám, fol. CCII: «Othylie virg.»; — 18. szám, 2. előzéklap, r-o: «De sancta Ottilia» 1486 után. — 22. szám, 2. előzéklap verso: «De sancta Odilia» 1490 után. — 36. szám, előzéklap: «De sancta Otilia» 1498 után; ugyanekkor 43. szám, az augusztusi kalendáriumlapon: «Oracio de sancta Odilia».

<sup>75</sup> 22. szám, 2. előzéklap verso: «Collecta de sancto Joanne Elemo», 1490 után. — 26. szám, kézírásos függelék, fol. 1': «Missa de sancto Joanne elemosinario» 1491 után. — 55. szám, címlap verso 1502 után. 93. szám, l. előzéklap verso: «De sancto Joanne elemosinario», 1513 után.

<sup>76</sup> 58. szám, függelék, fol. 1', ráragasztva az utolsó nyomtatott foliora: «Officium de s. Johanne Elemosinario. Dispersit, dedit pauperibus...» 1503 után.

<sup>77</sup> Temesvári Pelbárt, Sermones salutiferrimi de Sanctis Estiuali tempore celebrandis, Hagenau (Henr. Grau) 1509, függeléke; a pesti ferences könyvtár példányát használtam.

<sup>78</sup> 74. szám, kalendáriumban, nov. 12-höz: «Translacio corporis S. Joannis Elemosynarij in Vngariam».

<sup>79</sup> 26. szám, kézírásos függelék, fol. 2: (1491 után): «De sancto Graciano». — 43. szám, fol. CCLXXXIII: «De sancto graciano primo introitus dicitur». 1498 után, a mise szövege helyett azonban a magyar

sére egy 1499-iki pécsi missale kézírásos bejegyzése szerint a következő:<sup>80</sup>

«Missa de sancto Graciano pro furto. **Intr.** De necessitatibus meis . . . **Oracio.** Omnipotens sempiterna deus, qui omnia occulta prenoscis . . . hanc rem furtam. — **Ep.** Si spiritu viuimus . . .<sup>81</sup> — **Grad.** Exurge domine, intende . . . — **Ev.** Luc. Quis vestrum habet amicum . . .<sup>82</sup> **Offert.** Super flumina babilonis . . . — **Secr.** Proficiat quesumus hec oblacio . . . ad confitendum et reuertendum famulum tuum . . . — **Comm.** Erubescant et conturbent . . . **Compl.** Hec nos communio purget a crimine . . .»

Ezt a misét Franciaországban használták<sup>83</sup> és Németországban is ismerték, de a XV. században már ritkán lehet megtalálni;<sup>84</sup> az általunk közölt misének más azonban az epistolája, evangéliuma, offertoriuma. — Két különböző szöveget találunk bejegyezve 1508 után; az egyik Sz. Gratianus tiszteletére csak három oratiót közöl: «Oracio de sancto graciano», rögtön utána misét, ebben már a lopásról van szó: «Officium aliud de sancto Graciano».<sup>85</sup>

Az 1348-iki nagy pestis-járvány után Németországban elkezdődött a 14 s z e n t («Vierzehnheiligen, 14 Nothelfer») tisztelete; különösen a XV. században lendült föl, mikor 1445—6-ban a frankenthali csodás jelenésekről beszéltek mindenfelé s ez a hely búcsújáróhely lett. Hazánkban több bejegyzésben megtaláljuk a 14 «advocatus», ügyvéd miséjét. Úgy látszik, nálunk ezen a néven szerepelnek inkább.<sup>86</sup> Miséjük, mivel Franz nem közöl szöveget, hazai forrásainkban a következő:<sup>87</sup>

házassági esküformula következik. — 45. szám, utolsó folio verso: «Missa de sancto Graciano» 1499 után. — 105. szám, hátsó bekötési táblán, 1518 után.

<sup>80</sup> 46. szám, fol. 294' és következő üres levélen.

<sup>81</sup> Gal. 5, 25.

<sup>82</sup> Luc. 11, 5.

<sup>83</sup> Ed. Marténe 6. jegyzetben id. mű II, 334.

<sup>84</sup> Ad. Franz 29. jegyzetben i. m. 213.

<sup>85</sup> 63. szám, fol. 244'.

<sup>86</sup> Ad. Franz, 29. jegyzetben i. m. 171. szerint Németországban «auxiliares, adiutores, coadiutores, legitimi coadiutores» a nevük.

<sup>87</sup> 13. szám, fol. CC, 1484 utáni bejegyzés a Kassán használt misekönyvben. — A mise megvan még: 20. szám, hátsó bekötési táblán, 1490 után: «Missa de sanctis 14 auxiliatoribus», itt a sequentia azonban nem a vértanuk communéjából veendő, hanem sajátos: «Inter sanctos deo gratos adiutrices (!) vos beatos predicet ecclesia».

«Sequitur officium de XIII aduocatis. **Intr.** Multe tribulationes iustorum etc. — **Oracio.** Omnipotens pater, mitissime deus, qui electos tuos Georgium, Blasium, Panthaleonem, Vitum, Cristoforum, Dyonygium, Achacium, Eustachium, Egidium, Erasmum, Ciriacum, Katherinam, Margaretham, et Barbaram specialibus priuilegijs pre cunctis alijs sanctis decorasti: ut qui in necessitatibus eorum implorant auxilium secundum tue promissionis gratiam petitionis sue salutarem consequantur effectum, da nobis quesumus veniam peccatorum et ipsorum intercedentibus meritis ab omnibus aduersitatibus nos libera et deprecationes nostras benignus exaudi. — **Ep.** Sancti per fidem... — **Grad.** Gloriosus deus etc. Alleluia. Sancti et iusti in domino etc. **Prosa de martiribus.** — **Ew.** Videns jhus turbas etc. — **Off.** Letamini in domino. — **Secretum.** Suscipe clementissime deus preces et hostias, quas tibi in honore sanctorum... deferimus, ut qui nostre iusticie fiduciam non habemus, eorum, qui tibi singulariter placuerunt, intercedentibus meritis petitionum pium largitorem senciamus. — **Comm.** Et si coram hominibus etc. — **Complenda.** Sacramenta tua domine sumpsimus intercedentibus sanctis Martiribus... nobis prosint ad veniam, vt quorum petitionem clementer exaudisti, eorum meritis et precibus et auxilio in nostris necessitatibus nos refoue et ab omnibus iniquitatibus, aduersitatibus potenter custodi».

A 14 «advocatus» mise-imádságai bejegyezve még másutt is megtalálhatók.<sup>88</sup>

Sz. Erasmus (június 2.) oratióit találjuk néhányszor bejegyezve;<sup>89</sup> valamint Illés prófétát, kinek ünnepe kézírásos könyveinkben nem egyszer piros betűs nap. Tiszteletét már a XII. század vége óta megtaláljuk (Pray-kódex); s így érthető, hogy a Nyugattal ellentétben népünknel sok helyütt még mindig keresztnévként használják. Tisztelete keleti hatás.<sup>90</sup>

<sup>88</sup> 22. szám, 1. előzéklap: «De quatuordecim aduocatis». 1490 után. — 26. szám, kézírásos függelék, fol. 1: «Missa de 14 auxiliatoribus». — 46. szám, utolsó nyomtatott folio verso, 1499 után.

<sup>89</sup> 22. szám, fol. (273'): «De sancto Erasmo». 1490 után. — «Oracio de sancto Erasmo»: 58. szám, I. advent-vas. előtti számozatlan folion, 1503 után; és 82. szám, elülső bekötési táblán, 1512 után.

<sup>90</sup> 18. szám, 2. előzéklap verso: «De sancto Elya propheta officium» 1486 után, csak a 3 oratio. — 93. szám, kézírásos függelék, fol. 1—2: «Officium de sancto helya propheta» teljes mise (Os justi) 1513 után. — 55. szám, címlap verso, 1502 után.

Szent Annának, Mária anyjának, tiszteletét népi valóságunkban a mai napig tapasztalhatjuk. Nem csoda tehát, ha bejegyzéseinkben is ugyanezt láthatjuk a XV—XVI. század fordulóján. Miséjét csak egyszer olvassuk ugyan a bejegyzések között; mert a nyomtatott szövegben úgyszólván mindenütt megvan; egy 1490-es Missaléban írták be: «Officium sanctissime Anne matris virginis marie. Intr. Salve sancta parens genitrix veneranda marie . . .» A sequentia «*Congaudet angelorum chori . . .*»<sup>91</sup> Másutt éppen ezért csak újabb és újabb sequentiák kialakarják Szent Anna napjának ünnepi voltát aláhúzni. Határozottan délnémet-osztrák hatásra vall a «*Celi regem attollamus et in uocem erumpamus*» kezdetű sequentia<sup>92</sup> egyik könyvünk bejegyzésében az 1518-as évszámmal.<sup>93</sup> Ezt a sequentiát XV. századi salzburgi,<sup>94</sup> továbbá passauai<sup>95</sup> és augsburgi kézírásos könyvekben találtam.<sup>96</sup> Nálunk különben csak két darab pozsonyi misekönyvben van meg.<sup>97</sup> A pozsonyi liturgikus könyvek salzburgi vonatkozásait majd egyszer külön tanulmányban bizonyítom; művészi téren máris nyilvánvaló, mint Hoffmann Edith bebizonyította. — A «*Gaude mater Anna*» sequentiát 1525-ben írta be egy Lénárd nevű szerzetes, egy nyomtatott misekönyvbe.<sup>98</sup> Tudomásom szerint ismeretlen ez a két könyvbe beírt szöveg: «*Anna mater eximia, felix Abrahae filia . . .*»<sup>99</sup> Érdemes volna ezen énekek szövegével és dallamával foglalkozni.

Csak egyszeri bejegyzésben fordulnak elő: S z. W o l f g a n-

<sup>91</sup> 20. szám, végén hozzákötött folio verso.

<sup>92</sup> U. Chevalier, Repertorium hymnologicum, nr. 3502.

<sup>93</sup> 21. szám, utolsó folio verso: «Sequencia sancte Anne. Celi regem . . . 15018 (I)»

<sup>94</sup> Pannonhalmi Főkönyvtár, Pfannbergi misekönyv, salzburgi egyházmegye; Szombathelyi Szemináriumi Könyvtár, a salzburgi székesegyház misekönyve.

<sup>95</sup> Szombathelyi Ferences Könyvtár nr. 6268. egy 1459-ből való kézirat.

<sup>96</sup> Győr, Nagyszemináriumi Könyvtár, 1494-es nyomtatott augsburgi Graduale kézírásos függeléke; Tudományos Akadémia lat. cod. 4—o 27. jelzetű kézírásos missale.

<sup>97</sup> Jávör 52. jegyzetben i. m. 102. az «F» és a «G» kódexben.

<sup>98</sup> 31. szám, előzéklapon: «Gaude mater Anna . . . Anno domini 1525. frater Leonardus etc».

<sup>99</sup> 1490 után: 22. szám, 2. előzéklapon: «Sancte Anne prosa. Alleluia. Anna . . .» — 36. szám, végén hozzákötött folion: «Alleluia et prosa de sancta Anna». 1498 után.

gus (okt. 31.)<sup>100</sup> — Sz. Leopold, Ausztria örgrófja, kit jelenleg is a Proprium Hungarorum szerint a győri egyházmegyében tisztelnek;<sup>101</sup> — Szent Rókust ma is tisztelik az Alföldön, Csongrád, Kiskunfélegyháza, Szeged környékén sok Rókus nevű ember él; a váci egyházmegyében a jelenlegi Proprium Hungarorum szerint is ünnep a napja. Csak azért van egyszer bejegyezve miséje, mert egyébként rendszerint előfordul miséje a nyomtatott szövegben. Sz. Rókust a XV—XVI. században tisztelték, Franciaországban, Itáliában, Németországban. A bejegyzésben előforduló mise ugyanaz, mint Franznál.<sup>102</sup> Egyszer előfordulók még: Dániel próféta, kit a pécsi nyomtatott missale szerint a pécsi egyházmegyében különösen tiszteltek;<sup>103</sup> Sz. Longinus;<sup>104</sup> Sz. Lénárd, kinek rendszerint van miséje a nyomtatott szövegben;<sup>105</sup> Sz. Krizosztom és Praxedis;<sup>106</sup> Sz. Eligius és Nicasius;<sup>107</sup> Sz. Márta, kinek szintén rendszerint van ünnepe.<sup>108</sup> Megtaláljuk a kéziratokból már ismert magyar szentek közös miséjét: «De sanctis Stephano Emerico», de Sz. Lászlót is beleveszi szokás szerint.<sup>109</sup>

2. Másodsorban a nyomtatott magyar liturgikus könyvek azon bejegyzéseit állítjuk össze, amelyek az *egyházi évre vonatkoznak*.

a) A karácsony ünnepléséhez tartozik egy még eléggé ki nem kutatott magyar szokás: *karácsony éjjelén* mindenfelé ünnepélyes

<sup>100</sup> 93. szám, 1. előzéklap verso: «Missa de sancto Wolfango» egész mise, 1513 után.

<sup>101</sup> 58. szám, kézírásos toldalék, fol. 22—22', «Missa de sancto Leopoldo. Introitus. In memoria eterna... Prosa. Lux orta ets populo omni laude digna...»

<sup>102</sup> 58. szám, kézírásos függelék, fol. 2. az epistolában kezdődik töredékesen; a graduale: «Tibi Sancte Roche honor sit et gloria et deprecantes celeste nomen tuis precibus a morbo eppidemie (!) saluos redde...» Ad. Franz, 29. jegyz. i. m. 180—182.

<sup>103</sup> 82. számú elülső bekötési tábla: «Oracio de sancto Daniele». 1512 után.

<sup>104</sup> 22. szám, 2. előzéklap recto: «De sancto Longino». 1490 után.

<sup>105</sup> 21. szám, utolsó folio utáni üres levélen: «Officium de sancto Leonardo». 1490 után.

<sup>106</sup> 13. szám, fol. CCII, 1484 után.

<sup>107</sup> 10. szám, 1. előzéklap és 2., 1484 után.

<sup>108</sup> 13. fol. CCI', 1484 után.

<sup>109</sup> 55. szám, címlap verso, 1502 után.

módon olvasták föl az éjféli misével kapcsolatban Jézus nemzedék-fáját Máté szerint (*genealogia Christi*), Te Deummal egybekapcsolva, a zsoltosma laudesét pedig közbeszótták a misébe, mint a húsvéti vesperást a nagyszombati vigilia miséjébe. A kézíratos anyag ezt teljes részletességgel mutatja; ennek bizonyítása azonban meghaladja ennek a tanulmánynak keretét, most csupán a nyomtatott könyvek kézírásos bejegyzéseit közöljük. Az 1484-es missalében nincs meg ez a szokás; egyik példányában tehát karácsony első miséjénél a lap alján 4 vonalú kótákkal beírva találjuk: «Ad ps. Quem vidistis pastores dicite. Ad Benedictus: Gloria in excelsis».<sup>110</sup> Ugyanígy egy 1512-es misekönyv példányában szintén négyvonalú kótákkal: «Ante antiphonam complende incipit missans antiphonam ad laudes: quem vidistis pastores...»<sup>111</sup> A karácsony-éjféli «genealogia»-olvasást találjuk meg egy másik bejegyzésben: «Finita complenda (= postcommunio) sacerdos se non vertat, sed incipiat Dominus vobiscum et legat genealogiam Liber generationis Jesu cristi, qua finita incipiat sine benedictione te deum laudamus».<sup>111a</sup> Gazdag melizmájú zenei följegyzése található ennek a karácsonyi «genealogiának» egy 1512 utáni följegyzésben, «Euangelium» címmel.<sup>112</sup> A könyvet Győrött használták.

b) *A húsvéti ünnepkörbe* vágó följegyzések forrása már bővebben buzog. Egy biztosan Pécsen használt pécsi nyomtatott missaléba a nagyböjti köznapokon végzett körmenet helyi szokását találjuk megörökítve, úgy amint az a XV. század végén Pécsen szokás volt.<sup>113</sup>

«Notandum est processio in quadragesima pro ferijs sic debet fieri. Exaudi nos secundum mat. postea sacerdos dicat flectamus sine versiculo. Oracio concede quesumus domine vsque in finem postea dicat leuate. per xpm dnm. nostrum. Item postea Responsorium: ad feriam secundam paradisi portas. Et feria quarta abscondite elemosinam. Et feria sexta emendemus in melius et finito responsorio dicatur spalmus (!) miserere mei deus vsque in finem

<sup>110</sup> 9. szám, fol. (VI').

<sup>111</sup> 83. szám, fol. 8'.

<sup>111a</sup> 56. szám, fol. VIII. lapszélén.

<sup>112</sup> 79. szám, kézírásos függelék fol. 1—3.

<sup>113</sup> 45. szám, címlap recto.

concludas gloria patri: laus tibi domine. Et vnus puer dicat versiculum: propicius esto peccatis nostris. Item sacerdos dicat oracionem parce domine populo, postea dicat(ur) letania per totum, vt mos est dicere.»

Nagycsütörtökről helyi szokásként följegyezve találjuk, hogy prédikáció volt s a misénél Úrfölmutatásra harangoztak: «1538. bytacie gloria solenne, credo et omnia solenniter, hora 7 incipiebatur predicacio, post statim missa, ad missam cum campanis compulsus, tandem nonnisi ad eleuacionem».<sup>114</sup>

A győri lábmosás szertartását egészen röviden följegyezve találjuk e szavakkal:<sup>115</sup> «Post ep(isto)lam et Euangelium primo sacerdos cantet orationem Deus cuius sacratissimam cenam veneramur, ut ea digni inueniamur, munda nos quesumus a sordibus peccatorum, qui ad insinuandum nobis humilitatis exemplum pedes tuorum hodie dignatus es lauare discipulorum. Qui cum... Post sequitur ant. Ante diem. Vel Caena facta. Sub quibus lauantur pedes».

A nagypénteki szertartások közül följegyezve találjuk a kolozsvári egyház helyi szokásait a XVI. század első feléből:<sup>116</sup>

«Post orationes suprascriptas, more ecclesie Colosuariensis, vadit celebrans cum ministris retro altare, vbi crucem velatam casula recipit, exiturus cum... (levágva egy sor) postea sacerdos recipit crucem et cum ministris sacrarium ingreditur». — A nagypénteki Crux fidelis himnuszhoz ezt a bejegyzést írja: «Pueri cant(ant) in Colosuar».<sup>117</sup> Az Ecce lignum mellé megjegyzi: «In Colosuar sacerdos cum diacono et subdiacono canit Ecce lignum crucis ter».<sup>118</sup> — Az 1498-as Missaleban a keresztimádás szertartásához tartozik három, erősen magánjellegű imádság. Ezekhez a lapszélén ezt az utasítást írta: «Sequentes orationes (in) ecclesia Colosua(riensi) non leguntur». A keresztimádás után a csonkamiséhez ezeket fűzi: «More ecclesie Colosuariensis sacerdos celebraturus e Sacratio educit corpus domini supra patenam et calicem, et altari volens appropinquare, sacerdotes ministrantes procedunt, canentes hos versus: Laudes omnipotens (ferimus tibi

<sup>114</sup> 83. szám, fol. 79.

<sup>115</sup> 67. szám, fol. LXII. alján.

<sup>116</sup> 39. szám, fol. LXXI' alján.

<sup>117</sup> Fol. LXXII.

<sup>118</sup> Fol. LXXII.

dona colentes). Versus ij hexametri et penthametri sunt». <sup>119</sup> A «Suscipe sancta trinitas» nyomtatott imájához megjegyzi: «Post hanc orationem thure incensi adhibito dicit cantan(do) per omnia seculorum (!)». A nagypénteki liturgiát záró vecsernyéhez a «Respice» oratio mellé odairja: «Oratio dic(itur) sine cantu in Colos(uar)». Szinte hihetetlen, mily pontosan kidolgozott, szép liturgia volt Kolozsvárott a Szent Mihály templomban használatban és mégis milyen hamar tudta azt Heltaiék agendájának soványsága kiszorítani.

Felvidéki, talán hybbei helyi szokást jegyzett föl a XVI. század elején a nagypénteki keresztimádásról: «Missans in sacristia stat habens crucifixum simplicem, duo sacellani ante sacristiam incipiunt: popule meus interim procedunt vsque magnum altare, finito stant, corus incipit Agios, tandem iterum procedunt et canunt sacellani: eduxisti me, circum altare. 3-o Quid ultra debui vsque ad altare crucis, postea missans cum sacellanis: Ecce lignum crucis 3-bus modis etc. Tandem intrat sacristiam, quinque scolares canunt, missans accipit ostiam prius consecratam, ex sacristia procedit, duo sacellani canunt laudes omnipotens vsque ad altare». <sup>120</sup> Érdemes megfigyelni, hogy nyilvánvalóan falun, hol egyedül van a pap: a «Missans» (hungarizmus: miséző); ebben az időben, 1520—1530 körül, mennyire megvan még a középkor fejlett egyházi zenekultúrája: a sekrestyések, kettő, énekelnek, mégpedig latinul, nehéz liturgikus énekeket, amellet «corus» is énekel, természetesen szintén latinul, és iskolásfiúk is énekelnek: «quinque scolares». Népéneknek, különösen magyar éneknek, sem itt, sem másutt semmi nyoma. A középkor végének antiliturgikus szelleme nyilvánul meg a nagyon érdekes szokásban, hogy az éppen tárgyalt bejegyzésben a nagypénteki száraz mise és a Krisztus koporsójának elhelyezése (locatio sepulchri) között a templom körül szentséges körmenetet tartanak: «Finita missa intrat sacristiam, et missans accepta vna particula tantum in monstrancia et processio fit circa Ecclesiam (!)». <sup>121</sup>

Nagyszombat liturgiájából ismét a kolozsvári helyi ritust ismerjük meg legbővebben. <sup>122</sup> A nyom-

<sup>119</sup> Fol. LXIII.

<sup>120</sup> 83. szám, fol. 85. alján.

<sup>121</sup> 83. szám, fol. 86'.

<sup>122</sup> 39. szám, fol. LXXIII'—LXXXIII. lapszéli bejegyzései.

tatott 1498-as missale szerint nagyszombaton a szertartás előtt el kell mondani a 15 graduális zsoltárt. Ehhez a következő megjegyzést fűzi: «(mor)e ecclesie Colosu(ariensis) loco XV. graduum (dicun)tur septem (psal)mi penitenciales». — A tömjénszentelés végén Kolozsvárott ezt az imádságot mondták: «Oratio. Caelesti lumine quesumus domine semper et vbique nos preueni, vt mysterium, cuius nos participes esse voluisti, et puro cernamus intuitu et digno percipiamus effectum. per dominum nostrum. Dominus vobiscum. Et cum S. Benedicamus domino. Deo g(ratias). Benedictio de patris et filij et spiritus sancti descendat et maneat super hoc incensum». — Egy rövidítésről értesít ez a jegyzet: «Loco rex (sanctorum angelorum) in ecclesia Colosu(ariensis) inc(hoatur) letania».

A nagyszombati litánia megrövidítését egy másik könyvnek bejegyzése tükrözi vissza: annyira rövid, hogy még a magyar szentek is lemaradtak belőle; a csak négy hitvalló közt viszont ott van «Egidij».<sup>123</sup>

Az egri székesegyház szokását őrizte meg egy 1513-iki misekönyv jegyzete: ebben a kiadásban nagyszombaton megvan mind a tizenkét prophetia, odaírya ezt találjuk: «In coro Agriensi solum tres (!) Prophetie cantantur. 1-a In principio. 2-a Facta est in vigilia. 3-a Scripsit Moyses. 4. Aprehendent (!) septem».<sup>124</sup>

Pécsi följegyzett szokások között olvassuk ezt a nagyszombati liturgiára vonatkozót is:<sup>125</sup> «Mox vt diaconus incipit cantare Exultet Pontifex cum Mitra In loco Evangelij legat similiter Exultet et sedet (e)xt(en)so dorso contra altare in medio ad faldistorium, vbi sunt t(a)p(eci)e, legat omnes prophetias. Oremus vero dicit ad cornu Epistole».

A húsvétvasárnap i «officium fontis»-hoz, mikor a keresztkúthoz vonultak a vecsernye keretében, egy XV. századi kéz beírja a nyomtatott szöveg mellé az assistentiát: «Descendo (!) ad fontem vexillum 1) 2) Ceroferarius. 3) pixis siue naucula. 4) Diaconus cum plenario. 5) Crisma. 6) Exultet. 7) oleum. 8) subdiaconus. 9) Turribulum. 10) Ceroferarius. 11) vexillum. Ad fontem preparantur isti infrascripti: vexillum, ceroferarius, thus cum

<sup>123</sup> «Letania circa fontem 1541». 77. szám, címlapján.

<sup>124</sup> 92. szám, fol. 95' alján.

<sup>125</sup> 98. szám, fol. 69. felső margón.

pixide, subdiaconus, Crisma, exultet, oleum, diaconus, Turribulum, ceropherarius, vexillum». <sup>126</sup>

c) Az egyházi év körmeneteiből leggyakrabban a S z. M á r k - n a p i b ú z a s z e n t e l ő t látjuk pótolva. Egészen eredeti, szép, hosszú szertartás a kalocsai főszékesegyház példányába bejegyzett helyi ritus: «Ordo in Maiori Letania, videlicet in die sancti marci euangeliste ad benedicendum segetes seu fruges». <sup>127</sup> Részletes ismertetése külön tanulmányt kíván. 1503 után írtak le egy másikat: «Segetum consecratio (in die) sancti marci et primo (litaniae)». <sup>128</sup> Egy rövid leírást 1518 utáni időből közölök. <sup>129</sup>

«Consecratio segetum et vinearum. Cum processione canunt Responsorium Surgite sancti. Vt segetes istas, vineas, fructus bene + dicere digneris. <sup>130</sup> Oracio. Pietatem tuam imploramus... laudet nomen glorie tue. <sup>131</sup> Ego sum deus patrum vestrorum, videns vidi afflictionem populi mei et gemitum eius audiui et ascendi liberare eos alleluia. — Liber generacionis ihu xpi. Require de natiuitate. — Sancte marie vg. (oratio) in estate. — Oracio ad orientem. Benedic domine creaturam istam...» — Egy másik, 1518 utáni bejegyzésből kitűnik, hogy négy evangélium-kezdetet olvastak föl: <sup>132</sup> «Ad conseruacionem segetum ewangelia sequuntur. Si vis eo ordine. Primum liber generacionis et II. ecce ego mitto angelum. fuit in diebus herodis et in principio erat verbum». Ez a négy evangélium kánoni sorrendje. A másik oldalon folytatja a bejegyzést: «In principio erat verbum. Fuit in diebus Herodis. Liber generacionis. Maria Magdalene. (!)»

Az úrnapi körmenetet találjuk meg azzal a négy evangéliummal, versiculusokkal és oratiókkal, mind a négy állomás hazai sajátosságával, mint a Pázmány-féle Rituale Strigonienseben találjuk, egy 1498 utáni győri bejegyzésben, Perényi győri püspök misekönyvében. «In processione corporis christi. In prima Statione Euangelium de festo...» <sup>133</sup> Ugyanebben a könyvben

<sup>126</sup> 118. szám, 1484 után.

<sup>127</sup> 37. szám, függelék fol. 4—5'. XV. század végén.

<sup>128</sup> 59. szám, előzéklap verso.

<sup>129</sup> 101. szám, utolsó fol. 310' + függelék fol. 1.

<sup>130</sup> 4 vonalú hangjeggyel, háromszor a szokásos bővítéssel: + «et custodire digneris».

<sup>131</sup> A következő rész ismét hangjegyekkel.

<sup>132</sup> 102. szám, fol. 301'.

<sup>133</sup> 40. szám, kézírásos toldalék, elején, fol. 2.

megvan a húsvétvasárnapi, áldozócsütörtöki, pünkösdi, sarlós-boldogasszony napi, nagyboldogasszony napi, kisasszony napi, Urunk színeváltozásának napján s mindenszentekkor tartandó mise előtti körmenet is.<sup>134</sup>

d) *Különböző helyi jellegű liturgikus bejegyzések.* Egy esztergomi Ordinariusba a XVI. század első felében a «historia»-k elkezdésének idejét jegyezték föl:<sup>135</sup> «Sequitur Tabula de impositione Istoriarum secundum chorum Agriensem».<sup>136</sup> — A Körmöcbányán 1521—23 között szokásos mindenszentek napi benedictiót leírta Erasmus Crennizianus: «Benedictiones in die omnium sanctorum».<sup>137</sup>

Egynéhány pécsi jellegzetességet már ismertettünk. Csárai Mátyás pécsi kanonok-plébános 1538 körül jegyzi meg ezeket, mint pécsi különlegességet: Új év napján a mise szövege mellé ezeket írja: «Secundum vsum Quinqueecclesiarum prius ista dicitur oratio: Deus qui nobis nati saluatoris diem celebrare (!) concedis octauum, fac nos quesumus eius perpetua diuinitate muniri cuius sumus carnali commercio reparati. alia oratio deus qui salutis sub vna conclusione».<sup>138</sup> Feketevasárnap utáni hétfőn ezt olvassuk:» Secundum vsum Quinqueecclesiense oratio 2-a pro papa deus omnium».<sup>139</sup> Pécsen különösen erős pápa-tisztelet figyelhető meg: elég a már közölt különleges pápa-miseszövegre hivatkoznom. — A Havi Boldogasszony ünnepén saját oratiót jegyez föl: «Modus Quinqueecclesiense. Oratio deus qui ad declarandam gloriam genitricis tue...», mint a szegedi misekönyvben volt.<sup>140</sup> Nagyboldogasszony vigiliáján ezeket olvassuk: «sec. modum Quinqueecclesiense omnia dicuntur fere ewangelium Exsurgens autem maria credo non dicitur, loco ite missa est dicitur Benedicamus.»<sup>140a</sup>

<sup>134</sup> 40. szám, elején toldalék, fol. 1—2'; végén utolsó üres folio recto.

<sup>135</sup> «Historia» a vasárnapi és ünnepi responsoriumok és antifónák összefoglaló neve: S. Bäumer, Geschichte des Breviers, Freiburg i. B. 1894, 358., 367., 370.

<sup>136</sup> 135. szám, utolsó üres levélen.

<sup>137</sup> 134. szám, hátsó bekötési tábla belseje.

<sup>138</sup> 98. szám, fol. 11.

<sup>139</sup> 98. szám, fol. 44.

<sup>140</sup> L. fent 59 jegyzet 98. szám, fol. 159.

<sup>140a</sup> 98. szám, fol. 162.

Néhány *dedicatio* följegyzése is megmaradt. Az a kolozsvári plébános, kit 1529-ben választottak meg, bejegyzi az általa használt misekönyvben a kalendárium szept. 26-iki vonalába: «*Dedicatio templi Colosuariensis*».<sup>141</sup> Ugyancsak ő jegyzi föl a kolozsvári Szent Magdolna-templom szentelésének évfordulóját is: «*Dedicatio templi sancte Marie Magdalene in Coloswar*».<sup>142</sup> Egy másik missalében ezt a följegyzést olvassuk: «*Anno domini millesimo quingentissimo (!) decimoquinto In pro festo Colomani martiris, est consecrata ecclesia sancti nicolai in visnuica fondata*».<sup>143</sup>

A Sopron város földesúri fennhatósága alá tartozó Kelénpaták Sz. Jakab plébániatemplomának reconciliatiója a templomnak saját misekönyvébe van följegyezve: «1509. feria quinta in die sancti steffani pape et martiris» történt a szentelés, s a consecráló püspök a templom új búcsúját a Sz. Jakab ünnepét követő vasárnapban állapította meg. A fölszentelést végző főpap: «*Gregorius episcopus sebastensis sacre theologie doctor ordinis fratrum minorum suffraganeus Jauriensis ecclesie*».<sup>144</sup>

3. Áttérünk a *szentségek és szentelmények liturgiájára*, melyet a nyomtatott könyvek kézírásos följegyzéseiben találhatunk.

Eddig kimondott rituálé a középkorból nem ismeretes; annnyival inkább meg kell becsülnünk a szakramentális ritusnak minden szövegmaradványát, mely a Pázmány-féle rituálét megelőzi (1626). Ezen a téren egyáltalán még semmi előmunkálat nem történt: hogyan alakult ki ez a magyar-római szakramentális ritus, milyen formái voltak. A XVI. század elejéről a *keresztségnek egy teljes szövegét* közölhetjük, pécsi ferences jegyezte be egy 1498-as misekönyvnek toldalékába.<sup>145</sup> Sok imádság azonos a Pázmány-féle esztergomi rituáléval; általában azonban mégis sok eltérés mutatkozik. A szöveg a következő:

«De baptismo (!) puerorum. Petre uel Johannes Abrenuncias satane. R. Abrenuncio.

<sup>141</sup> 39. szám, kalend. IX. 26.

<sup>142</sup> 39. szám, okt. 10. a kalendáriumban.

<sup>143</sup> 69. szám, a kalendáriumban okt. 11-hez beírva.

<sup>144</sup> 51. szám, előzéklapon. — Házi Jenő, Sopron középkori egyháztörténelme, Sopron. 1939, 257.

<sup>145</sup> 42. szám, kézírásos toldalék, fol. 5—10'.

Et omnibus operibus eius. R. Abrenuncio.

Et omnibus pompis eius. R. Abrenuncio.

Deinde querat: Johannes vel Petre Quid petis ab Ecclesia Dej? Fidem.

Fides quid tibi prestat. R. Vitam eternam.

Si uis habere vitam eternam, serua mandata dej, diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo et ex tota anima tua et proximum tuum sicut teipsum. In his duobus mandatis tota lex pendet et profethe. fides autem hec est, ut unum deum in trinitate et Trinitatem in Vnitate veneraris neque confundendo personas neque substantiam sperando (!), alia est alia persona patris, alia filij, alia spiritus sancti, sed horum Trium vna est et non nisi vna diuinitas.

Exeat eergo (!) de te spiritus malignus et ingrediatur spiritus bonus, per eum qui venturus est iudicare vivos et mortuos et seculum per ignem. Exi ab eo spiritus immunde et da locum spiritui sancto paraclito.

Hic sufflet in faciem: Joannes uel petre Accipe spiritum sanctum per istam sufflationem Et Dei benedictionem. Pax tecum. Et cum spiritu tuo.

Deinde faciat crucem. Johannes signum saluatoris d. n. J. Ch. in frontem tuam pono.

Dein dicat: Johanes signum salutaris d. n. J. Ch. in pectore tuo pono. Amen.

Joannes accipe signum crucis tam in fronte, quam in corde...<sup>146</sup> signum scilicet fidei celestium preceptorum, talis esto in omnibus, ut templum dej iam esse possis, ingressusque ecclesiam Dei euasisse te laqueos mortis letius agnosce, horresce idola et resque simulacra, cole deum patrem omnipotentem et J. Ch. filium eius vnicum, dominum nostrum, qui venturus est iudicare vivos et mortuos et secullum per ignem. Amen.

Oremus. Preces nostras qu. d. ...<sup>147</sup>

Deus, qui humani generis ita es conditor, ut sis etiam reformator, propiciare pupillis adopcionis et Nouo restatuendo (!) sobolem prolis noue prescribe, ut filijs promissionis, quod non potuerunt assequi per naturam, gaudeant se percepisse per gratiam.

Hic ponat manum infantis. O. S. Deus, pater d. n. J. Ch.

<sup>146</sup> Cf. *Rituale Strigoniense*, ed. 1907., p. 13.

<sup>147</sup> Cf. *Rit. Strigoniense* p. 13.

respicere . . .<sup>148</sup> ut idoneus efficiatur accedere ad gratiam baptismi tui perfecta percepta medicina, per eum qui venturus est . . .

Benedictio salis. Benedic + omnipotens Deus hanc creaturam salis in tua benedictione celesti et in nomine d. n. J. Ch. et in virtute spiritus sancti ad fugiendum inimicum, quem tu domine sanctificando sancti + ficas et benedi + cendo benedi + cas fiatque omnibus accipientibus perfecta medicina per manus in visceribus eorum.

Hic ponat salem infanti: Johanes accipe . . .<sup>149</sup>

Deus patrum nostrorum . . .<sup>150</sup>

Super famulum oratio. Deus Abraham, deus ysaac, deus Jacob, qui moysi famulo tuo in monte synaj aperuisti (!) et filios israhel de terra egypti eduxisti . . . et mittere digneris sanctum angellum tuum de celis, qui similiter custodiat et hunc famulum tuum N. et perducatur ad gratiam baptismi tui per eum, qui venturus est . . .

Ergo maledicte diabole, recognosce . . . dignatus est<sup>151</sup> ac hoc signum sancte crucis, quod nos fronti eius damus, tu maledicte diabole nunquam audeas violare. per eum qui venturus est . . .

Super famulam. Deus celi, deus terre, deus angelorum, deus prophetarum, deus martirum, deus omnium bene viventium, deus cui omnis lingua confitetur celestium, terrestrium ac infernorum, te invoco domine, ut hanc famulam tuam N. perducere et custodire digneris ad gratiam baptismi tui. Ergo maledicte diabole . . .

Super famulum oratio. Audj maledicte sathanas adiuratus per nomen dej eternj cum tua virtus . . . tremens gemensque discede, nihil sit tibi cumune (!) cum seruo dej iam celestia cogitante renunciaturum tibi et seculo tuo et beate immortalitatis gloriam victuro. Da igitur honorem aduenientj spirituj sancto. qui ex superna celj arce descendens perturbatis fraudibus diuino fonte purgata pectora uel sanctificata corda deo templum et habitaculum perficiat ab omnibus penitus noxijs preteritorum criminum liberatus Dei seruus gratias perhennj deo referat semper et benedicat nomen eius. in secula seculorum. amen. Per. d. n. qui venturus est . . . Ergo maledicte diabole ut supra.

<sup>148</sup> Rit. Strigon. p. 13. nr. 5.

<sup>149</sup> Rit. Strigon. p. 14. nr. 7.

<sup>150</sup> Rit. Strigon. p. 14. nr. 7.

<sup>151</sup> Rit. Strigon. p. 14 s. nr. 7.

Super famulam. Deus Abraham, deus ysaac, deus Jacob, deus qui tribus israel monuisti et susaniam de falso crimine liberasti, te suppliciter deprecor domine, ut liberes hanc famulam tuam N. et perducere digneris eam ad gratiam baptismi tui. Ergo maledicte diabole supra.

Super famulum. Exorciso te, immunde spiritus . . . dexteram porrexit.<sup>152</sup>

Super famulam. Exorciso te immunde spiritus per patrem et filium et spiritum sanctum, ut ex eas et recedas ab hac famula N. ipse iam tibi imperat maledicte damne qui ceco nato oculos aperuit et quatruiduanum lazarum de monumento suscitavit. Ergo maledicte diabole.

Hic spumans in terram, faciat lutum. Effecta, quod est . . .<sup>153</sup>

Pax tecum. Deinde sic dicat.<sup>154</sup>

Nec te latheat sathana imminere tibi penas, imminere tibi tormenta, imminere tibi diem iudicii, diem supplicii sempiterni, diem qui venturus est velud (!) clibanus ardens, in quo tibi atque angelis tuis venit interitus eternus, proinde damne atque damnade, da honorem J. Christo filio eius et spiritui sancto paraclito in cuius nomine atque virtute precipio tibi, quicumque es spiritus immunde, ut ex eas et recedas ab hoc famulo dei N. quem hodie deus ac d. n. J. Ch. ad suam sanctam gratiam fontemque baptismatis dono vocare dignatus est, ut fiat ei templum per Aquam regenerationis in remissionem omnium peccatorum in nomine d. n. J. Ch. qui venturus est . . .

Hic introducat ecclesiam. Ingrederi in sanctam ecclesiam dei, ut accipias (!) benedictionem a d. n. J. Ch. Amen.

Hic legat Pater noster. Credo.

Interroget presbiter. Quis vocaris. R. Iohannes.

Credis in Deum patrem omnipotentem, creatorem celj et terre. R. Credo.

Interroget. Credis in J. Ch. filium eius vnicum d. n. natum et passum. R. Credo.

Interroget. Credis in spiritum sanctum, sanctam ecclesiam catholicam, sanctorum communionem, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem, et vitam eternam. Dicat Credo.

<sup>152</sup> Rit. Strigon. p. 14. nr. 7.

<sup>153</sup> Rit. Strig. p. 16. nr. 13.

<sup>154</sup> Ev. sec. Matth. 19. cf. Rit. Strigon. p. 15. nr. 10.

Johannes ego te linio oleo salutis in Ch. J. d. n. in vitam eternam. Amen.

Interroget sacerdos. Johannes vis baptizarj. Vollo.

Trina vicae (!) interroget. Johanes.

Et ego te baptizo in nomine + patris et filij + et spiritus + sanctj vt habeas vitam eternam. Amen.

Pax tecum. Et cum spiritu tuo. Oremus. Deus pater omnipotens...<sup>155</sup>

Johanes, accipe vestem sanctam et immaculatam... Accipe lampadem ardentem...<sup>156</sup>

Interim legas Euangelium In principio erat verbum.»

Mint látjuk, a keresztség ritusa nagyjából az esztergomi rituale szerint történik, csak bővebb ennél. A XVI. században már a rómain is kezdik alkalmazni, mint erre példánk van: «Incipit baptismus secundum curiam Romanam».<sup>157</sup>

Abból a Pécssett használt könyvből, melyben a keresztség ritusát találtuk, közöljük a házasság szertartását is; bár más kéz írta le ezt. A XVI. század elején mint látjuk, már majdnem teljesen ugyanaz a ritus, mint Pázmány rituáléjában:<sup>158</sup>

«Ordo Benedictionis nubentium.

Benedic domine hos annulos...<sup>159</sup>

Creator ac conservator...<sup>160</sup> Aspergantur anulj aqua benedicta et ponantur ad digitos ut moris est.

In nomine patris et filij et spiritus sancti. Amen. Benedicti sitis a domino. Qui fecit mundum ex nihilo. — Manda deus virtuti tue. — Confirma hoc deus. quod operatus es in nobis. — A templo sancto tuo in hierusalem tibi offerent reges munera. — Increpa feras arundinis. — Congregatio thaurorum in vaccis populorum, qui probati sunt argento. — Domine exaudi...

Deus Abraham...<sup>161</sup>

Dicant. pater noster Ave maria.

<sup>155</sup> Chrismatio cf. Rit. Strigon. p. 19. nr. 21.

<sup>156</sup> Rit. Strigon. p. 19. nr. 22.

<sup>157</sup> 139. szám, kézírásos toldalék, fol. 2—3.

<sup>158</sup> 42. szám, kézírásos toldalék, fol. 1'—2'; III. kéz.

<sup>159</sup> Rit. Strigon. p. 215.

<sup>160</sup> Rit. Strigon. ibidem.

<sup>161</sup> Rit. Strigon. p. 216.

Saluum fac seruum tuum et ancillam tuam domine...<sup>162</sup>

Respice quesumus... Benedic domine J. Ch. ... Benedicat vos Deus pater...<sup>163</sup>

Ünnepélyes ritust őrzött meg egy 1511 utáni bejegyzés: «Ordo benedictionis nubencium, quando fit cum solennitate», és «Copula super viduas».<sup>164</sup> A nászmise három oratóját is beírva találjuk: «Pro sponso et sponsa. Oracio. Deus qui tam excellenti misterio coniugalem copulam consecrasti, ut xpi et ecclesie sacramentum presignares...<sup>165</sup>

Rendkívüli érdeklődésre tarthat számot a XVI. század elejéről való esketési szertartás, melyet 1521—1523 között jegyzett föl Erasmus Cremnitzianus. Ez részben német nyelven írt ritus; a protestantizmushoz azonban még sincsen semmi köze, miként a Mária-tisztelet s a szentek tisztelete mutatja. A magyar különlegeségnek mai napig megmaradt házassági eskü német nyelven itt is megtalálható; megvan benne a jegyesek kezének összekötése a stórával is, a pap azonban közben balkezelével szintén fogja az összekulcsolt kezeket. A ritus nyelve latin; természetyszerűen német a házassági consensusra vonatkozó kérdéseknek s az eskünek szövege; német még a végén mondott áldás is. A följegyző nevéből (Cremnitzianus) s a német nyelvből joggal következtetjük, hogy a XVI. század eleji *körmöcbányai házassági ritust sikerült megtalálnunk* ebben a szövegben<sup>165a</sup>:

«Modus copulandi. Interrogatus de nomine proprio dic ad virum: N. ich frage dich peÿ deiner gewiffzenhait vnd peÿ dein(er) fzelen fzelikait haft dw deine trew geben dr. kainer andern junkfrawen oder frawen. K R. ich frag dich czu dein etc. vt supra.

dic In nomine patris et filij et spiritus sancti fitis benedicti a domino qui creauit omnia ex nichilo.

Accipe manus dextras nubencium manum viri super mulieris recondendo stola et tua sinistra tene ambas predic vero:

Ich N. neme dich. N. mir czw meine eelichem weybe vnd gebe dyr mein trewe dich nimmer czu lofzenn in kainen noten in kainer widerwertikeit also helff mir Got maria dy Junkfraw Patronas (!) vnd also xptis Ewlegium (!)

<sup>162</sup> Rit. Strigon. p. 217.

<sup>163</sup> Rit. Strigon. p. 217 s.

<sup>164</sup> 69. szám, a végén levő üres lapon beírva.

<sup>165</sup> 58. szám, címlapon beírva.

<sup>165a</sup> 134. szám, előzéklap.

Quod dicat firmiter. Per actis dic : Quod deus coniungat homo non separat (!) et ego auctoritate domini nostri Jesu Christi et auctoritate beatorum apostolorum petri et pauli et auctoritate sancte . . . ecclesie et auctoritate sacerdotij qua fungor solennizo matrimonium inter vos in forma ecclesie contractum. In nomine p(atris) et f(ili) et s(piritus) s(ancti) a(me)n. cautelam habere.

Der Almechtig got geb euch geleite in difzem Sacrament defz elichen standes czu euer szelen szelikaith.»

A házasság kiegészítő ritusa a középkorban a házasságot követő napon, mikor a házasság bevezetését már föltételezik, a *menyasszony bevezetése a templomba*: «Introductio sponsae», vagy «novae nuptae». A XVI. század elejéről megtaláljuk ezt a pécsi használatra írt bejegyzésekben, melyekből a keresztség és a házasság szertartását közzétük. A szöveg ez :<sup>166</sup>

«Sponsae introductio. (Ps. 66.) Versus supra Saluam fac ancillam. Omnipotens sempiternus deus, creator cellj et terre, qui omnia de nihilo creastj, quique Adam prothoplastum de limo terre formasti et Evam illj in adiutorium dedistj et benedixisti eis dicens Crescite et multiplicaminj et replete terram, ne respicias ad peccata nostra sed fidem et celestia bene + dicere digneris hanc famulam tuam cum marito suo et da eis fecunditatem sobolis et de rore celj aque (!) de pinguedine terre hūbundantiam (!) et benedic eis tam in domibus, quam in agris et vbique in iumentis et pecoribus omnique possessionj rerum benedic et perduc eos in omnj pietate in castitate et morum honestate et timore dej ad vitam eternam per Christum Dominum nostrum. Amen.

Hic porigae (!) stolam : Ingredere in domum dej, adora filium virginis, qui tibi fecunditatem prolis tribuere et te benedictionibus suis adimplere dignetur. per d. n. J. Ch. mediatorem dei et hominum. Qui cum patre et spiritu sancto vivit et regnat Deus in seculla seculorum. Amen.

Et benedictio Dej patris + omnipotentis et filij et spiritus + sanctij descendat et maneat semper tecum. Amen.»<sup>167</sup>

A keresztség kiegészítő ritusa az anya bevezetése a templomba : magyarul az «*egyházkelő*» máig is megmaradt szokása. Nem egy bejegyzésben találkozunk ezzel a szokással ; kétség-

<sup>166</sup> 42. szám, kézírásos toldalék, fol. 4—4', IV. kéz.

<sup>167</sup> 69. szám, fol. CCCLXI' is van bejegyezve egy «Introductio sponse noue».

telenül külön tanulmányt igényelne a szövegek s a szokások egybevetése.<sup>168</sup> Éppen ezért csak egy szöveget közlünk abból a pécsi bejegyzéses könyvből, mely már többször előkerült.<sup>169</sup> «Introductio femine post partum. (Ps. 120.) Versiculi<sup>170</sup> Domine deus qui per moysen . . .<sup>171</sup> — Omnipotens sempiterne deus pater d. n. J. Ch. . . .»<sup>172</sup> A gyermekszülésben elhunyt asszonynak temetésekor külön egyházkezelőt tartottak, más szöveggel, mint az élőért.<sup>173</sup>

Áttérve a szentelményekre, elsőnek ismertetjük a *Balázs-áldás kolozsvári szövegét*. Igazat kell adnunk Bálint Sándornak, ki azt tartja, hogy csak a XVI. században keletkezett a Balázs-áldás szertartása; legalább is eddig nem találtam régibb szöveget. Az említett kolozsvári Balázs-áldást 1530 körül írta be az 1529-ben megválasztott kolozsvári plébános. Szövege:<sup>174</sup>

«Oratio ad (sanctum) Blasium contra angin(am). Dne Jesu (xpe) uere deus et (homo) per uirtutem nominis Je(su) et per orationem (mr)s tui Blasij (libera)re dignare N. famulum (tuum) et N. famulam (tuam) ab omni inf(irmitate) gulae (et gut)turis et d( . . . ) et aliorum m(alorum) suorum. qui v(ivit) et regnat in etc. post orationem dicatur ter (pater) noster et toties Aue Maria».

A Balázsolásnak egy másik hazai szövegét egy 1513-as missalében találjuk beírva.<sup>174a</sup>

»Benedico (!) cereorum sancti blasij.

Quicunque in pericula uel infirmitates. V. Gloria et honore. Blasij martiris tui atque pontificis. Ostende nobis dne. Dne exaudi orationem. D. v.

<sup>168</sup> 26. szám, a 2. előzéklapra ragasztott levélen: «In nomine domini nostri Jesu Xpi amen. Oratio super mulierem introducendam in ecclesiam. Domine deus, qui per moysen famulum tuum . . . 1489». — 59. szám, hátulsó bekötési táblába ragasztva, 1503 után: «Introductio mulieris post partum». — 69. szám, fol. CCCLXI' és köv. üres fol. «Introductio post partum» 1511 után. — 125. szám, előzéklapok, fol. 1'—2: «Introductio mulieris post partum» 1524 után.

<sup>169</sup> 42. szám, kézírásos toldalék, fol. 3—3', IV. kéz.

<sup>170</sup> Rit. Strigoniense 1907, p. 229.

<sup>171</sup> Rit. Strigon. p. 229.

<sup>172</sup> Rit. Strigon. p. 229—230.

<sup>173</sup> 139. szám, 1. előzéklap: «Introductio mulieris mortue». XVI. század. — 138. szám, p. 227 verso: «Introductio Mulierum, quae in puerperio moriuntur». XVII. század eleje.

<sup>174</sup> 39. szám, fol. CXLIII.

<sup>174a</sup> 93. szám, kézírásos függelék fol. 5—6.

Oracio. D. J. Ch. filij dei viui, qui in terram de sinu patris venire: et in maculatam carnem ex in temerate Bte marie visceribus suscipere voluisti: vt illam deo patri hostiam offerres; pro Redempcione peccatorum (!) nostrorum: Suscipe et hanc oblacionem cereorum: quos t(ibi) ad honorem tuum et ad honorem sanctissime genitricis tue domine nostre pro esterno (!) gaudio presentationis tue in templo: et hujus festi solennitate celebrima(!): In nomine serui tui Blasij offerimus et eius manu tuo potenti et excelso Brachio quo inimicas ab inicio contriuiisti potestates Bene + dicere digneris: vt quicumque eius in honorem sancte genitricis tue: et in nomine sancti martiris tui et serui tui Blasij in suis necessitatibus accenderit eius petitionis efficaciam (!) secundum eorum credulitatem: et veram fidem consequantur per te ihu xpe saluator mundi, Rex glorie q(ui) t(ecum) v(ivit) deinde dicatur ps. Exaudiat te dominus in die tribulacionis.

Oracio alta voce. Velox auditor et saluator tuorum: domine ihu xpe verus deus noster: non tantum hominum: sed et brutorum spes animalium: per oracionem serui tui Blasij hac oracione placatus festina in adiutorium nostrum et omni guturis (!) languore periclitancium in comoda: Invocato nomine serui tui blasij statim absolue: et quem egregium martirem et mire sanctitatis pontificem mirabili signorum prerogatiua peditum veneramur: cuius eciam diem festum hodierna die celebramus: Intercessionem apud deum pro nostris excessibus senciamus: vt illius precibus adiuti mereamur absolui de durissima delictorum nostrorum cathena: ad operante sancta et gloriosissima genitrice tua: qui cum P(atre) et spiritu s(ancto) v(ivis) et regnas.

Ps. Beatus qui intellegit super egenum et pauperem in die.

Oracio. Mundi conditor et Redemptor: qui pro salute humani generis in carnari et hesterna die in templum presentari; vlnis iusti simeonis excipi: et profetico anne vidue ore benedici: Qui genitricem tuam virginem intemeratam: legalibus nil indigentem purificari secundum legis instituta voluisti vt te dominum legis ostenderes: et verbum infans tacitus in nueres: qui postea ore tuo benedicto dixisti: Non venisse te legem solvere sed adimplere: qui tuis promisisti discipulis: quodcunque pecieritis patrem in nomine meo: fiet vobis: Qui ore tuo profetico olim promisisti voluntatem timencium te facere: et deprecacionem eorum exaudire: et saluos facere sperantes in te: Manibus nostris opem tue Bene + dictionis in fondas (!): Et hos cereos in honorem

sancte genitricis tue : et in nomine serui tui et martiris Blasij : preparatos et accensos tuo ore bene + dicere digneris, vt quicunque illos in necessitatibus suis : et maxime subleuandis hominum in comodis : guttoris (!) languore periclitancium accenderint ab omni cicius periculo liberentur.

Criste qui es lux vera : et omnes in te credentes illuminas, qui exaudisti oracionem serui tui Blasij, quam pro tuo nomine decolandus (!) ad te vltimam fudit : adesto precamur oracionibus nostris : ad esto supplicacionibus : adesto et omnibus : et eorum omnium vota suscipe : qui ad gloriam nominis tui et sancte genitricis tue eius memoriam in suis oblacionibus fecerint : et presta vt quicunque siue infirmitate aliquod (!) pregrauati in aliquo periculo positi fuerint : et presta nominis eius : et tuum auxilium cum sancti pontificis et martiris intercessione supplices inplorauerint : Omnibus tuam pietatem per nomen eius interpellantibus propicius succure : et omnia que alta prece vera fide pecierint : promissionem tuam eidem martiri voce sonora e nube de lapsa iuxta singulorum fidem et vtilitatem adimplere dignare : per teipsum dominum et saluatorem nostrum : qui es via veritas et vita : misericors in promittendo : verax et fidelis et in exhibendo qui in trinitate perfecta viuus et regnas deus p(er) s(ecula) s(eculorum) amen.

Et benediccio dei patris omnipotentis et filij et spiritus sancti descendat super hos cereos.

Et vltimo aspergantur cerei aqua benedicta. »

A *víz-szentelés* csak kétszer, mellékesen kerül elő bejegyzéseinkben, mert úgyis megvan a nyomtatott szövegekben.<sup>175</sup> — A *bor megáldását* Sz. János evangélista ünnepén (dec. 27.) ugyanaz a kéz írta be egy nyomtatott liturgikus könyvbe, mely egy másik bejegyzését 1541-gyel jelölte ; ebből az időből való tehát a *boráldás* is : «Benedictio vini in die S. Johannis ewangeliste».<sup>176</sup> — Egy kenyér-áldás is olvasható.<sup>177</sup> Az újonnan épült *ház megáldását* a pécsi bejegyzésekben találjuk meg beírva :<sup>178</sup>

«Benedictio noue domus. Adiutorium nostrum in nomine

<sup>175</sup> 27. szám, kézírásos toldalék, fol. 3—4 : «Sequitur Exorcismus salis et aquae». XVI.—XVII. század eleje. — 139. szám, kézírásos toldalék, fol. 3' : «Benedictio fontis».

<sup>176</sup> 77. szám, fol. 292.

<sup>177</sup> 52. szám, a húsvéti mise előtt számozatlan folián, 1502 után.

<sup>178</sup> 42. szám, fol. CCLXXXIII', VIII. kéz., XVII. század elejéről.

domini. Qui . . . Oremus. Adesto supplicationibus nostris omnipotens deus et hanc domum serenis oculis tue pietatis illustra et descendat super habitantes in ea gratie tue larga benedictio + vt in his manufactis cum salubritate manentes ipsi in regno tuo semper tecum sint habitari (!)<sup>179</sup>

Exaudi nos Domine sancte pater omnipotens eterne deus et si qua sunt adversa si, qua contraria in hac domo: auctoritate maiestatis tue procul pellantur. per . . .

Te Domine patrem omnipotentem . . . »<sup>180</sup>

Csak megemlítem az *aprószenetek napján* használt szentelményt: a *vesszők megáldását*: «Benedictio virgarum in die In Nocentum».<sup>181</sup> Mivel ez a nyomtatott könyvben történt bejegyzés kézírásos könyvek szövegeivel is összefügg, itt nem tárgyalom, hanem erre vonatkozó cikkemre utalok csupán.<sup>182</sup>

Érdekes kuriózumot jegyzett föl Erasmus Cremnitzianus 1521—1523 közt, mint körmőcbányai sajátosságot: a *korporálék*at miután megmosták, áldással «*kiengesztelték*» («reconciliation») és «újraáldották» («rebenedicas»). A szöveg:

«Ad reconciliandum Corporalia. Psalmus Miserere mei deus. Deus misereatur nostri. Kyrieleyson. Xpe eleyson. K(yrie eleiso)n. pater noster. et ne nos inducas. etc. Ostende nobis domine misericordiam tuam et salutare.

Omnipotens sempiterna deus qui alias dignatur et hoc genus linteaminum bene + dicere et consecrare per vnigeniti filij tui d. n. J. Ch. in terra passione (!) tuam misericordiam et ejusdem Christi filij tui humili deuocione imploramus, quatenus hoc Corporale ablutum, mundatum et purificatum pietate rebenedicas et conserues In nomine patris et filij et spiritus sancti. Amen.

Et aspergatur aqua cum benedicta dicens Asperges me dne y(ssopo)».<sup>183</sup>

Szentelménynek számított az *evangéliumok kezdetének* föl-olvasása már az ó-keresztény idők óta. Betegség esetén az evangéliumos könyvet a beteg fejére téve az evangéliumok elejét

<sup>179</sup> recte: habitaturi.

<sup>180</sup> Rit. Strigon. p. 262.

<sup>181</sup> 70. a. szám, elülső bekötési táblán, 1528-ban írták be, valószínűleg Dunántúlon.

<sup>182</sup> Az aprószentekelés és a magyar liturgiátörténet, Theologia 1943, 257 — 260.

<sup>183</sup> 134. szám, elülső bekötési tábla.

olvasták rá a betegre; így tettek veszély esetén; így akarták a zivatarokat is elhárítani.<sup>184</sup> A Sz. János evangélium kezdetét nyári időkben a zivatarok ellen olvasták föl eredetileg és így maradt a trentoi misekönyv-reform után minden mise végén, mint a mai ritusnak része.<sup>185</sup> Érdekes, hogy nálunk nyilvánvalóan ilyen áldás-szándékkal a Sz. Márk evangélium kezdetét találjuk többször bejegyezve nyomtatott könyveinkbe.<sup>186</sup>

Érdekes liturgikus imádságot találunk egy Pécsen használt pécsi missale bejegyzésében: az *Egyház ellenségei ellen*. Antifonából, versiculusból és oratióból áll a szabályszerű liturgikus formában jelentkező ima:<sup>187</sup>

(Antiph.) «Contere domine fortitudinem inimicorum ecclesie et disperge illos, vt cognoscant quia non est alius qui pugnet pro nobis nisi tu deus noster. V. Exurgat deus et dissipantur inimici eius et fugiant... Oratio. Exaudi quesumus Domine ecclesiam tuam non solum paganorum persecucionibus atritam (!) sed eciam xpianorum prauitibus mise(ra)biliter afflictam (!) concede propicius: vt qui terrene recusant sub(ici) potestati, deextere (!) tue maiestatis cicius subiciant».<sup>188</sup>

4. *Kézírásos propriummal* használhatóvá tett *könyvek* is maradtak reánk. Mátyás és a Jagellók uralkodása alatt a magyar cseh-*lengyel kultúrkapcsolatoknak* beszédes példái ezek, mint ezt másutt bővebben kifejttem.<sup>189</sup> Tanulságos példány a Fővárosi Könyvtár birtokában levő 1503-as Missale Strigoniense, ezt a XVI. század elején Csehországban használták, és hogy teljesen használható lehessen, ellátták cseh propriummal. A nemzeti «Proprium», a sajátos nemzeti szentek miséinek gyűjteménye, kiegészítve azokkal a misékkal, melyeket a használatba

<sup>184</sup> St. Beissel, Geschichte der Evangelienbücher in der ersten Hälfte des Mittelalters, Freiburg i. B. 1907, 6.

<sup>185</sup> Ad. Franz 27. jegyz. i. m. II, 57.

<sup>186</sup> 29. szám, hátsó bekötési táblán, XV. század. — 55. szám, számozatlan fol. 10': «Inicium sancti ewangelij scdm Marcum. Ecce ego mitto... baptizabit uos spiritu sancto. 1525». — 74. szám, címlapon, 1511 után.

<sup>187</sup> 45. szám, címlapon recto.

<sup>188</sup> Az oratio egymagában olvasható: 70. a. szám, hátsó bekötési táblán, ugyanattól a kéztől leírva, mely a vesszők megáldását írta le; l. 182. jegyzetet. A cím: «Oracio contra persecutores, siue sit xpianus, siue paganus».

<sup>189</sup> A magyar liturgiátörténet magyarságtudományi vonatkozásai, Magyarságtudomány 1944.

vett könyvben nem talált meg, de náluk szokásosak voltak. Ezt a *kézírásos cseh propriumot* részletesen ismertetjük, mert szemléltetően mutatja, mi különböztetett meg egy magyar missálét egy csehtől, illetve mivel lehetett cseh földön használhatóvá tenni a magyar egyház részére készült könyvet. Hogy Csehország melyik részén használták a magyar misekönyvet, azt, sajnos, ez a *proprium* nem árulja el. A könyv első toldaléka a következő:<sup>190</sup>

Fol. 1—2: «Incipit benedictio salis et aque».

Fol. 2': üres.

Fol. 3—8': Kézírásos kalendárium. Erre szükség volt, bár a nyomtatott kalendárium rendelkezésre állott, de ez magyar szempontok szerint készült. A kézírásos kalendárium világosan Csehország nemzeti szempontjait tartja szem előtt, mint ezek az ünnepek mutatják: Pirosbetűs ünnepek: Márc. 9. «Cirilli et Methudij.» — Ápr. 23. «Adalberti epi. Georgij. mart.» — Jún. 15. «Viti modesti et crescencie mart.» — Júl 4. «Procopij abbatis.» — Szept. 16. «Ludmille mart. passio.» — Szept. 29. «Wenceslai mart.» — Okt. 22. «Cordule virg. et mart.» — Okt. 30. «Wolfgangi epi.» — Szept. 12. «Quinque fratrum.» — Szept. 10. «Ludmille mart. translacio» fekete. A kétségtelenül Csehország részére készült kalendáriumban azonban magyar hatást is észlelhetünk. Jún. 27. «Ladislai Regis hungarie»; aug. 20. «Stephani regis», de egyik sem pirosbetűs ünnep.

A könyv második toldaléka<sup>190a</sup> tulajdonképen pótlás: az elveszett nagyszombati prophetiákat, a canon minort és 11 prefációt ír le négyvonalas hangjegyekkel.

A könyv harmadik toldaléka<sup>191</sup> az eredeti könyvből hiányzó imák a halottakért, szentleckék és evangéliumok, valamint prosák.

A negyedik az igazi cseh *proprium*:<sup>192</sup>

Fol. 1—1': «Prosa de sancto Wenceslao. Dulce melos cum concentu».

Fol. 2—3: «Cordule virginis» miséje, a «Virginalis turma sexus» prosával, mely tulajdonképen Sz. Orsolyáról s tizenegyezer társáról szól.

<sup>190</sup>. 57. szám, a) toldalék.

<sup>190a</sup> 57. szám, b) toldalék, fol. LXXXIX. után beírva 14 levélre.

<sup>191</sup> 57. szám, c) toldalék, fol. CCLXI. után 8 levélre beírva.

<sup>192</sup> 57. szám, d) toldalék, fol. CCLXXIII. -en kezdve utána még hozzátűtött 8 levélen.

Fol. 3—3': «In passione sancte Ludmille», mise, prosa: «Pleno cantu cordis, oris...».

Fol. 3'—4: «In translacione sancte Ludmille...», 3 oratio.

Fol. 4—4': «Quinque fratrum» miséje, a prosa: «Potens rector verax deus, assit dies jubileus, fratrum est sollemnitas...».

Fol. 4'—5: »De patronis», a cseh nemzeti szentek érdekes közös miséje. «Sapientiam sanctorum» az introitus; az oratio: «Propiciare nobis quesumus domine, famulis tuis per sanctorum patronorum nostrorum Venceslai, Viti, Adalberti, procopij, cristini, benedicti, mathei, iohannis, atque ysaac, cirilli et methudij, necnon sancte ludmille sancteque cordule merita gloriosa, vt eorum pia et assidua intercessione ab omnibus semper protegatur aduersis».

Fol. 5'—6: «In vigilia ascensionis», mise.

Fol. 6'—9: üres.

*Lengyel propriumot* függesztettek egy 1514-iki pálos mise-könyvhöz. Az egyetlen Magyarországon alapított szerzetesrend, annak ellenére, hogy külföldön is voltak kolostorai, mind kézírásos, mind nyomtatott liturgikus könyveiben erősen nemzeti szellemet valósít meg; a kalendárium és a magyar szentek tisztelete bizonyítja ezt; nyomtatott breviáriumban a hónapok nyomtatott magyar fejléccel vannak ellátva s ezt használták, mint egy példány mutatja,<sup>193</sup> a lengyel Czenstochowában, 1540 után. Ezen 1514-iki pálos misekönyvhöz egy függelékét írtak, hogy Lengyelország részére használhatóvá tegyék:<sup>194</sup>

Fol. 1—1': «Sequitur officium misse de scto Stanislao. Introitus tempore paschali...»; a prosa: «Jesu criste rex superne...».

Fol. 1'—3': «Temporibus uero alijs introitus», a húsvéti időn kívüli mise Sz. Szaniszló püspökről, Krakó védőszentjéről; a prosa: «Sancte dei pontifex, sis reorum opifex...». — Alia prosa: «Laudes dei cracouia...».

Fol. 3—3': «De sanctissima anna». Mise, a prosa: «Congaudent angelorum chori...».

Fol. 3'—4': «Hedwigis electe» miséje, a prosa: «Consurge jubilans...».

Fol. 4': «De sancta Barbara» miséje, a prosa: «Consolare munde tristis...».

<sup>193</sup> 128. szám, ex-librise.

<sup>194</sup> 111. szám, kézírásos 5 levél a végén hozzákötve.

Fol. 5—5' (más kéz írása): «Prosa de passione Domini Jesu». (Aue Jesu Christe, qui pro humana salute...) — «Tractus de passione domini.» — «Pro fundatoribus.»

Ugyanezt a jelenséget nálunk is megtalálhatjuk: nem magyar használatra nyomtatott liturgikus könyv *magyar propriumot kapott* — bár igaz, hogy nálunk egyelőre nincsen példa cseh vagy lengyel nyomtatvány fölhasználásáról. Érdekes eset egy 1506-ban nyomtatott dominikánus misekönyv előlátása magyar propriummal.<sup>195</sup> A külföldi nyomdából kikerülő könyv magyar dominikánusok kezébe került, kik már a kalendáriumban jelzik működésüket: ápr. 23-án beírták: «Adalberti epi. et martiris totum duplex», 24-re pedig áttették bejegyzésükkel Sz. György napját: «Georgij martiris totum duplex»; aug. 20-hoz pedig beírták: «Stephani regis to. du.». Fol. 268—273 között a hiányzó nyomtatott lapokat kézírásukkal pótolták. Ennél fontosabb azonban a végén hozzáírt magyar proprium.<sup>196</sup> Ezt teljes egészében ismertetjük:

Fol. 290' + fol. 2: «Missa de sancto stephano Rege Hungarorum».

Fol. 2: «De sancto Ladislao Rege officium».

Fol. 2—2': «De seto Emerico duce». A 3 oratio után e megjegyzés: «Cetera omnia fiant, sicut de seto stephano Rege hungarorum».

Fol. 2' + 1: «Missa pro peccatis».

Fol. 1—1': «De sancto graciano».

Fol. 1' + 4: «Missa de XIII. auxiliatoribus». Teljesen ugyanaz a miseszöveg, mint a Kassán használt misekönyvpéldányba beírt mise.<sup>197</sup>

Fol. 4—4': «Missa de sancto Gerardo».

Fol. 4' (más kéz írása): «Ego Silvester pontifex et papa romanus...» a következő 13-as misesorozat ajánlása. A misesorozat a következő:

1. «Ecce aduenit dominator dominus.
2. Lux fulgebit.
3. Puer natus.

<sup>195</sup> 117. szám.

<sup>196</sup> Fol. 290' kezdődik és a következő négy levélen folytatódik. A XVIII. századi könyvkötő a sorrendet elvétette; a helyes sorrend ez: fol. 290' + (kézírásos levelek) fol. 2. + fol. 1. + fol. 4. + fol. 3.

<sup>197</sup> L. 87. jegyzetet.

4. Ecce aduenit.
5. Benedicite domino.
6. De diuisione apostolorum.
7. De sancta trinitate.
8. De corpore xpi cibauit.
9. De spiritu sancto spiritus domini.
10. De scto Johanne in medio ecclesie.
11. Requiem.
12. De quinque wlneribus.
13. De martiribus multe tribulaciones».

A külföldön nyomtatott könyvbe írt propriumnak másik példáját a másik kolduló rendnél, a ferenceseknél találjuk; erre már Gábel Asztrik hívta föl a figyelmet.<sup>198</sup> Az 1513-iki *Breviarium Romanum* egy példányában a kalendáriumot magyar használatra alkalmazták a magyar szentek beírásával.<sup>199</sup> Nagyon jellemző, mit tartottak akkoriban magyar sajátosságnak, mert ezúttal elég bőven egészítették ki a kalendáriumot. A bejegyzések ezek:

Márc. 1-hez: «Festum angelorum Custodum nostrorum. duplex maius».

Ápr. 23-hoz: «Adalberti mris d(uple)x».

Ápr. 24-hez: «Georgij mr. dx.». — Mint látjuk, tehát az eredetileg esztergomi patrocinium miatt történő kiszorítás egész Magyarországon, különben a mai napig fennálló szokássá lett.

Máj. 15: «s. sophie vidue».

Máj. 23: «S. Elene Mater (!) constantini».

Jún. 23: «XI. milium martirum».

Jún. 27: «Ladizlai regis hungarie dup. maius».

Júl. 7: «Dominica II-a Julij semper celebratur fe(stum) sci bonauenture».

Júl. 17: «zorardi et benedicti mar. dx mi(nus)».

Júl. 20-nál: A nyomtatott szövegnél áthúzta «Margarete virg. et mart.» és beírta 13-ához: «Margarete dx. mi.». Tehát igazunk van, midőn azt állítjuk, hogy ennek az ünnepnek 13-iki dátuma magyar sajátosság.<sup>200</sup>

<sup>198</sup> Breviárium-típusú kódexek, Budapest 1934, 48. l.

<sup>199</sup> 129. szám.

<sup>200</sup> Hazánk legrégebb liturgikus könyve: a Szelepchényi-kódex, MKönyvszemle 1939, 405—406.

Aug. 20: «Stephani Regis maius».

Szept. 24: «Gerardi epis. et mar. duplex mi.».

Okt. 13: «Septem fr(atru)m ordinis s. francisci duplex maius».

Okt. 15: «Heduigis vi(duae)». Utólag áthúzva.

Okt. 16: «Galli abbatis non trans(latio)».

Okt. 28: «Demetrij mar. d(uple)x mi(nus)». Akárcsak Sz. Margitnál, itt is látjuk, hogy ez a Nyugaton ezen a dátumon elő nem forduló ünnep csakugyan sajátos magyar ünneppé lett.<sup>201</sup>

Nov. 5: «Emerici ducis duplex maius».

5. Függelékül ehhez a részhez csatoljuk azokat a bejegyzéseket, amelyek *magán-imádságokat rögzítettek meg*. A középkorvégi magyar papi lelkiség tükröződik bennük.

Leggyakrabbiak a misekönyv kánonjában a megemlékezés mellé írt ú. n. *Memento-imádságok*. A pap átváltozás előtt az előkért, utána a holtakért összetett kézzel magában imádkozik. Erre a célra néha elég hosszú általános imákat szerkesztettek és ezeket beírták a misekönyvbe. Ilyen szöveg pl. egy *K o l o z s - v á r o t t* őrzött misekönyvben; a XV. század végéről:<sup>202</sup>

«Pro me peccatore indignissimo famulo tuo. N. ac deum omnipotentem oro ac humiliter supplico, velis michi indulgere p(er inter)cessionem sanctissime genitricis marie et per merita omnium sanctorum omnia peccata mea atque delicta meque conserua in tua gracia dies meos i(n)ter) prospera et aduersa in hoc seculo secundum ordinem salutis anime mee ad plenariam penitenciam faciendam dirige... meorum anima esto clementissime deus, meorum spiritualium et fratrum fratribusque mei... cum consorte sua ceterorumque omnium affinium et consanguineorum et auorum meorum... et singulis sicut vis, et sicut scis, largire digneris omnia bona hic et in futuro. Et omnium benefactorum meorum N. pro quibus orare obligor, et confidunt orationibus illis, donare digneris propicius magna et proficis gaudia celestia. Oro te clementissime pater velis me precustodire ab...».

Ugyanez a kéz a *h a l o t t a k r ó l v a l ó m e g e m l é k e z é s* nél ezt a Mementót írja be:<sup>203</sup>

«Omnipotens clementissime deus, te suplex (!) moneo digneris

<sup>201</sup> L. előző jegyzetben i. m. 406—407. l.

<sup>202</sup> 19. szám, fol. CLXXXIII alján, a könyvkötés miatt megcsontítva.

<sup>203</sup> 19. szám, fol. CLXXV' alján.

esse memor animarum, parentum meorum .N. animarum auorum et auarum mearum, amicorum et affinium, fratrum et sororum mearum et tocius parentele mee, omnium earum animarum infortunarum et benefactorum meorum .N. et .N. et siquis ex eis insufficienter egissent penitenciam ac . . . animarum omnium xpistianorum hic et ubique requiescencium, si adhuc essent detenti in grauissimis penis purgatorij et si ego alijs per meam malam vitam induxissem ad penam, tu omnipotens deus tua pijssima misericordia velis eis indulgere et misereri . . .».

T ö b b s z ö r b e j e g y z e t t szöveget közlünk a következőkben :<sup>204</sup>

«Memento mej domine famuli tui .N. et omnium parentum meorum spiritualium et carnalium, fratrum, sororum, propinquorum, benefactorum, recommendatorum et omnium fidelium cristianorum : viuorum et omnium paganorum : et hereticorum hic et ubique existencium, tribue m(ihi) et illis remissionem peccatorum etc.»<sup>205</sup>

post eleuacionem. Memento eciam domine famulorum famularumque sororum propinquorum, benefactorum, recommendatorum et omnium fidelium defunctorum quorum nomina apud te sunt nota et vbique in xpo quiescencium, tribue eis lucis perpetue mansionem et consorcium».

Még egy rövid, a h a l o t t a k é r t való Memento :<sup>206</sup>

«Memento eciam domine omnium famulorum tuorum et parentum meorum, spiritualium, carnalium, fratrum, sororum, propinquorum, benefactorum, magistrorum, doctorum, recommendatorum : Et inimicorum, omnium fidelium defunctorum».

A többi bejegyzés közlésétől tartózkodunk.<sup>207</sup>

Az *Úrfölmutatáshoz és az áldozáshoz* is voltak ilyen magán imádságok. A már idézett<sup>208</sup> kolozsvári misekönyvben találunk ilyen imatöredékeket :

<sup>204</sup> 70. a. szám, hátsó bekötési táblára írva mind a két Memento szövege : ezt közöljük. — Ugyanez a szöveg olvasható 107. szám, 1514 után, fol. 121 alján ; továbbá 99. szám, fol. 118 alján, 1518 után.

<sup>205</sup> A 107. szám ezt fűzi hozzá az «etc.» helyett : «et post mortem perfrui gaudijs beatorum tu deus omnipotens».

<sup>206</sup> 99. szám, fol. 119' alján.

<sup>207</sup> 59. szám, fol. CIX. és CXI', 1503 után. — 98. szám, fol. 88' lap alján, 1514 után.

<sup>208</sup> 19. szám, fol. LXXXIV' alsó margón, XV. századi semicursiv írás ; levágva és elmosódott ; úgyszintén fol. LXXXVIII.

«Sub eleuacione meditando dic: O angelici spiritus, qui hic... testes sitis, quod vita eterna... iuris est, ad hoc confirmandum eleuamus... id est Cristum pro nobis...». — «In comunione paulisper subsiste et dic non ore, sed corde: Domine quis es et quid sum ego...»

Másik áldozási magán-imádság egy másik példányban (1518-as misekönyv) szintén a kánonban, az áldozásnál olvasható:<sup>209</sup>

«Bernardvs. O sancte panis, qui nos semper refficis: Et numquam in te deficis, qui comederis quotidie et integer semper manes. Illumina me, conforta me, sanctifica me...».

Három áldozási imádság van beírva egy Esztergomban őrzött missaléba; az első így kezdődik: «O jesu criste, o bone jesu, o benigne criste, sic ego te video in forma panis...».<sup>210</sup>

A *szentmisére* való készüléssel kapcsolatban is akadnak imádságok, aszketikus instrukciók: «Sacerdos celebraturus prius apud se penset, que sit celebrandi intentio...». Ezek közlése azonban már túlságosan messze vezetne.<sup>211</sup>

Végezetül egy *Máriához* szóló magán-imádság szövegét közöljük, melyet nyilván magyar pálos írhatott bele egy 1514-iki pálos missaléba:<sup>212</sup>

«O domina mea, memento illius hore, in qua dominus noster jhus xps dnus in cruce pependit manibus et pedibus perforatis, et non erat cum quo tegeretur, nisi velamine capitis tui tegisti eum et sanguis de quinque vulneribus eius ad faciem tuam et ad vestimenta tua stillauit et dicebant multi oculte (!): O quanta iniuria est iste (!) domine, qui vnicum filium suum, dominum nostrum ihm xpm nullis culpis suis exigentibus interfecerunt, quales amaritudines et passionες tunc habuisti et suspiria per illas passionες. Rogo te impetrare michi digneris a dilecto filio tuo salutem anime mee et corporis mei. Amen.»

6. A liturgia-történeti bejegyzések sorába tartoznak azok, amelyek a könyvben föl nem vett *prosáknak*, *sequentíáknak* szö-

<sup>209</sup> 99. szám, fol. 122'.

<sup>210</sup> 59. szám, első bekötési tábla belsejébe ragasztott lapon, XV. századi írás.

<sup>211</sup> 37. szám, elején levő toldalék fol. 1'. Ezt a kalocsai főegyház részére írták.

<sup>212</sup> 107. szám, előzéklap recto.

végét, esetleg dallamát írták be. Bár szorosan a tárgyhoz tartoznék  
 ezeknek a bejegyzéseknek felsorolása, sőt tanulmányozása — hiszen  
 élénk fényt vet ha másra nem, pl. a szentek népszerűségére —,  
 mégis ennek a tanulmánynak kereteibe nem fér bele. Remélem,  
 Isten segítségével, a következő esztendei Évkönyvben ezt a hiányt  
 pótlom: azzal, hogy a *kézírtos* forrásokban található sequentiák-  
 kal és breviáriumi himnuszokkal *együtt ezeket az említett* prosákat  
 is egy közös Repertorium hymnologicum Regni  
 Hungariae-ben közzétehetem. A szükséges anyag már egybe  
 van gyűjtve és a földolgozás előmunkálatai is megtörténtek már.

OSZK  
 Országos Széchényi Könyvtár

## II. Az egyházzenére vonatkozó bejegyzések.

A magyarországi egyházi zenének középkori kézíratainak jegyzékét már közzétettem.<sup>213</sup> Azzal a meggyőződéssel tettem ezt, hogy jobb híján ez a jegyzék is megfelel, mivel zenetörténetünknek ez az első korszaka, a középkor, egészen felderítetlen. Nem lévén szakember, csupán a valóban meglevő kéziratok registrálására szorítkoztam. Ezt a jegyzéket most ezzel a fejezettel kiegészítem; ez annál is inkább kötelességem, mivel Rajeczky Benjamin azóta nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a *nyomtatott* liturgikus könyvekbe *beírt* hangjegyes részek zenei szempontból *kéziratnak számítanak*.<sup>214</sup> Az általam földolgozott anyagnak teljes egyházzenei részét nyújtom itt: mind a kézírásos bejegyzéseket, mind a kézzel beírt hangjegyeket a nyomtatott szövegbe. A magyar liturgikus nyomtatványokban — *ellentétben a legtöbb külföldivel* — a kótákat ugyanis legtöbbször nem nyomtatták bele, mégpedig azért, *mert hazánkban nagyon gyakori volt az egyházi zene terén a helyi szokás* («secundum usum Waradinensem», «Strigoniensem» stb.). Ezért rendszeren csak négy vonalat nyomtattak az ének szövege fölé, de hangjegy nélkül. A legtöbb esetben ezeket a vonalat kézzel írt hangjegyekkel töltötték meg. Mindezen beírások jegyzékemben helyet találnak; mellettük azok is, amelyek szabad bejegyzések, az összes többihez, munkámban közöltekhez hasonlóan.

1. Először azokat az *általános megjegyzéseket* gyűjtöm egybe, amelyek a pap, vagy a kórus énekét *irányítják*. A nyomtatott liturgikus könyvekben ilyenek rendszerint hiányoznak; ezért pótolják a beírásokkal. Ezek a kézírásos bejegyzések legtöbbször hely szerint is megállapíthatók.

A k o l o z s v á r i egyház szokását jegyzi föl az 1529-ben

<sup>213</sup> A magyar középkor kótás kéziratai. I. Latin egyházzenei kéziratok jegyzéke, Magyar Zenei Szemle, 1941, 93—101.

<sup>214</sup> Középkori missaleink praefatio-dallamai, Magyar Zenei Szemle, 1941, 236.

választott plébános, mikor Gyertyaszentelő ünnepéhez beírja : «Gloria cantatur solenniter».<sup>215</sup>

Felvidéki szokást örökít meg a mohácsi csatában résztvevett plébános (Bytacia?) e megjegyzésével, mely a nagycsütörtöki vesperásra vonatkozik : A communióhoz odairja : «Missans». Ezt tehát egyedül a miséző énekelte. A vesperás antifónájához ezt írja : «Incipit missans. Soli scholares cantabant». Újra kiemelem, hogy ilyen egész biztosan nem nagy helyen, az iskolások liturgikus énekeket énekelnek 1526 után.<sup>216</sup>

Csárai Mátyás, pécsi kanonok és plébános 1538—1542 közötti bejegyzéseiben többször megemlékezik, hogy Pécsen milyen énekeket kellett az egyes ünnepeken énekelni. Ez ennek az időnek gregorián kultúrájára is fényt vet. Így pl. *vízkereszt* vigiliájához ezeket jegyzi meg : «No(ta) s(d)m vsum Ecclesie Quinqueecclien. tam in missa matutina, quam in maiori vigilia canitur gloria in excelsis Kyrie conctipo(tens), prefacio de natiuitate, et Ite Missa est. Sed credo non dicitur. Sed si uenerit die dominico, decantentur omnia solenniter et credo tunc dicitur».<sup>217</sup> Ugyanez a kéz máskor is jegyez be ilyen zenei utasításokat, az imént idézettből következik, hogy ezek is pécsi usus-t örökítenek meg. Nagyon érdekes pl. a *karácsonyi három miséhez* írt bejegyzés. Az éjjeli miséhez («in gallicantu») hozzáírja : «Kyrie de B(eata) V(irgine)».<sup>218</sup> A hajnalihoz : «Kyrie paschalis».<sup>219</sup> Ezt alighanem izlésbeli eltévelyedésnek kell tartani : talán csak Csárai Mátyás, a Szent Bertalan templom plébánosa követelte ezt templomának kórusától. A nagymiséhez ezt jegyezte oda : «Kyrie Magne deus».<sup>220</sup> A *vízkereszt* utáni első vasárnapra («Dominica prima post octavam epiphaniae») ezt az érthetetlen jegyzetet írja : «Kyrie ib (vagy in?) estate. Prosa Grates nunc omnes reddamus».<sup>221</sup> *Nagybőjt* IV. vasárnapjának, a Laetare vasárnapnak örömteljes jellegét megint a húsvéti mise szerepeltetésével fejezi ki ; mikor hozzáírja : «Kyrie paschale».<sup>222</sup> — *Áldozócsütörtök* (ascensio) vigiliájához hozzá-

<sup>215</sup> 39. szám, fol. CXLIII.

<sup>216</sup> 83. szám, fol. 80.

<sup>217</sup> 98. szám, fol. 11'.

<sup>218</sup> 98. szám, fol. 6'.

<sup>219</sup> 98. szám, fol. 7.

<sup>220</sup> 98. szám, fol. 8.

<sup>221</sup> 98. szám, fol. 13'.

<sup>222</sup> 98. szám, fol. 37.

írja: «Kyrie ferialis paschale. Cum oratione de dominica. Loco ita (!) Missa dicitur Benedicamus cum alleluja». <sup>223</sup> — Az áldozócsütörtök oktaváját követő *pénteken*, a következő misét rendeli el, aprólékos részletezéssel bizonyítva, a plébánosok mennyire törődtek az egyházi énekkel: «feria sexta post dominicam Infra ascensionem et penthecosten Introitus Exaudi, dicitur Kyrie feriale et Ewangelium similiter et prefacio qui post ascensionem, sanctus ferialiter. Loco Ite missa dicitur Benedicamus cum vno Alleluja. Missa dicitur in veste alba». <sup>224</sup>

A szegedi ferencesek templomában használt misekönyvbe is írtak az éneklésre vonatkozó megjegyzéseket a XVI. század első felében. Ezek rendkívül jelentősek, mert *bármennyire szokatlan valami*, mégis tényként bizonyítják, hogy a ferencesek templomában *magyar nyelvű liturgikus ének is volt*. Ádvent második vasárnapjának introitusa mellé ezt találjuk bejegyezve; pontosan az introitus antifónájának szövege mellé: «Ungaricum». Rögtön utána az introitus psalmusa mellett újra odairta: «Ungaricum». <sup>225</sup> Más helyen a *szereposztást* jelzi beírásával; Ádvent IV. vasárnapján: az introitus mellé odairja: «Chorus»; az oratio mellé: «Missifex siue presbyter»; az epistola mellé: «Subdiaconus»; a gradualé mellé: «Chorus», a Versus mellé: «Organista», az alleluja mellé: «Chorus». Az evangélium mellett: «Diaconus»; az offertorium mellett: «Orgonanista» (!); a secreta mellett: «Missifex». <sup>226</sup>

Egy 1537-iki pálos misekönyvben — mely egyébként ritka, mint a fehér holló — a karácsonyi misék énekrendjét találjuk beírva. Az éjféli miséhez ezt írta be: «fons bonitatis». <sup>227</sup> A másodikhoz: «magne deus potencie». <sup>228</sup> A karácsonyi nagymiséhez: «fons bonitatis». <sup>229</sup> Az első mise végéhez odajegyzi: «Benedicamus paschale cum triplici alleluia». <sup>230</sup>

2. Némelyik könyvben a *liturgikus lectiók éneklési módját* találjuk kézzel jelezve. Ezeket éppen csak összeállítom, anélkül, hogy részletesen ismertetném őket.

A Kassán használt misekönyvben a passio (Márk,

<sup>223</sup> 98. szám, fol. 102'—103.

<sup>227</sup> 116. szám, fol. 8.

<sup>224</sup> 98. szám, fol. 104.

<sup>228</sup> 116. szám, fol. 9.

<sup>225</sup> 105. szám, fol. 3.

<sup>229</sup> 116. szám, fol. 10.

<sup>226</sup> 105. szám, fol. 7—7'.

<sup>230</sup> 116. szám, fol. 9.

Lukács, János szerint) szövege primitív vörös hangjegyzelésekkel van ellátva; ezek nemua-szerűek. A szereposztás a következő betűk jelzésével történik: «M. — t. — a.». <sup>231</sup>

Egy másik, 1498-as misekönyvben piros ténálval beírva a passiók szövegében a «t. — c. — a.» jeleket láthatjuk beírva; ugyanebben a példányban piros jelekkel majdnem minden epistolában és evangéliumban jelzik az éneklési módot (tonust). <sup>232</sup>

A garamszentbenedeki bencések is beírták 1512 táján a Máté-passió zenei hangjeleit. <sup>232a</sup>

Egy pécsi missáléban is megtaláltam a Máté-passió zenei jelzéseit a szöveg fölé beírva; a szereposztás itt a «c. — t. — d.» betűk beírásával történik. <sup>233</sup> Ugyanebben a passió szövegében a «Hely, hely lamma saba thani» fölé a nyomtatott vonalakra a hangjegyeket beírták. <sup>234</sup> Csárai Mátyás pécsi kanonok misekönyvében az evangélium éneklésének kezdetét találjuk, nagyon gazdag melizmákkal. <sup>235</sup> Az evangélium éneklésének kezdetét még a már említett szegedi ferences misekönyvben is beírva találjuk 1518 után. <sup>236</sup>

A XVI. század elejéről még más epistola és evangélium jelzések is akadnak. <sup>237</sup>

3. Néhány *antifóna és himnusz szövegét és hangjegyeit* is bejegyezve találjuk itt-ott. Így pl. az «O sacrum conuiuium»; <sup>238</sup> 3 prosa és egy alleluia Sz. Annáról: «De S. Anna alleluia. Alleluia. O quam pulchra es mater cristi casta generacione, quam nulla violauit peccati racio». <sup>239</sup> A karácsonyi laudes antifónája s a nagycsütörtöki antifóna: «Dominus Jesus, postquam cenauit . . .», a nagypénteki «Hoc corpus quod pro vobis tradetur, hic calix . . .»

<sup>231</sup> 13. szám, fol. LIII—LV; fol. LVI—LVIII; fol. LX'—LXII.

<sup>232</sup> 43. szám, pl. fol. CLXV' s.

<sup>232a</sup> 78.a. szám, fol. 67—70'.

<sup>233</sup> 45. szám, fol. LXX'—től.

<sup>234</sup> 45. szám, fol. LXXIII'.

<sup>235</sup> 98. szám, a «+ III.» jelölt ív után következő számozatlan folión.

<sup>236</sup> 113. szám, első bekötési táblán, háromvonalú hangjegyekkel.

<sup>237</sup> 54. szám, 1502 után, sok helyen; 102. szám, 1518 után, majdnem az egész könyvben.

<sup>238</sup> 134. szám, utolsó üres levél, verso.

<sup>239</sup> 1494-es nyomtatott Graduale kézírásos függeléke, Győri Nagyszemináriumi Könyvtár, fol. 1—5.

hangjegyei ugyanabban a könyvben olvashatók, 1484 után.<sup>240</sup> Az «Asperges»,<sup>241</sup> a nagypénteki «Popule meus»,<sup>242</sup> az «Ecce lignum crucis» és a nagypénteki «Hoc corpus...»<sup>243</sup> és újra a «Popule meus» található hangjegyekkel.<sup>244</sup> A legrégebb pálos misekönyv, melynek évszámát unikum-volta miatt nem lehet megállapítani, szintén tartalmaz hangjegyzéseket: a nagycsütörtöki «Laudes omnipotens ferimus tibi dona colentes» s a nagypénteki «Hoc corpus...» dallamait. — Megvan 1505 után a «Te lucis ante terminum» és «Salua nos domine vigilantes» hangjegyzése.<sup>245</sup>

4. Sok helyen kézzel jegyezték be az *intonálások hangjegyeit*: Gloria, Credo; ide sorolom az Ite missa est és Benedicamus Domino kézzel írt hangjegyzéseit. Természetesen itt is és a következőkben is szép lenne, ha mindezt fényképmásolatban nyújthatnám át, ez azonban a jelenlegi magyar kutatás mostoha anyagi viszonyai miatt nem volt lehetséges. Így csupán arra szorítkozhatom, hogy *a lelőhelyek teljes listáját adjam*. Csak a számokat idézem; az idő, melyben a hangjegyzés íródott, nem sokkal későbbi, mint a kiadás éve: ezt a Jegyzékben lehet megnézni.

131. szám, az «F. IIII.» jelzésű ív utáni 4. számozatlan levélén: recto és verso: Ite missa est és oratio dallama.

14. szám, előzéklap verso: Gloria.

18. szám, első bekötési tábla: Gloria, Ite missa est.

15. szám, fol. 1': 1 Gloria és Credo beírva.

16. szám, fol. CCXXI' köv. 1 Ite missa est, 6 Gloria.

22. szám, 1. előzéklap: 3 Gloria.

27. szám, fol. 2—2': Gloria, Credo, Ite missa est tonusai; fol. 3: «Cantus angelicus».

32. szám, fol. CV'—CVIII': Gloria, Credo, Ite missa est tonusai.

39. szám, fol. XCII—XCIII', ugyanaz.

36. szám, fol. XCII—XCIII', ugyanaz.

<sup>240</sup> 9. szám, fol. VI., LIX., LXIII.

<sup>241</sup> 15. szám, fol. (2'). 1846 után.

<sup>242</sup> 16. szám, első bekötési táblába beragasztva.

<sup>243</sup> 49. szám, fol. LXXII és LXIII.

<sup>244</sup> 52. szám, fol. CCLXXII', 5 vonalos hangjegyekkel.

<sup>245</sup> 131. szám, «L. IIII» jelzésű ív után számozatlan 3. levél.

40. szám, fol. XCII—XCIII', ugyanaz.
42. szám, első bekötési táblán: 2 Credo.
46. szám, fol. (12'): 13 Gloria, 2 Credo; fol. (22—22'): 13 Ite missa est.
45. szám, fol. (22—22'): 12 Gloria és Ite missa est.
52. szám, fol. (107'): 1 Ite missa est.
59. szám, CVII—CXII': Gloria, Credo, Ite missa est, Benedicamus tonusai.
56. szám, ugyanott, ugyanaz.
61. szám, fol. 135'—138: Gloria, Ite missa est tonusai.
64. szám, fol. 244 utáni tiszta levélen: «Solemne uel Angelicum». «Aliud solemne» (Ite missa est és Gloria). «Confessoribus» (csak Ite).
71. szám, első bekötési táblán: Gloria és Benedicamus domino.
73. szám, fol. 102'—104: Gloria, Credo, Ite, Benedicamus tonusai.
80. szám, fol. 108'—110: Gloria, Ite, Benedicamus, több kéz írása.
75. szám, fol. 108'—110: ugyanaz.
77. szám, fol. 108'—110: ugyanaz.
- 78.a. szám, fol. 108'—110: ugyanaz.
79. szám, fol. 108'—110: ugyanaz.
83. szám, a fol. 1 előtt üres levélen: 8 Gloria és Ite missa est.
90. szám, fol. 114'—117: Gloria, Ite missa est, Benedicamus tonusai.
88. szám, fol. 114'—117: ugyanaz.
92. szám, fol. 114'—117: ugyanaz.
93. szám, fol. 114'—117: ugyanaz.
95. szám, fol. 114'—117: ugyanaz.
98. szám, fol. 84: «De vno martyre» mellé írva: «vel aliud» fölírással 1 Gloria; ugyanígy a «de virginibus» mellé.
99. szám, fol. 114'—117: Gloria, Ite missa est Benedicamus tonusai. A fol. 110' és 111 közé kötve négy levél, ezen szintén írtak be Gloriákat és Ite missa est tonusokat.
105. szám, fol. 114'—117: Gloria, Ite missa est, Benedicamus.
113. szám, utolsó üres levélen: 3 Credo 3 vonalas hangjegyekkel.

5. Végezetül a nyomtatott könyvek üres vonalaira beírt hangjegyű vagy egészen kézzel írt *szóló-énekeket* *lajstromozzuk*: a praefatio, vele kapcsolatban a Pater noster dalamai ezek, majd az Exultet énekének hangjegyei. Ugyanazzal a módszerrel járunk el, mint az előző pontnál.

A praefatiók és Pater noster dalamai a következő könyvekben vannak:

13. szám, fol. LXXII—LXXV'; hol 4, hol 5 vonalra írva és nem minden szöveg alá.

14. szám, fol. LXXII—LXXV'; praefatiók; fol. LXXIX köv. a Pater noster.

9. szám, fol. LXXII—LXXV' a praefatiók; és LXXIX köv. a Pater noster.

12. szám, fol. LXXVIII köv. 2 praefatio (ascensio, pünkösöd).

17. szám, fol. LXXVIII'—LXXXII'; a praefatiók; fol. CLXXXVI—CLXXXVIII a Pater noster.

18. szám, fol. LXXVIII'—LXXXIII praefatiók; fol. CLXXXVI köv. Pater noster.

15. szám, fol. LXXVIII'—LXXXIII a praefatiók; fol. CLXXXVI köv. a Pater noster.

19. szám, fol. LXXVIII'—LXXXIII a praefatiók; fol. CLXXXVI köv. a Pater noster.

16. szám, fol. LXXVIII'—LXXXIII a praefatiók.

22. szám, fol. (112—113') a praefatiók dallamát apró neumaszerű pontokkal jelzi, épígy a Pater nosterét fol. (116'); ez annál értékesebb, mert ez a kiadás (1490-es) hangjegyvonalak nélkül készült, a pusztá szöveggel.

23. szám, a kánonfametszet levelének recto-ján két praefatiót ír be, ez is az említett 1490-es, hangjegyvonal nélküli kiadás

26. szám, fol. CIX'—CXIII' a praefatiók; a Canonban Pater noster.

25. szám, fol. CIX'—CXIII', ugyanaz, mint az előző számnál.

32. szám, fol. XCIX—CV' a praefatiók, Canonban a Pater noster.

33. szám, fol. XCIX—CV' mint előző számnál; praefatiók csak részben beírva.

39. szám, fol. LXXXVII—XCII a praefatiók, Canonban a Pater noster.

35. szám, ugyanott, ugyanaz.

36. szám, ugyanott, ugyanaz.

40. szám, ugyanott, ugyanaz.

38. szám, fol. LXXXVII—XCIII praefatiók; Canonban a Pater noster.

43. szám, fol. CCLXXXIII': a húsvéti praefatio van beírva.

46. szám, fol. CVI—CXIII: a praefatiók, fol. CXVII a Pater noster.

47. szám, ugyanott, ugyanaz.

45. szám, fol. CVI—CXI': a praefatiók, fol. CXVII a Pater noster.

50. szám, fol. LXXXVII s. és XC—XCII a praefatiók; fol. CI a Pater noster.

53. szám, fol. (99—107') a praefatiók; fol. (112—113) a Pater noster.

55. szám, ugyanott, ugyanaz.

54. szám, ugyanott, ugyanaz. Ezenkívül a fol. (15')-re és fol. (16')-ra és a Te igitur előtti üres levélen ráragasztva találunk egy-egy lapot, rajtuk 4 vonalas hangjegyekkel praefatiókat olvashatunk.

59. szám, fol. XCIX—CIII': praefatiók; fol. CXII—CXII': Pater noster.

56. szám, ugyanott, ugyanaz.

60. szám, ugyanott, ugyanaz.

58. szám, ugyanott, ugyanaz. — Ennek ellenére az elején hozzákötött toldalékban 24 praefatiónak hozza (fol. 5—20) öt-vonalas hangjegyekkel ellátott dallamait.

61. szám, fol. 128—135': a praefatiók; fol. 141'—142' Pater noster.

63. szám, fol. 87—94' praefatiók; fol. 97'—98 Pater noster.

64. szám, ugyanott, ugyanaz. — Ezenkívül az első bekötési táblán 4 vonalú hangjegyekkel: «ferialis» (praefatio).

71. szám, fol. CXXXI—CXXXVII' praefatiók; fol. CXLIIII köv. Pater noster.

69. szám, ugyanott, ugyanaz, de nem mindet írták bele.

70. a. szám, ugyanott, ugyanaz. — Ezenkívül fol. CCCLXI' a húsvéti praefatio, nagyon gazdag dallammal.

78. a. szám, fol. 102'—108' praefatiók; fol. 115—115' Pater noster.

80. szám, fol. 102'—108': praefatiók; fol. 115—116 Pater noster.

84. szám, ugyanott, ugyanaz.

75. szám, ugyanott, ugyanaz. — Ezenkívül a hozzákötött függelékben fol. 2—3: «Praefatio de Resurrectione Domini. Solennis» és fol. 3—4: «Praefatio ferialis de s. Cruce ad humiliauit», ötvonallú hangjegyekkel.

77. szám, ugyanott, ugyanaz, de nem mindent írtak bele.

79. szám, ugyanott, ugyanaz. — Ezenkívül még a kézírásos függelékben: fol. 3'—4: «Praefatio in die Resurrectionis domini nostri Jesu Christi: nota seu thonus Zagrab». A *zágrábi* praefatio tónus után az *esztergomi* közli, ebből az következik, hogy a nyomtatott szöveg fölé jegyzett praefatio-dallam nem az esztergomi. Minden valószínűség szerint *győri* ez a bejegyzett dallam, mint a könyv tulajdonosaiból következtetni lehet. Az esztergomi tónus a függelékben fol. 4': «Praefatio in resurrectione dni saluatoris nri Jhu x. nota seu melodia ecclesie Strigonien».

90. szám, fol. 106'—114' praefatiók; fol. 120—121 Pater noster.

88. szám, ugyanott, ugyanaz.

92. szám, ugyanott, ugyanaz.

93. szám, ugyanott, ugyanaz.

95. szám, ugyanott, ugyanaz.

98. szám, fol. 80—83' praefatiók; fol. 89'—90' Pater noster, ez pécsi usus, mert Csárai Mátyás pécsi kanonok ismeretes példánya a könyv. Csárai zenei érdeklődésére és az akkori divatra jellemző, hogy *más egyházak praefatio dallamai itt is belekerültek a följegyzések közé*; nevezetesen fol. 81' a nyomtatott szöveg «de resurrectione domini» üres vonalaira hangjegyeket írt és alája írta: «Modus Zagradiensis». A fol. 80-on gazdag dallammal leírt praefatio, mely közelebbi megjelölés nélkül áll, tehát világos, hogy a *pécsi usus-t* jelenti. Fol. 85-ön pedig újra gazdag dallamú praefatiót olvashatunk, szintén a húsvéti praefatio szövegével, alája ezt írta Csárai: «modus waradiensis. 1538. sabatho».<sup>246</sup>

99. szám, fol. 106'—114': praefatiók; fol. 120—121 Pater noster. — Ezenkívül fol. 110 után bekötött négy levélen különböző 4 vonalra írt praefatiók.

105. szám, ugyanaz, ugyanott.

<sup>246</sup> Erre a két adatra már Mezey Dénes hívta föl a figyelmemet.

106. szám, fol. LXXXXVI'—CI: praefatiók; fol. (102—103) Pater noster.

A Laus cerei, azaz az *Exultet* gyönyörű dallamú leírásait kevesebbszer jegyezték föl, mint a praefatiók melódiáját. A következő helyeken találtuk a földolgozott nyomtatványokba beírva:

13. szám, fol. LXV—LXVII'.

16. szám, fol. LXX—LXXXIII'.

26. szám, fol. XCIV'—XCVIII.

32. szám, fol. CXXXVII—CXXXVIII'.

33. szám, fol. LXXXIII—LXXXVII.

39. szám, fol. LXXIV'—LXXVIII. — Ez a kolozsvári usus-t őrizte meg.

38. szám, fol. LXXIV'—LXXVIII.

46. szám, fol. XCII'—XCVII.

45. szám, ugyanott.

47. szám, ugyanott.

50. szám, fol. LXXXVIII—XCII.

53. szám, fol. LXXXIII—LXXXVIII'.

54. szám, ugyanott.

55. szám, ugyanott.

58. szám, fol. LXXXIII-tól.

75. szám, fol. 88—91'.

78. a. szám, ugyanott.

84. szám, ugyanott.

92. szám, fol. 90—95'.

89. szám, ugyanott. — Ebben a Besztercén használt könyvben az *Exultet* szövege fölé a dallam alá más textust írtak; így kezdődik: «Rex noster adueniet christus quem johannes predicabat agnum esse...».

88. szám, ugyanott. — Ezenkívül az első bekötési táblán is beírták ötvonalas hangjegyekkel az *Exultet* egy részletét.

98. szám, fol. 69—71.

105. szám, fol.

106. szám, fol. LXXXIX—LXXXI.

### III. Nemzeti nyelvű bejegyzések.

1. Először a *magyar nyelvű bejegyzéseket* vesszük sorra.

a) A XV. század végéről való egy *orvosi recept* bejegyzése az 1490-iki Missale Strigoniense egy példányában. Először fol. 1. akarta leírni, mert a címet itt találjuk: «fok fajás ellen», de utána mégis a fol. 7' írta le:<sup>247</sup>

«Fog faiasrol walo orwoffagh.  
Az. Nadnak es az tharkonnak  
az teoweth keól afnÿ, megh  
afzalnÿ es teórnÿ éozze  
temporalwan éokeóth ted  
az faio fogadra megh gjyogiol  
es faidalmath teóbbót soha  
nem erzed».

b) A pesti ferencesek könyvtárában egy eddig nem ismeretes missalét talált Pflieger Farkas könyvtáros; ezt mint a nagyon ritka 1498-as Georg Stuchs de Sulczpach kiadását sikerült meghatároznom. Ebben a példányban bújik meg (Bartoniek Emma megállapítása szerint a XV. század végéről való) apróbetűs kurzív írással az első magyar nyelvű *házassági eskü-formula*. Annál nehezebb észrevenni, mert más kéz ugyanekkor ezt írta fölébe: «De sancto graciano primo introitus dicitur». Közvetlen utána jön a magyar szöveg. A középkorból elég gyéren maradtak reánk hazánk területéről házassági szertartások leírásai; de eskü egyikben sem található. Annál nagyobb érdeklődésre tarthat számot ez a szöveg:<sup>248</sup>

«iften theged wgh segehyen senth haromof ag cristuban (!)  
hwytednek telles volta hod te az .N. azzont fereted: zeretwen  
hozzad vettet keretyen (!) zentheghaznak moggya zerent erek  
felefeawl holtodik holtaiglan femÿ nyawaÿbam meg (nem) hagod  
iften teged wg felegÿen.»

<sup>247</sup> Knauz Nándor, Magyar Sion VII (1869) 82 már közölte. — 23. szám, fol. 7'.

<sup>248</sup> 43. szám, fol. CCLXXXIII.

c) A XVI. század első feléből valók a következő kis szövegek (c. — j.). Egy 1524-es breviáriumba jegyezve találjuk ezt a *receptet*:<sup>249</sup>

«seres ellen ualo orwossag.  
papsaitiaual iros  
uajat egibe chinalni  
azzal kenni kotni kell  
chemer keoldok ellen ualo  
szarga kikirchot viragosol szedni  
meghszaraztani meghönteni melleg  
echettel es ugi rea kötni».

d) Rövid *imádságot* olvashatunk egy 1508-as missaléba beírva:<sup>250</sup>

«kerunk teged kegýelmeffen: es engegied kýelmezed ez uilagnak bwnet fogagiad my kenergefwnket ky wlz atjanak jobýara».

e) Újabb *orvosi recept* olvasható egy 1511-iki misekönyvbe bejegyezve:<sup>251</sup>

«Contra colicam.

Bab szal teóuf thwl cziczry borso Jnzalagh, ezt az szau feleth megh forralni, es benne feoreodny.»

f) Jelentéktelen *sorokat* írt be valaki egy másik 1511-es misekönyv-példányba:<sup>252</sup>

«Torók biro lafa  
Bakos benedek hufa  
Tamas kouachj.»

g) Egy 1512-es Missale Strigoniense-be kb. egykorú kéz a kalendáriumba a *hónapoknak* nevét írta be:<sup>253</sup>

«Bodog azzony hawa. — Bwth elw. — Bwth mas. — Senth

<sup>249</sup> 125. szám, három tiszta előzéklapon latin és magyar szövegek, fol. 1. a magyar szöveg, Knauz, Magyar Sion VII (1869) 804 csak ennyit mond erről: «A tiszta lapokon imák, köztük egy magyar is». Mint látjuk, nem ima, hanem orvosi recept.

<sup>250</sup> 63. szám, fol. 244.

<sup>251</sup> 69. szám, első bekötési táblán. — Közölte már Knauz Magyar Sion VII (1869) 191.

<sup>252</sup> 70. a) szám, első bekötési tábla.

<sup>253</sup> 79. szám, kalendárium.

Görg hawa. — Pwnkezd hawa. — Senth Iwan hawa. — Senth Jacob hawa. — Kys azzoný hawa. — Senth Mjhal. — Mynd szenth hawa. — Szenth Andras hawa. — Karachon hawa.

h) Voltaképen nem tartozik szorosan a fölvelt anyagba a már említett 1506-os domonkos missale.<sup>254</sup> Mivel azonban kb. egykorú magyar proprium van benne, foglalkoztunk a könyvvél. Ez annál inkább érdemes, mert a propriummal együtt van benne *egy domonkos szerzetes magyarnyelvű imádsága is*. A könyvet<sup>255</sup> csak domonkosok használhatták, mivel ennek a rendnek sajátos liturgiája van<sup>256</sup> és így más nem használhatta. A proprium és az abban meghúzódó magyar imádság tehát csak domonkos szerzetesnek műve lehet.<sup>257</sup> Ez annál is biztosabb, mert kétszer is előfordul az imádságban ez a fordulat: «... ez gyöleközet és münd ez szent szerzet».<sup>258</sup> A «gyöleközet» a «conventus» szó szószerinti fordítása.

A közlendő szöveg több imádság összeszövése:

1—7. sor: Előkészület a szentmisére.

7—40. sor: Mementók sorozata. Láttuk már<sup>259</sup> a nyomtatott könyvek latinnyelvű Memento-bejegyzéseit; ugyanilyen bővített Memento, de nagy önállósággal szerkesztett, a magyar imádság.

7—10. sor a szülőkről emlékezik meg, és a rokonokról.

10—16. sor a jótevőkről, ismerősökről és barátokról emlékezik meg.

17—19. sor megemlékezik azokról, kiknek «bűneit vádolta» és «kik neki is bűnöket vádoltak». Úgy gondolom, hogy ezzel az esetleges rossz példára gondolt, amit esetleg szavával, életével szolgáltatott, teológiai nyelven a megbotránkoztatás «scandalum» vétkére. Az egyik fent idézett<sup>260</sup> szöveg jó szemléltetésül, összehasonlításul: «... et si ego alijs per meam malam vitam induxissem ad penam tu omnipotens deus tua pijssima misericordia velis eis indulgere et misereri».

<sup>254</sup> 117. szám, I. fent. I. 195. jegyzet.

<sup>255</sup> L. fönt 195. és 196. jegyzetet.

<sup>256</sup> Böle Kornél, Adatok a domonkosrend liturgiájához, A Szent Domonkosrend multjából és jelenéből, Budapest 1916, 284—291.

<sup>257</sup> L. 196. jegyzetben a proprium szerkezetét. A magyar imádság fol. 3—3' olvasható.

<sup>258</sup> 15. és 37. sor.

<sup>259</sup> L. fönt ... I.

<sup>260</sup> 203. jegyzet.

20—26. sor: Megemlékezés a «szegény pogányokról»; v. ö. az idézett szöveget: <sup>261</sup> «... omnium fidelium christianorum: viuorum et omnium paganorum». Ilyen bő megemlékezést a latin szövegek közt nem találunk. Alig valószínű, hogy a mohácsi vész után ilyen hosszú könyörgést leírt volna valaki a pogányokért, kik közé elsősorban a törököket sorolták.

27—29. sor: Megemlékezés az ellenségekről.

30—40. sor: Megemlékezés a halottakról.

Az imádság szövege a következő:

«... tius Vram mindenható iften emlekőzyel ez zent...  
 een rolam n̄yaualyas meltattan bwnq̄rql eon ede (s istenem)  
 boch̄yaffad meg bwneymet agyad the zent: m(alaztidat)  
 k̄ynek m̄yatta m̄yndq̄nq̄kbe iarhaffik az te zent ak(aratod zerint)  
 5 maftanys legon kellemetq̄s en aldozatom zent felf(egednek)  
 elotte nekq̄d tiztoffeigq̄dre nekq̄ak eff m̄yd egeez kerez(th̄yēnq̄k)  
 q̄r̄q̄k wduq̄ffagere gn̄lus m̄yndenható iftenq̄m emlekq̄z(yel) }  
 zwleymql (!) rokonfaginrol̄ys k̄yk ez velagon vannak. N. et  
 . N. et M. tarchyaned (!) zegen̄yq̄ket te zent malaztodba  
 10 es agḡad kevantok yook z(erent) datius Vram iftenq̄n  
 emlekq̄zyeel az fok yoot t̄ttemrql̄ys hif nerq̄ntro(l)  
 baratinrol: azokrol̄ys k̄yk engq̄ net ymadfagoban (!)  
 ayanlottanak es k̄yknek en ymadfagot fogad(tam)  
 M. et M. et M. es m̄ynd azokrol k̄ykert een  
 15 avaḡ ez ḡolekq̄zet es miind ez zent zerzet tarto(z)  
 n̄yeīyek m̄ykppen (!) zent felfagq̄denek elette n̄ylua(n) vagon  
 dt̄tius emlekez̄yel m̄yndenható iften azokrol̄ys  
 k̄yknek en binneymet vadoltan (!) es k̄yk  
 emekomys bīynek ( ? ) vadoltak voctus  
 20 Vram ifteq̄m (!) emlekq̄zyk az zegen poganokrol̄ys  
 n̄yq̄ychiyad zegn̄yq̄knek malaztq̄dat hifmer̄yekm(eg)  
 te zent felfagq̄denek akaratiyat. es az igaz  
 hitq̄t yarhaffanak zent felfednek (!) akaraty(a)  
 zerento es vehc̄feek az q̄r̄q̄k eletq̄t. minden(h)  
 25 ato iften t̄r̄nd meg q̄ hatalmokat es tanac(h)  
 yokat zegeen kerezth̄yēnq̄knek ellene  
 (fol. 3\* v—o) (emleko)zink Vram iften azokrol̄ys kik  
 (vala)mi gonozzal voltak es k̄yknek

<sup>261</sup> 205. jegyzetben i. szöveg.

(ellene)m (?) gonozzal voltanak

- 30 (Vram) mindenható iften emlekezyél az zeginy  
 (hal)attaklys (!) kÿk kÿ multank (!) ez velagbol varÿak  
 zent felfegödnék irgulmassagat nekönk fagedfegönket  
 emlekezyél zwleymrol rokonfagmrol (!) n n n n n  
 enle (emlekezyél?) Vram iften myd ad (!) fokiÿot tottemrol n e n  
 35 emle (emlekezyél?) gÿonto atÿmrol (!) gÿonofÿaimrol gÿamo (!)  
 lÿeanÿrol myd azokrol kÿkert en tartozniam (?) avag  
 ez gÿölekezet es mynd ez zent zerzet emle (emlekezyél?) if.em (!)  
 mynd az zeginy purgatormbeli (!) halattakrol  
 könÿörul raytak zabadohat kÿ öket es vigÿed  
 40 az ö ök bodogfagba»

i) Néhány jelentéktelen glosszát írt Csárai Mátyás pécsi kanonok latin misekönyvébe, az epistolák és evangéliumok szövegéhez. Ebből világosan következik, hogy még ebben az időben is — Csárai 1538—1542 között írta jegyzeteit — *a latin liturgikus könyvet vitték a szószerkekre és abból olvasták föl a perikopák szövegét.* A glosszák ezek:

Nagybőjt I. vasárnapja után való hétfőn: Mt. 25. szövegében a «segregat» szó mellett «elvalaszt». <sup>262</sup> A búzaszentelő napján Lk. 11. szövegéből az «accommoda» szó mellett: «kelchen agÿ». <sup>263</sup> — «Non habeam quod ponam» mellett: «nynchen mith Eleÿben tennem». <sup>264</sup> — «Pulsans» mellett: «koltogwan». <sup>265</sup> — Pünkösöd után IV. vasárnapon Lk. 6. szövegéről «trabem» mellett: «Thwketh vel gerendath». <sup>266</sup> — «Festucam» mellett: «zalkath». <sup>267</sup> — Pünkösöd után V. vasárnapon Lk. 5. szövegében «irruerent» mellett: «indolanak». <sup>268</sup> — Pünkösöd után XII. vasárnapon I. Kor. 15. szövegében «Abortiuus» mellett: «ÿdettlen». <sup>269</sup> — Pünkösöd után XIV. vasárnap Gal. 5. szövegéhez: «longanimitas. hozÿajgh walo jóba meg maradas». <sup>270</sup> Magában áll a kis mondat: «kÿnek halagos zeme wagÿon». <sup>271</sup> — A hónapok nevét is beírta: <sup>272</sup> «Bodogazon hawa. — Beethelle. — Beethmaas. — Zenth Gergh hawa. — Pÿnkesd hawa. — Zent ÿwan hawa. — Zent ÿakab hawa. — Nagh

<sup>262</sup> 98. szám, fol. 22.

<sup>263</sup> 98. szám, fol. 102.

<sup>264</sup> 98. szám, fol. 102.

<sup>265</sup> 98. szám, fol. 102.

<sup>266</sup> 98. szám, fol. 113.

<sup>267</sup> 98. szám, fol. 113.

<sup>268</sup> 98. szám, fol. 113'.

<sup>269</sup> 98. szám, fol. 117.

<sup>270</sup> 98. szám, fol. 118.

<sup>271</sup> 98. szám, címlapon.

<sup>272</sup> 98. szám, kalendáriumban.

Bodogazon hawa. — Kÿsazon hawa. — Zent mihal hawa. — Zent andras hawa. — Karachon hawa».

j) A XVI. század derekáról való lehet egy Szombathely környékén használt 1518-as Missale *bejegyzése*:<sup>273</sup>

«Ifiu Csaj Pal vram leanja kata azzonj adot Egy hod foldet tizenhat forenthig mint faiattiat, buda arokianall fellüll mellete pall deak földé alzeröll pulai andras földie neminemö kelynek ez kereztnék elluezetert azért Ez vtan Senki ne kerefse ez fellüll megh neuzet kata azzont se gyermeket».

k) 1592—1594. években írták ugyanebbe a missáléba más kézzel *e sorokat*:<sup>274</sup>

«Anno 192ben nemes Vram itten marton predikatornak mindenemes ember denar tizennochat, helbenlako seler denart egy eztendore ahan maradot ket pezem megh uetom a hazakra koteles denar ott.

Anno 193 vgion azon fizetesre maradott megh azon marton pap<sup>275</sup> predikator es annak a fizetesetul maradott denar tizennoch.

Anno 194-ben ys azon fizettest mint elso.eztendoben öt forentot atuk neki faluul hat zeker fa masikben is anit atuk neki harmadikra is azt igertek szeogtt chegere».

2. Az idegen nyelvű bejegyzések közül a) *a németnyelvűeken* kezdve utalunk *a körmöcbányai eskü-formulára*.<sup>276</sup>

1518. «feria 2. post letare» *Pangracz Franckh* kelénpataki plébános följegyzí plébániájának javadalmát német nyelven: «Vermerkht dy zwegehörung aynes yeglichen pharrer...» kezdettel misekönyvébe.<sup>277</sup> Ugyanő följegyezte az alapítványi miséket is, jegyzéke e szavakkal kezdődik: «Vermerckht dy gestifftn iartag so ayn pharrer Järlich hat zw pegeen pey der khirchen des heyiligen XIIpotten Sand iacob zw khlingenspach. Actum Anno dni etc. 1515. per dominum pangraczium».<sup>278</sup>

A XVI. század első feléből az 1512-es missale egy példányá-

<sup>273</sup> 104. szám, címlap alján.

<sup>274</sup> 104. szám, utolsó tiszta levélen, verso.

<sup>275</sup> E szó kihúзва.

<sup>276</sup> L. fent. l. 156a.

<sup>277</sup> 51. szám, címlap, verso. — Házi Jenő, Sopron középkori egyháztörténete, Sopron 1939, 257—8.

<sup>278</sup> 51. szám, címlap utáni második papírlévélén.

ban német *imádságot* jegyezték be: «Herre himeliffer ebiger git-tiger parmhercziger got . . .» kezdettel.<sup>279</sup>

A protestantizmus nyomát látjuk a XVI. század dereka körül beírt *német imádságokban* egy Matzdorfban használt mise-könyvben. Német nyelven versiculus-t és oratiót hoz a következő alkalmakra: «Erstlich auf das Veni Redemptor Gentium». — «Zum andern von der Geburt Jesu Christi . . .» — «Ein gebet vom leyden Christi . . .» — «Ein gebet vom Heyligen Geist.» — «Ein gebet von der heyiligen Dreyfaltikeitt.» — «Ein Collecta auffs Vater Vnser.» — «Von der Aufferstehung Jesu Christi». — «Ein Gebett auff den tag der himelfart Christi.» — «Ein Gebet vom heiligen Sacrament.» — «Ein ander Gebet.» — «Ein Gebet auff das Da pacem Dne.» — «Ein Gebet auffs Te Deum laudamus.»<sup>280</sup> A gyűjteménynek címül ezt írta az élére: «Collecten auff etliche deutsche gesenge oder psalmen von fromen getrewen Christen Gestallt».

Egy besztercei misekönyvben a XVI. század első felében annak nyomát mutatja, hogy a könyvből olvasták föl német nyelven a perikopákat, mert a latin szöveghez itt-ott német *glosszákat* fűz; pl. Lk. 22-höz: «iudicantes duodecim tribus Israel» ezt írja hozzá: «zu richten die zvelff geslecht israel».<sup>281</sup>

b) *Tótnyelvű bejegyzéseket* is elég szép számmal találunk. Ezeket épen csak jelzem, hol lehet megtalálni.

A XVI. század elejéről tótnyelvű glosszákat írtak az epistolák és evangéliumok mellé egy 1491-es misekönyvbe.<sup>282</sup>

Ugyanebből az időből egy 1498-as missalében találunk tót sorokat beírva.<sup>283</sup>

A gömörmegyei oláhfalusi egyház misekönyvébe is sok tót szöveget írtak bele a XV—VI. században.<sup>284</sup>

1596-ból is akad egy «Memoriale» tót szöveggel.<sup>285</sup>

<sup>279</sup> 83. szám, fol. 2. — Ugyanez a kéz fol. 251'—252 is írt be imádságot.

<sup>280</sup> 48. szám, fol. 255' s a következő tiszta levélen recto és verso s a hátsó bekötési táblán.

<sup>281</sup> 89. szám, fol. 216.

<sup>282</sup> 27. szám, pl. fol. XIII. XV. XVI.

<sup>283</sup> 41. szám, fol. CXXII. hat sor; fol. CXXX' öt sor; fol. CXXXIII. három sor.

<sup>284</sup> 52. szám, fol. LXXXVIII' 1679-ből; fol. LXXXIX'—XCII az 1687—1692. évekből való latin és tótnyelvű följegyzések; hátsó bekötési táblán.

<sup>285</sup> 59. szám, fol. CCLXXIII'.

Tótnyelvű glosszákat írt bele a passióba misekönyvében Thomas Henslowus a XVI. században.<sup>286</sup>

Nyilván szintén a protestantizmus hatását mutatja egy 1512-es missale lapszélein a sok tóra lefordított liturgikus imádság.<sup>287</sup> Ugyanebben a könyvben egy 1587-ből való egészoldalas tót szöveget is olvashatunk.<sup>288</sup>

c) *Horvát nyelven, glagolit írással* az első horvát telepések papjai írtak bele 1564-ben a kelénpataki misekönyvbe, melyet a század elején Pangracz Franckh használt. Öt sor glagolit írás után ezt olvassuk: «1564. Cancio de resurreccione domini», utána 12 sor glagolit írás következik. Alatta: «Finis per me georgium Doccouycz de Jaztreborska 1561». Lejjebb: «Pop Juray Zywanich».<sup>289</sup>

Horvát írást olvashatunk latin betűkkel egy Pécssett használt 1498-as missalében is.<sup>290</sup>

d) *Török sorokat* látunk beírva egy 1514-iki missalében.<sup>291</sup>

<sup>286</sup> 83. szám, fol. 76'—77; fol. 109'; a név fol. 291'.

<sup>287</sup> 81. szám, pl. fol. 150. «Oratio. Dnica 12. Modlmese. Pane boze...», mind így kezdődik.

<sup>288</sup> 81. szám, utolsó számozatlan folio verso.

<sup>289</sup> 51. szám, utolsó nyomtatott folio verso. — Werdenich Endre, A kelénpataki régi misekönyv horvát nyelvű följegyzései, Győri Szemle 1932, 196—200. Az idézett oldal fényképével.

<sup>290</sup> 42. szám, első bekötési tábla belseje.

<sup>291</sup> 69. szám, fol. CCCLX'.

#### IV. Történeti följegyzések.

A földolgozott nyomtatott liturgikus könyvekben nagyon sok történeti följegyzést találunk, legtöbbször a kalendáriumba beírva. Valamennyi följegyzést, bármily jelentéktelennek lássék is, közlök itt; akár csak egy ismeretlen ember elhalálózását örökíti meg; akár csupán arról értesít, hogy anno ekkor meg ekkor a templomot újra födték; akár országos jelentőségű dologról tudósít. Időrendbe állítva mindezeket a följegyzéseket közlöm; azokat is, melyeket Knauz Nándor elszórva már közzétett.<sup>292</sup> Értékelésüket nem végezhetem el; ez a részletkutatónak a dolga. Az értékeléshez hozzátartozik annak a mérlegelése, hol írták és kicsoda a bejegyzést: erre vonatkozóan elég a *Jegyzékben* az idézett nyomtatott könyv sorszáma alapján *utánezni, hol használták és hol írtak bele* az illető könyvbe.

\* \* \*

**1456:** Aug. 11. «Hoc die Illustris D. Joannes de Hunyad Regni Vngariae Gubernator Taurini quod nunc Alba Nandoris appellatur 1456. obiit.»<sup>293</sup>

**1485:** «Ad perpetuam rei memoriam. Anno domini M-CCCC-o octauagesimo (!) 5-to feria quinta post festum Bte anne matris marie ex commissione Reuerendissimi domini legati per R. dum patrem dominum blasium epm Bodoniensem Suffraganeumque Jarien(sem) (!) consecrata est ecclesia Bti stephani prothomartiris In oppido papa. Idem R. dus dominus Epus dedicationem eiusdem ecclesie transtulit ad dominicam proximam post festum sancti Stephani regis.»<sup>293a</sup>

**1490:** Ápr. 6. «Hoc die, quod tunc temporis erat feria tertia maioris ebdomade Diuus Matthias Coruinus Rex pius Felix semper inuictus in Arce sua Viennensi fato functus est 1490.»<sup>294</sup>

<sup>292</sup> A magyar Egyház régi szokásai, MSion VII (1869).

<sup>293</sup> 39. szám, a kalendáriumban aug. 11-hez beírva; I. kéz írása.

<sup>293a</sup> 18. szám, az elején levő kézírásos toldalék fol. 1'.

<sup>294</sup> 39. szám, kalendárium ápr. 6. I. kéz.

**1496:** Szentelési bizonyítvány 1496-ból, hogy Váradi Péter kalocsai érsek 1495 Veni et ostende kántorszombaton a bácsi székesegyházban subdiaconussá szentelte, a következő évben pedig diakonussá és pappá szentelte «Stephanum natum fabiani helgÿes de wÿwaras»-t.<sup>295</sup>

**1498:** Júl. 22. «Hoc die Rmus Lad. Gereb Eps Tra(nssilvanus) Albae Juliae primitias cecinit 1498.»<sup>296</sup>

**1499:** aug. 27. «Genitrix mea defuncta est.»<sup>297</sup>

**1502:** júl. 25. «Hoc die in ortu luciferi R.mus in Christo pater D. Ladislaus Gereb de Vyngarth Regis Matthiae consobrinus Eps Transs(ilvanus) ad Ecclesiam Colocensem munificencia Wladislai II. Regis Vngariae Postulatus cum viginti et septem annis ecclesiam transsilv. magna mansuetudine et mira in subditos pietate moderatus fuisset: adepto Patris Patriae uocabulo: in pago hereditario Comtatu Bachien. Telek nuncupato diem obiit: post LV annum suae aetatis. Sepultus est sub ara hereditaria Atthya in Claustro fratrum S. F (rancisci) inter duos fratres Petrum Regni Vngariae palatinum: et Matthiam Dalmaciae Croaciae et Slauoniae Banum. O quanta gloria modico in puluere. 1502.»<sup>298</sup>

**1502—3:** Tudósítás arról, hogy a kelénpataki (Sopron város községe) templomot újra födték.<sup>299</sup>

**1508:** szept. 27. «Parens meus occubuit.»<sup>300</sup>

**1509:** «feria quinta in die sancti steffani pape et martiris» (aug. 2). «Gregorius eppus sebastensis sacre theologie doctor O. F. M. suffraganeus Jauriensis ecclesie» a kelénpataki templomot újraszentelte és búcsúját a Sz. Jakab ünnepét (júl. 25.) követő vasárnapon állapította meg.<sup>301</sup>

**1511:** «circa festum sancti johannis baptiste» a kelénpataki plébános temploma részére Bécsben megvett egy «cornu ceruinum cum ymagine bte marie virginis».<sup>302</sup>

**1513:** «Anno dni Millesimo quingentesimo tredecimo prostrati sunt Turci per Joannem woywodam transsilvaniensem necnon

<sup>295</sup> 106. szám, első bekötési táblába beragasztott okmány.

<sup>296</sup> 39. szám, kalendárium júl. 22. I. kéz.

<sup>297</sup> 141. szám, aug. 27. I. kéz.

<sup>298</sup> 39. szám, kalendárium júl. 25. I. kéz.

<sup>299</sup> 51. szám, címlap után 2. papírlével recto; I. kéz.

<sup>300</sup> 141. szám, kalend. szept. 27. I. kéz.

<sup>301</sup> 51. szám, címlapot követő 1. szabad papírlével recto; II. kéz.

<sup>302</sup> 51. szám, címlap után 1. papírlével recto II. kéz.

comitem terre scepusiensis ac per magnificum Stephanum Bathor necnon per aliquos barones hujus Regni Hungariae . . . cui laus sit et honor in secula seculorum. amen». <sup>303</sup>

**1513:** «Anno domini Millesimo Quingentesimo Tredecimo Stephanus Podmonich Eppus Nitriensis ordinatus est in episcopum per reuerendissimum demetrium Eppum Sanctuariensem necnon canonicum et archidiaconum Nitraensem. Confirmatus est Anno dni Millesimo Quingentesimo duodecimo». <sup>304</sup>

**1513:** pünkösdjén a kelénpataki pap temploma részére ornátust vett és «lucibulos de electro wienne». <sup>305</sup>

**1514:** «Anno domini 1514 in Vngaria agebatur bellum cruciferorum quorum dux erat Georgius . . .». <sup>305a</sup>

**1515:** a kelénpataki alapítványi misék jegyzéke. <sup>305b</sup>

**1517:** ápr. 15. «Obijt autem Jo. de Megereche die XV. mensis aprilis anno domini MDXVII. vir optimus qui per omnes aetatis gradus ab omnibus successoribus bona verba et pias orationes me(retur).» <sup>306</sup>

**1517:** máj. 17. «Anno domini 1517 ego Stephanus iniciatus sum sacris ordinibus Strigonij.» <sup>307</sup>

**1518:** «feria 2. post letare» a kelénpataki plébániajavadalom <sup>308</sup>

**1522:** okt. 1. «Anno domini 1. 5. 22 Egregius quondam Andreas pesthiensis de Marthonos castellanus castris dregel filius egregij Gregorij pesthiensis feria quarta in festo beati Remigij obijt.» <sup>309</sup>

**1525:** «Item ego Oswaldus presbiter de Chýekarpas celebraui primicias mearum oblationum die dominico post festum Michaelis Archangeli in possessione Oroszlanus diocesis Chyanadiensis anno domini 1. 5. 25.» <sup>310</sup>

**1526:** «1526. Lodo(vicus rex in ca)mppo Mohhaach in festo

<sup>303</sup> 26. szám, 2. előzéklapra ragasztott levél.

<sup>304</sup> 26. szám, 2. előzéklapra ragasztott levél.

<sup>305</sup> 51. szám, címlapot követő 1. levél; II. kéz.

<sup>305a</sup> 141. szám, kalendárium, aug. hó; II. kéz.

<sup>305b</sup> L. fönt 279. jegyzet.

<sup>306</sup> 39. szám, címlap, II. kéz.

<sup>307</sup> 141. szám, kalend. máj. 17. II. kéz.

<sup>308</sup> L. fönt 277. jegyzet.

<sup>309</sup> 23. szám, kalend. okt. 1.

<sup>310</sup> 105. szám, fol. 301. utáni tiszta levél verso.

Decolacionis (!) scti Jo(annis) baptiste per Turcos interfectus est». <sup>311</sup>

**1526:** aug. 29. «(hoc) die serenissimus dns d. (Lod)ouicus Vngarie (Bohe)miae etc rex (proeli)o cum Turcis commisso (in conf)inio Zarwýs obijt (ann)o domini 1526. anno (sua)e aetatis 20 super (me)nses horas sex.» <sup>312</sup>

**1526:** «1526 in die decollationis Jo(annis) baptiste serenissimus princeps dns Ludouicus Rex Vngariae Bohemiae etc. cum caesare Turcarum in campo non procul a Mohacz infelicissime pugnavit caeso pene vniuerso exercitu plurimis episcopis et vtrisque archiepiscopis occisis captis nobilibus: Buda pest alijsque ciuitatibus dirutis ipse quoque red(iit)». <sup>313</sup>

**1526:** «In campo Mohacz infelicissime in decollacione S. Joa(nnis) baptistae presens eram vulnus aquisiui». <sup>314</sup>

**1526:** febr. 24. «Hic Anno 1526 obijt Maria domina Criſt... olim ma(g)i(st)ri domini Joannis de Homonna Relicta et sepulta in vng.». <sup>315</sup>

**1527:** jún. 23. «Hac die accepi in vxórem vrsulam de vafko Anno 1527.». <sup>316</sup>

**1527:** júl. 17. «Hac die obijt filia mea magdalena anno domini 1527.». <sup>317</sup>

**1528:** szept. 18. «Hac die obijt socia mea vrsula de vafko 1528.». <sup>318</sup>

**1528:** dec. 6. «Hac die in vxorem duxi vrsulam de zerechen anno domini 1528.». <sup>319</sup>

**1528:** máj. 27. «Anno domini 1528 Vocatus sum ad plebanatum In lestesch. Ibidem vitam egi annis quattuor.». <sup>320</sup>

<sup>311</sup> 118. szám, fol. (391').

<sup>312</sup> 39. szám, kalend. aug. 29. II. kéz.

<sup>313</sup> 39. szám, fol. CCXXX'; II. kéz.

<sup>314</sup> 83. szám, kalend. szept. hó. Ez nem Wolfgangus Salcer de Pukano írása, mint Knauz (M. Sion 1869, 254) tévesen véli, hanem más írás: tulajdonosa teleírja liturgikus jegyzetekkel a könyvet; már többször idéztük, mint a mohácsi csatában résztvett plébánost.

<sup>315</sup> 74. szám, kalend. febr. 24.

<sup>316</sup> 101. szám, kalend. jún. 23. I. kéz. A következő három följegyzés ugyanettől a kéztől való. Alighanem a koráramlat hatása alatt megnövelt papról van szó.

<sup>317</sup> 101. szám, kalend. júl. 17. I. kéz.

<sup>318</sup> 101. szám, kalend. szept. 18. I. kéz.

<sup>319</sup> 101. szám, kalend. dec. 6. I. kéz.

<sup>320</sup> 141. szám, kalend. máj. 27. II. kéz.

**1529:** szept. 24. «1529. hoc die parochus ecclesie Colosuarien, totius ciuitatis paribus ciuium animis designatus Sit nomen domini Benedictum.»<sup>321</sup>

**1529:** «1529. Ciuitas wienna per Turcos obsessa erat.»<sup>322</sup>

**1530:** «1530. Memet Peek Passa: Terram Mathiwsfewlde vocatam combussit et depopulauit.»<sup>323</sup>

**1530:** aug. 1. «Augusti 1-a... 1530, qui Anno 1527 suas decantauit primicias... 1530. 1-a Augusti... tempore peste correptus moritur.»<sup>324</sup>

**1530:** szept. 4. «1530. Andreas Aurifaber Schegesvariensis mortem cum vita commutauit hoc tempore pestis.»<sup>325</sup>

**1530:** szept. 28. «Simon verner objit 1530.»<sup>326</sup>

**1530:** febr. 20. «Anno 1530. 20 februarij Nicolaus Rusdaius defunctus est vita.»<sup>327</sup>

**1531:** aug. 28. «Petrus durlessen objit MDXXXI.»<sup>328</sup>

**1532:** «Grithy Turcus castrum Strigoniense obsiderat.»<sup>329</sup>

**1534:** aug. 11. «Anno 1534. XI. die hujus mensis decollatus est Emericus czybak varadiensis per turcas Jussu illustr. ludovici Gruti gubernatoris Regni vngarie in pago felmer per vrbanum pathyanj.»<sup>330</sup>

**1534:** szept. 28. «1534 die vero 28. Grutti decollatus est prope Megyes.»<sup>331</sup>

**1534:** szept. 30. «Joannes doczi vlti(mo die) hujus mensis decolatus (!) est tanquam latro.»<sup>332</sup>

**1534:** okt. 27. «Anno domini 1534 die vero XXVII mensis octo(bris): Magnificus dominus stephanus Maylad dominus et fater: Wayvoda Transsiluanus a Serenissimo domino nostro Rege Thorde creatus est.»<sup>333</sup>

<sup>321</sup> 39 szám, kalend. szept. 24. II. kéz.

<sup>322</sup> 118. szám, fol. 391'.

<sup>323</sup> 118. szám, fol. 391'.

<sup>324</sup> 141. szám, kalend. aug. 1. I. kéz.

<sup>325</sup> 141. szám, kalend. szept. 4. I. kéz.

<sup>326</sup> 141. szám, kalend. szept. 28. I. kéz.

<sup>327</sup> 141. szám, kalend. febr. 20. I. kéz.

<sup>328</sup> 141. szám, kalend. aug. 28. I. kéz.

<sup>329</sup> 118. szám. fol. (391').

<sup>330</sup> 141. szám, kalendárium aug. 11. I. kéz.

<sup>331</sup> 141. szám, kalend. szept. 28. I. kéz.

<sup>332</sup> 141. szám, kalend. szept. 30. I. kéz.

<sup>333</sup> 141. szám, kalend. okt. 27. I. kéz.

**1534:** nov. 17. «Anno domini M d XXXIIII hujus mensis Novembris die XVII hora 10 antemeridiana Egregius dominus doctor Hilarius frater michi coniunctissimus plebanus Valthidiensis canonicus Ecclesie albensis transsiluan. Albe Julie e viuis decessit, vir admodum doctus et probate vite die tandem XVIII humatus est cujus anima requiescat in sancte pace.»<sup>334</sup>

**1535:** jún. 25. «Anno domini 1535: die vero 25. mensis Junij Mathias gereb decollatur et concubina viua sepelitur Interfecta prius uxore sua propria.»<sup>335</sup>

**1536:** jún. 26. «Die vero 26. hujus 1536 Anna vxor domini Maylad Wayvod. transil. Enixa est filiam Margaretam nomine, baptizata est ipso die Margarethe quam ego ut compater baptizauí.»<sup>336</sup>

**1536:** júl. 21. «Anno domini 1536 die vero praxedis petrus deydrieh per valachos admodum sauciatus in capite obiit tandem ipsemet 27. die hujus mensis. Sepelitur vero 28 die cujus anima requiescat in sancta pace.»<sup>337</sup>

**1536:** szept. 6. «1536. Am 6. Septembris ist paul palak gestorben nach Mittag zwischens aidlesen vnd zwesekens: gnad im gott: vnd. vnsz auch.»<sup>338</sup>

**1537:** júl. 31. «31. juli 1537 Anna de Nadesch Wayvodissa genuit puerum infantem gabri...»<sup>339</sup>

**1537:** okt. 26. «Vigesima sexta hujus mensis dominus Franciscus plebanus Walthidiensis cessit fatis 1537 morte subitanea cujus anima viuat.»<sup>340</sup>

**1539:** szept. 19. «XXIX die hujus mensis dominus et frater Rochus Scharusiensis plebanus cessit fatis: vesperj circiter, horam decimam, cujus anima requiescat in sancta pace 1539. Sepultus vero die Dominico qui erat in die s. Mathei apostoli.» — «Ego Stephanus Helthner Megiensis sibi successi.»<sup>341</sup>

<sup>334</sup> 141. szám, kalend. nov. 17. I. kéz.

<sup>335</sup> 141. szám, kalend. jún. 25. I. kéz.

<sup>336</sup> 141. szám, kalend. jún. 26. I. kéz.

<sup>337</sup> 141. szám, kalend. júl. 21. I. kéz.

<sup>338</sup> 93. szám, 2. előzéklap verso.

<sup>339</sup> 141. szám, kalend. júl. 31. I. kéz.

<sup>340</sup> 141. szám, kalend. okt. 26. I. kéz.

<sup>341</sup> 141. szám, kalend. szept. 19. I. kéz. A második bejegyzés a II. kéz írása. — Elírás a «XXIX die hujus» XIX helyett, mert Szent Máté apostol napja szept. 21-én van.

**1540:** márc. 3. «Hic obiit Sebastianus lapoda de Trenchyn 1540.»<sup>342</sup>

**1540:** «... ma die hujus mensis (d)esponsatur dorothea quondam Judicis regij Sedis Schenk Domini Gasparis filia Alexio 1540 erat dominica Lxx-me.»<sup>343</sup>

**1540:** júl. 22. «Joannes Rex obiit in Zazebes ad horam octauam mane.»<sup>344</sup>

**1540:** aug. 10. «1540 decima die hujus mensis Doctor Martinus requinensis cessit fati.»<sup>345</sup>

**1540:** aug. 15. «Hoc die ego Stephanus Heltner vocatus sum in plebaniam requinensem 1540.»<sup>346</sup>

**1540:** nov. 21. «Alexius celebrauit nuptias cum magna Solennitate 1540.»<sup>347</sup>

**1541:** «Cesar Turcarum budam et pesth occupauit.»<sup>348</sup>

**1541:** júl. 20. «1541 die vero 20 hujus mensis Magnificus dominus Maylad captus est per petrum Wayvodam Moldauiensem.»<sup>349</sup>

**1542:** «Post obitum regis Johannis cesar turcorum possedit budam et captivum duxit ballay tswenck et Sthum Maylath et diocesi Hwngarij plorant.»<sup>350</sup>

**1542:** márc. 11. «Hic anno domini 1542. obiit Mathias presbyter de Rakolecz.»<sup>350a</sup>

**1542:** márc. 25. «1542 obiit Martinus plebanus de Vyuar nobilis de chassa.»<sup>350b</sup>

**1542:** ápr. 18. «Joannes Statilius episcopus transiluanus cessit fati.»<sup>351</sup>

**1542:** júl. 13. «1542. obiit Joannes plebanus de zthara.»<sup>351a</sup>

<sup>342</sup> 74. szám, kalend. márc. 3.

<sup>343</sup> 141. szám, kalend. febr. II. kéz.

<sup>344</sup> 141. szám, kalend. júl. 22. II. kéz.

<sup>345</sup> 141. szám, kalend. aug. 10. II. kéz.

<sup>346</sup> 141. szám, kalend. aug. 15. II. kéz.

<sup>347</sup> 141. szám, kalend. nov. 21. II. kéz.

<sup>348</sup> 118. szám, fol. (391').

<sup>349</sup> 141. szám, kalend. júl. 20.

<sup>350</sup> 134. szám, utolsó tiszta levél verso.

<sup>350a</sup> 74. szám, kalendárium márc. 11.

<sup>350b</sup> 74. szám, kalendárium márc. 25.

<sup>351</sup> 141. szám, kalend. ápr. 18.

<sup>351a</sup> 74. szám, kalendárium júl. 13.

**1543:** «Cesar Turcarum Castra v(idelic)z(e)t walp<sup>o</sup> soklyos Strigonium et albam regiam occupauit et pugnauit». <sup>352</sup>

**1543:** márc. 7. «1543 die vero septima hujus mensis dominus et frater charissimus Laurencius parochus prathinensis cessit fatis, cujus anima requiescat in sancta pace. Amen.» <sup>353</sup>

**1544:** «1544. A primo die augusti Turcij devastauerunt: a buda usque Miskolch totam provinciam predauerunt». <sup>354</sup>

**1544:** febr. 13. «1544. XIII die hujus mensis dominus doctor Adrianus Vicarius cessit fatis sepultus ipsa die sequenti feria quinta eo die sepultus est charissimus meus. Requiescat in pace.» <sup>355</sup>

**1545:** febr. 28. «Hic ego Matthias de Chara canonicus Waradiensis per Rmum dom. fr(atr)em Georgium Epum War(adiensem) factus sum plebanus et vicarius chasnadien(sis) 1545.» <sup>356</sup>

**1547:** ápr. 20. «Venerabilis d. magister Lucas plebanus Byrtlahbensis Decanus generalis cessit fatis 1547, cujus anima deo vivat.» <sup>357</sup>

**1548:** jan. 28. «Anno 1548 M(ar)tinus Nepos ex sorore redemptus a turca. Laus deo. Amen.» <sup>358</sup>

**1549:** márc. 20. «Isto die obiit magnificus dominus georgius de wgzť de homonna Anno 1549». <sup>359</sup>

**1549:** febr. 25. «Isto die venerabilis dominus Laurentius presbyter Palffy circa horam 7 obiit anno dni 1549-o.» <sup>360</sup>

**1551:** aug. 12. «Venerabilis vir do(minus) Wolfgangus de Pukano obiit mortem inter celebrationem missae Hybis, ante ianuam quae ad meridiem est. Non enim poterat in templo celebrare propterea quod repletum erat templum uarijs frugibus et Victualibus quae ascendente ingenti exercitu sunt importata ab incolis Hybensibus Anno a Christo nato M. D. LI. 12. Augusti sepultus est ante Altare magnum, sed postquam mortua est magnifica domina Anna Sulyok Consors Magnifici domini Joannis

<sup>352</sup> 118. szám, fol. (391').

<sup>353</sup> 141. szám, kalend. márc. 7. II. kéz.

<sup>354</sup> 134. szám, utolsó tiszta levél v-o.

<sup>355</sup> 141. szám, kalend. febr. 13. II. kéz.

<sup>356</sup> 98. szám, kalend.

<sup>357</sup> 141. szám, kalend. ápr. 30. II. kéz.

<sup>358</sup> 141. szám, kalend. jan. 28. II. kéz.

<sup>359</sup> 101. szám, kalend. márc. 20.

<sup>360</sup> 23. szám, kalend. febr. 25.

Ballassa de Gyarmath effossus est, ossaque eius deportata sunt in Ossorium (!) Coemiterij ibidem existentis.»<sup>361</sup>

**1551:** «Miserabilissima ac truculentissima occisio inopinatus repentinus interitus reverendissimi quondam dni fratris Georgii episcopi ecclesie waradiensis thesaurarij etc. in possessione Alwync transsilvaniensi factus est feria quinta proxima ante festum sci Thome apli Anno 1551».<sup>362</sup>

**1554:** márc. 21. «Anno D. 1554 hac die Ego Vincencius Aurifabri Megiensis Vocatus sum ad Parochiam Musnensem.»<sup>363</sup>

**1554:** nov. 13. «Natus est Vincencius. 1554.»<sup>364</sup>

**1556:** «1556-o feria secunda post dominicam quasimodo Registrum factum super debita ecclesie sancti Petri. Primo debet Ladislaus chaÿ Libras avri 1 dto de terra arabelj temet kapenas 4».<sup>365</sup>

**1556:** okt. 28. «A. D. 1556 Die 28. octobris Serenissima Regina cum filio suo Rege nostro Stephano redijt ab exilio in nostram patriam . . .»<sup>366</sup>

**1558:** «Anno 1558. Feria 2. post festum trinitatis claustrum S. Spiritus Monachy sunt expulsi».<sup>367</sup>

**1558:** ápr. 10. «Hac die A. D. 1530 natus et die 16. hujus mensis morte imatura raptus 1558 Laurencius Aurifabri Leuschinus, etate iuuenis, annorum nempe 28, probitate, Pietate, Erudicione insignis, Hac Die Carne mortalj exutus: ac stola imortalj indutus, In cetum S. Prophetarum, Apostolorum, Martirum, ac piorum Doctorum, Christum Dominum, quem in hac fragili vita, sincera fide, Doctrina pura est professus, nunc facie ad faciem omni dubio procul, Videt et contemplatur 1558. Heu funesta dies atro signanda lapillo. Hora sexta vespertina. O fatum implacabile, o mortalium dura lex et necessitas, que uno ictu, in tam pio Juene, tot nature et animi dona ruere et perire facis: frustratus est spe gaudiorum hujus vitae, sed non felicitate frustratus, quia bona corporalia et caduca cum eternis commutauit.»<sup>368</sup>

<sup>361</sup> 83. szám, címlap recto.

<sup>362</sup> 123. szám, fol. 479.

<sup>363</sup> 141. szám, kalend. márc. 21. III. kéz.

<sup>364</sup> 141. szám, kalend. nov. 13. III. kéz.

<sup>365</sup> 104. szám, utolsó tiszta levélen recto.

<sup>366</sup> 141. szám, kalend. okt. 28. III. kéz.

<sup>367</sup> 123. szám, fol. 479.

<sup>368</sup> 141. szám, kalend. ápr. 10. III. kéz.

**1558:** júl. 14. «Hac die natus est nobis Laurencius Posthumus hora X. noctis A. D. 1558 Musne.»<sup>369</sup>

**1564:** «Memoriale. Anno dni 1564. Jakubowitz Nicolaus et Joannes facientes extirpationem v knezowho trne fecerunt mecum et cum iudice conuentionem. quod postquam annis 12. usi fuerint eadem extirpatione, tandem eandem extirpationem libere debent mittere in usum parrocho (!) suo, quia eadem extirpatio in agro parochiali facta est. Nicol. parochus Bellen.»<sup>370</sup>

**1564:** júl. 17. «Synodus Nitrien. 1564. 1566.»<sup>371</sup>

**1572:** szept. 25. «25. Septembris Anno D. 1572. Coronatus Rudolphus Posenij in Regem Hungariae. 13. Septembris Anno 1572 Rmus Dnus Stephanus Radecius Inter Nonam et decimam horam Viennae translatus ex Episcopatu Varadiensi in Agriensem. — 7. Augusti R. Dnus Anthonius Verancius episcopus Strigoniensis factus est uel primas in Hungaria Anno.»<sup>372</sup>

**1575—6:** Anno «1576 et 1575 (!) pestilentia magna fuit fere in tota Vngaria et Germania Bohemia Sclauonia et in tota turcia.»<sup>373</sup>

**1576:** júl. 20. «Anno 1576 pestem habui b(ea)ta fuit dies illa.»<sup>374</sup>

**1578:** ápr. 23. «1578 Vienna Jaurinum ad residentiam redij.»<sup>376</sup>

**1578:** aug. 10. «1578 primitias meas deo opt : Max : decantui in Ecc(lesia) Jaur(inensi).»<sup>375</sup>

**1579:** jan. 25. «Anno (15)79 hoc die defunctus est Martinus ... memoria ... Altarista S. Marie Ma(g)dalenae.»<sup>377</sup>

**1580:** ápr. 16. «Petrus kwchulych Preposi(tus) Orodien(sis) Catedralis et Vicar. Agriensis mortuus est Anno 1580.»<sup>378</sup>

**1585:** szept. 15. «1585. moritur Ingenio preditus et bonae Indolis ... Petrus nomine sepultus est in Cymetherio ante portam Sokwrwkapu vocatam, satis honorifice, cui Deus altissimus sit propicius et clemens.»<sup>379</sup>

<sup>369</sup> 141. szám, júl. 14. III. kéz.

<sup>370</sup> 59. szám, fol. CCLXXVIII.

<sup>371</sup> 79. szám, kalend. júl. 17.

<sup>372</sup> Ez 1569-ben történt. — 15. szám, fol. 1.

<sup>373</sup> 90. szám, kalend. jún. 6—8 közötti üres helyen beírva.

<sup>374</sup> 90. szám, kalend. júl. 20. I. kéz.

<sup>375</sup> 60. szám, kalend. ápr. 23. I. kéz.

<sup>376</sup> 60. szám, kalend. aug. 10. I. kéz.

<sup>377</sup> 88. szám, kalend. jan. 25.

<sup>378</sup> 88. szám, kalend. ápr. 16.

<sup>379</sup> 60. szám, kalend. szept. 15. II. kéz ; minden bizonnyal ez is Győrött használta a könyvet, mint az I. kéz : Lázi Ferenc ; Sokoró Győr megyében van.

**1585:** szept. 23. «1585. Hoc die circa 8 horam pomeridianam Jennkludemrien. (?) combustum est.»<sup>380</sup>

**1586:** júl. 17. «Isto die obiit venerabilis dominus Petrus presbyter Rayky tempore grassantis pestilentiae A-o dni 1586.»<sup>381</sup>

**1586:** szept. 3. «1586 eodem (die) obdormiuit in (Christo) Jesu pater m(eus) charissimus Blasius Alesi...»<sup>382</sup>

**1587:** febr. 17. «Natus est mihi filius cum nomine Mathias hora XI anno 1587.»<sup>383</sup>

**1587:** dec. 27. «Collata est mihi prepositura Türiensis Ano dni 1587.»<sup>384</sup>

**1587:** «filius meus Johannes obdormiuit in domino post decimam horam.»<sup>385</sup>

**1588:** máj. 11. «1588 hot mein Mathias erst lernen ghon, vmb ½ stund gegen eilffen.»<sup>386</sup>

**1590:** szept. 7. «Isto die venerabilis dns Ladislaus Presbyter Gacsaly circa horam 4 obiit Anno 1590 7 die Septembris.»<sup>387</sup>

**1592:** febr. 26. «isto die D. Paulus Belyny vitam mutauit morte mane hora quasi octaua Anno 1592.»<sup>388</sup>

**1593:** jan. 21. «Isto die nobilis Joan. Maythiny scriba conuentus Lelesziensis globo pixidis ictu per polonos quosdam pessimos morte obiit. Anno 93.»<sup>389</sup>

**1594:** okt. 16. «A-o 94 16. die octobris Egregius Petrus literatus makay Juratus Notarius almae Ecclesiae Agriensis obdormiuit in domino.»<sup>390</sup>

**1599:** «1599 Ibrahim Passa cum Tartaro hoc mense dolo petens pacem, interim ad octo mill(ia) hominum incipiendo a Strigo(nio) et Comitatu Honten(si) uix nouam ciuitatem abegit. fitque mensis iste tristis et miserabilis.»<sup>391</sup>

<sup>380</sup> 60. szám, kalend. szept. 23. II. kéz.

<sup>381</sup> 23. szám, kalend. júl. 17.

<sup>382</sup> 141. szám, kalend. szept. 3. IV. kéz.

<sup>383</sup> 141. szám, kalend. febr. 17. IV. kéz.

<sup>384</sup> 54. szám, kalend. dec. 27.

<sup>385</sup> 141. szám, kalend. IV. kéz.

<sup>386</sup> 141. szám, kalend. máj. 11. IV. kéz.

<sup>387</sup> 23. szám, kalend. szept. 7.

<sup>388</sup> 90. szám, kalend. febr. 26. III. kéz.

<sup>389</sup> 23. szám, kalend. jan. 21.

<sup>390</sup> 23. szám, kalend. okt. 16.

<sup>391</sup> 88. szám, kalend. okt. 20-hoz beírva.

**1601:** dec. 29. «Obijt Egidius Sepusin: Capellanus Eccl. Nittr(iensis) 1601.»<sup>392</sup>

**1602:** nov. 6. «Obijt Marczel: Nagi Abbas Zkalken. et Archidia. Trincin. 162. (!).»<sup>393</sup>

**1603:** jan. 31. «Anno 1603 obijt R. D. Micha: Nouak Canonicus Strigon: Prepositus S. Thomae et Concionator Schlau(onicus) annis 22.»<sup>394</sup>

**1605:** júl. 18. «Diuisio Capituli Eccl. Nitrien(sis) A. 1605.»<sup>395</sup>

**1606:** máj. 23. «Andream Habardi commenda. in D. Abbatis Cru(cis de Lelesz) 1606.»<sup>396</sup>

**1606:** jún. 23. «1606. conclusa pax cum haidonibus.»<sup>397</sup>

**1608:** nov. 16. «Obijt R. D. Vaciensis Petrus Radouit. et Vicarius Eccl. Nittr(iensis) 1608.»<sup>398</sup>

**1608:** nov. 19. «Hac die Serenissimus Archidux Mattias Rex Hung. Coronatus est Posenij 1608.»<sup>399</sup>

**1609:** máj. 13. «Anno dni 1609 Consecrati sunt in Episcopos Dns Georgius N. Quinqueecclesiensis et Dns Faustus Verentius Chenadiensis ab Illustrissimo Dno D. Joanne Kuthasi die Dominico Jubilate qui erat 13 Mensis Maÿ.»<sup>400</sup>

**1611:** jún. 20. «A. 1611. Hac nocte post horam 12. pie mem. Rdus Custos Marcus Korompaj animam deo reddidit. Cujus animae propicius sit deus.»<sup>401</sup>

**1613:** ápr. 14. «Ex hac uita decessit R. P. Joannes Giöngiössi Archidia. Catedr. 1613. hora inter 5. et 6. mane.»<sup>402</sup>

**1615:** okt. 25. «Mortuus est Cardinalis Strig. Anno. 1615.»<sup>403</sup>

**1615:** okt. 16. «Obijt D. Franciscus Forgach Cardinalis et Archi-Eppus Strigon. A. 1615.»<sup>404</sup>

<sup>392</sup> 125. szám, kalend. dec. 29.

<sup>393</sup> 125. szám, kalend. nov. 6.

<sup>394</sup> 88. szám, kalend. jan. 31.

<sup>395</sup> 125. szám, kalend. júl. 18.

<sup>396</sup> 90. szám, kalend. máj. 23. IV. kéz.

<sup>397</sup> 90. szám, kalend. jún. 23. IV. kéz.

<sup>398</sup> 125. szám, kalend. nov. 16.

<sup>399</sup> 125. szám, kalend. nov. 19.

<sup>400</sup> 15. szám, első bekötési tábla belsején.

<sup>401</sup> 125. szám, kalend. jún. 20.

<sup>402</sup> 125. szám, kalend. ápr. 14.

<sup>403</sup> 46. szám, kalend. okt. 25.

<sup>404</sup> 125. szám, kalend. okt. 16.

**1618:** ápr. 24. «A. 1618. Ex hac uita decessit R. P. Gregorius Somodi inter horam 3. et 4. pomeridianam.»<sup>405</sup>

**1619:** márc. 20. «Hac die obiit Imperator noster Clementissimus Mathias. A. 1619.»<sup>406</sup>

**1619:** ápr. 128. «Hac die illustrissimus D. Joannes Telegdinus Introductus est in Episcop. Nitrien. A. 1619.»<sup>407</sup>

**1619:** szept. 30. «Gabrielis Bethlen vna cum Redio et Haeckerum ex Transilvania cum exercitu maximo A. 1619. uenit.»<sup>408</sup>

**1620:** jan. 4. «Recordare quod accidit: penes possessionem Darasy publica Latrones in via. Anno 1620.»<sup>409</sup>

**1621:** máj. 10. «Hac die nascitur mihi filiulus Christianus inter horam 9 et 10 vespertin. A. D. 1621. Cibinij.»<sup>410</sup>

**1621:** szept. 10. «Capta est Nittria a Bethlen. A. 162.»<sup>411</sup>

**1622:** ápr. 22. «A. 1622. sum factus Custos Eccl. Nitrien. p(er) R. D. J. Telegdi.»<sup>412</sup>

**1622:** «A. MDCXXII. 3. et 4. marcij in... anonae caritas grassabatur per superiorem Hungariam... sequuta sunt bella... pestis. Hic... tribus annis.»<sup>413</sup>

**1622:** júl. 26. «1622. Coronata Regina Sopronij sub diaeta Ferdinandi Imper. Coniunx Dna Leonora.»<sup>414</sup>

**1623:** ápr. 28. «mortuus Valentinus Leepes Arch(iepiscopus) Col(ocensis) Eppus Jauriens. 1623.»<sup>415</sup>

**1624:** «Anno domini 1624. de nouo reformata est tectaque scandulis recentibus Turris Wlachovica. In subsidium huius dedit Emericus Gál 5 millia scandalorum, Martinus Schleder totidem et ego tantumdem. Architectoribus dati sunt pro laterè 46 fl. excepto cibo et potu, quam quilibet pro modulo suorum facultatum illis administrabat.»<sup>416</sup>

**1625:** jún. 14. «Anno dni 1625 14. Junij ablatus est furtim

<sup>405</sup> 125. szám, kalend. ápr. 24.

<sup>406</sup> 125. szám, kalend. márc. 20.

<sup>407</sup> 125. szám, kalend. ápr. 18.

<sup>408</sup> 125. szám, kalend. szept. 30.

<sup>409</sup> 125. szám, kalend. jan. 4.

<sup>410</sup> 141. szám, kalend. máj. 10. V. kéz.

<sup>411</sup> 125. szám, kalend. szept. 10.

<sup>412</sup> 125. szám, kalend. ápr. 22.

<sup>413</sup> 52. szám, fol. (CCLXXII) erősen rongyolt állapotban.

<sup>414</sup> 79. szám, kalend. júl. 26.

<sup>415</sup> 79. szám, kalend. ápr. 28.

<sup>416</sup> 52. szám, fol. (107').

calix cupreus auro obductus de templo Wlachoviensi. In hujus locum comparatus est alter 43 fl. Hungaricis ab Incolis, quem maxima cum difficultate impetrare potui ego tum temporis existens Pastor Wlachoviae Petrus Zwarowicius Rostariensis, a Circum(specto) et Prouido viro Christophoro Literati vulgo Diak Anno 1626 Rožnoban.»<sup>417</sup>

**1626:** «Anno 1626 quidam vir hic Olachpa(taki) voluit ducere suae materterae filiam qui etiam eo pertraxerit animam sacrificuli cuiusdam vt promiserit ei administrationem copulae. Cum vero jam omnia fuissent apparata, interruptum est hoc matrimonium et gaudium nuptiale conversum est in planctum».<sup>418</sup>

**1626:** máj. 10. «1626. Hac die accepi uocationem in maiorem Ecclesiam.»<sup>419</sup>

**1627:** jún. 14. «Agri ad Parochiam Wlachoviensem pertinentes sunt isti. Agri sunt consignati per me Petrum Zwarovicium existente Pastore ibidem A. 1627. 14. Junij.» Utána latin és tót-nyelvű jegyzetekben a plébánia pontos jövődelme, és stóladij-szabás. «Sequuntur Prata pertinentia ad eandem Ecclesiam Wlachoviensem, a quibus justus census datur Aedituis.»<sup>420</sup>

**1627:** febr. 18. «Rdus in Xto Pater Petrus Lacza Canonicus et Adiaconus Trinchiniensis obiit Nittriae die 18. Febr. A. D. 1627.»<sup>421</sup>

**1628:** «Anno 1628 circa festum divi Martini pagus Wlachow. a S. Dno Mathia Andrassi datus erat in pignus S. D. Francisco Jakofi de Racto . . . in VIII. millibus pecuniae.»<sup>422</sup>

**1630:** nov. 19. «Hac die ceptum est secundo oppidum Hatuan e manibus Turcarum 1630.»<sup>423</sup>

**1635:** márc. 11. «1635 moritur Elizabetha Dominica Oculi.»<sup>424</sup>

**1638:** «Anno 1638 ist alhier die Kirche zu Matzdorff gedeckt worden aufs Neue. Ist auf gewelte Arbeit aufgangen in allen fl. 94. ist dazumal Pfarher vnd wolverordneter Kirchendiener gewesen Herr Josephus Hortensius Leübiczensis. H. Richter aber

<sup>417</sup> 52. szám, kánonlap előtti oldalon.

<sup>418</sup> 52. szám, fol. CCLX.

<sup>419</sup> 141. szám, kalend. máj. 10.

<sup>420</sup> 52. szám, fol. LXXXIII'—LXXXCIII'.

<sup>421</sup> 125. szám, első bekötési táblán.

<sup>422</sup> 52. szám, húsv. mise előtti számozatlan fol. r-o.

<sup>423</sup> 33. szám, kalend. nov. 19.

<sup>424</sup> 141. szám, kalend. márc. 11. V. kéz.

H. Jacobus Graff. Kirchenverwalter oder Gottsvater H. Antho-  
nius Raab. Anno et die supra posito. Rectore Daniele . . .».<sup>425</sup>

**1777:** ápr. 3. «1777. Medietas oppidi Jaszó exarsit circa  
meridiem.»<sup>426</sup>

**1790:** febr. 20. «1790. mortuus est Joseph II. Imp. aplica  
illi Theodoreti Hist. Eccl. L. III. et Lib. IV. c. 4.»<sup>427</sup>

**1794:** aug. 26. «1794. exarsit funditus cum Ecclesij s totum  
Op(pidum) Szepesi.»<sup>428</sup>

**1797:** ápr. 20. «1797. iterum Jaszovia fulsit in igne quo  
incinerata sunt 107. domus.»<sup>429</sup>

<sup>425</sup> 48. szám, címlapon.

<sup>426</sup> 90. szám, kalend. ápr. 3. V. kéz. — Ez húsvét utáni csütörtökön volt.

<sup>427</sup> 90. szám, kalend. febr. 20. VI. kéz.

<sup>428</sup> Jászó közelében. — 90. szám, kalend. aug. 26. VI. kéz.

<sup>429</sup> 90. szám, kalend. ápr. 20. VII. kéz. — Ez a húsz év után bekövetkezett  
tűzvész (v. ö. az 1777-iki adatot) véletlenül szintén húsvét utáni csütörtökre  
esett. A jászói nép azóta tartja a húsvét utáni csütörtököt, mint «tűzünnepet»,  
bár már senki sem tudta a régi tűz dátumát.

## V. Meteorológiai följegyzések.

Egy falu papjának akárhányszor nem igen volt más könyve, mint misekönyve és breviáriuma: érthető, ha a középkorban annyszor találunk egy-egy meteorológiai bejegyzést e könyvekben, amit érdemesnek tartott szokatlan volta miatt megörökíteni a pap. Az említett könyvek nagyon alkalmasak voltak erre a célra, mert hiszen mindegyiknek az élén ott állott a kalendárium: rendszerint minden hónapnak külön lapja volt és minden napnak külön sora, ahol a napi szent mellett mindig maradt üres hely. A meteorológiai följegyzéseket ide szokták rendszerint írni.

A kéziratok liturgikus könyvek ilyen bejegyzései után érthető, hogy a XV. század második fele óta terjedő nyomtatott liturgikus könyvekbe is beírást, s így ezekben is találunk meteorológiai följegyzéseket. Ezeket, akárcsak előző fejezetünkben a történetieket, időrendi egymásutánban közöljük, anélkül, hogy értékelésükkel foglalkoznánk. Az időjárás-vizsgálatnál az ilyen följegyzések értékelésében nagyon fontos a hely, ahol az adatot följegyezték: a használt példányok *Jegyzékében* a szám alapján ezt mindig meg lehet állapítani.

\* \* \*

1498 után: jan. 22-re vonatkozó népies szabály versbe foglalva:

«Vincenti festo si sol radyatur memor esto  
Tunc prepara vas, quia vitis fert tibi vuas.»<sup>430</sup>

Ugyanez a kéz jan. 25-éről ezt a szabályt írta be:

«De conuersione sancti Pauli.  
Clara dies Pauli notat anni fertilitatem  
Si nix uel pluuiā — designat tempora rara.  
Si fuerint nebule pereunt animalia queque cara,  
Si fuerint venti consurgunt prelia genti».<sup>431</sup>

<sup>430</sup> 43. szám, kalend. januári lap.

<sup>431</sup> 43. szám, kalend. februári lap.

**1533:** febr. 21. «Anno domini 1533. 21. februarij totam noctem tonitrua occupant: grandine precedente et fulgure sequente.»<sup>432</sup>

**1540:** jan. 31. «Anno 1540 vltima Januarij ferme medium diem tonitrua occupant grandine precedente et fulgure sequente.»<sup>433</sup>

**1541:** júl. 2. «1541. 2-a die mensis Julij grando excussit vineas et segetes.»<sup>434</sup>

**1544—1546:** «1546 festum sancti Georgij martiris tenuit locum sabbato die sacri: plaga dei: Item in annis 1544 et anno 1545: et anno 1546 erant locuste vlgo faskak que pre multitudine vbi volabant neque Aeier videbatur.»<sup>435</sup> Ennek az adatnak a megerősítésére idézem a nagyszebeni Kirchenbuchot: <sup>436</sup> «Item anno domini 1544 tanta multitudo locustarum venerant in Transilvaniam, cuius numerus haud unquam visus est et feria secunda ante Stephani regis volabant supra Cibinium et pre multitudine non poteramus videre solem et praesagiebamur nobis in futuro pericula emergi 18. die Augusti».

**1559:** jan. 3. «1559 Vesperis hora sexta tonitrua, Chorusationes per totam fere Regionem audita et magno cum tremore visa sunt.»<sup>437</sup>

**1579:** szept. 9. «Anno 1579 ista nocte post festum Natiuitatis Marie noctu grando decussit totas vineas in quatuor Promontorijs Menphy Chyanak Kysbarathy nagy Baraty quod est nunquam auditum. Tempestas autem iste erat inter sanctum martinum et Jaurinum prope ad rauyBrand (?)»<sup>438</sup>

<sup>432</sup> 141. szám, kalend. febr. 21. I. kéz. — A bejegyzés helye nem állapítható meg pontosan; mindenesetre Erdély.

<sup>433</sup> 141. szám, kalend. jan. 31. II. kéz, Heltner Istváné, ki ekkor Sárosban volt pap.

<sup>434</sup> 141. szám, kalend. júl. 2. II. kéz; azaz Heltneré, ki ekkor «requinensis», azaz reichersdorfi plébános volt. V. ö. történeti följegyzések 1539. szept. 19. és 1540. aug. 15.

<sup>435</sup> 118. szám, fol. (391).

<sup>436</sup> Gyulafejevári Batthyány Könyvtár, F5 V. 12. Szövegét kiadta G. Seiwert, Das älteste Hermannstädter Kirchenbuch Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, N. F. XI (1873) 356.

<sup>437</sup> 141. szám, kalend. jan. 3. III. kéz. Ez Vincentius Aurifabri, ki ekkor muzsnai evangélikus pap volt; v. ö. 1554. márc. 21. és 1558. júl. 14-iki bejegyzéseit, a történeti följegyzések között, l. fent 363. és 369. jegyzetet.

<sup>438</sup> 90. szám, kalend. szept. 9-re a baloldali oldalmargóról vonal mutat a margón elmosódott írással olvasható ez a jegyzet. Győr és Győrszentmárton (sanct. martinum) közötti helységekről van szó. Ezt a bejegyzést az I. kéz írta.

**1582:** márc. 20. «1582. Ista die audita sunt tonitrua audita pura.»<sup>439</sup>

**1583:** márc. 21. «Similiter Anno 1583 tonitrua audita sunt in festo diui Benedicti etc. post meridiem hora media quasi.»<sup>440</sup>

**1584:** márc. 31. «Isto die similiter tonitrua sunt aud(ita) Anno 1584 ad orientem hora quasi prima pomeridiana.»<sup>441</sup>

**1586:** márc. 8. és 9. «Istis duobus diebus magne niues fuerunt quod a 40 Annis non fuerunt tante Anno 1586.»<sup>442</sup>

**1620:** nov. 8. «1620 hora 2 pomerid(iana) terremotus mag(nus) est factus ita ut campanula horae sonuerit, cum agerem minist(erium) Cibinij.»<sup>443</sup>

**1627:** «Anno 1627. generales segetes in Wlachovia et in Sokoro et alijs in partibus per intempestatem aeris fuerant ademptae, ubi tandem maxima difficultas exorta est inter... ob defectum earundem. Incessanter enim per integras septem hebdomadas pluebat.»<sup>444</sup>

**1788—1790:** «Annis 1788. 789. 790. fuerunt magni aestus et Siccitas, inde omnium rerum penuria. Cub(us) Sil( )a fl(orenis) 6. etc.»<sup>445</sup>

**1795:** jan. 23. és 24. «A-o 1795. dd (diebus) 23. et 24. Januarij ceciderunt Nives altissimae memoriam hominum excedentes. Regnavit item ob nimiam siccitatem a(nn)i prioris summa omnium rerum inopia. Cub(us) Sil( )venit f(lore)nis 30. et ultra, Orgia straminis a f(loren)is 16. etc.»<sup>446</sup>

**1798:** dec. 22—24. «1798. frigus intensissimum per totum orbem terrarum.»<sup>447</sup>

<sup>439</sup> 90. szám, kalend. márc. 20. II. kéz. Valószínűnek tarthatjuk, hogy három évvel az előző bejegyzés után a könyv még Győr környékén volt; ez áll akkor a következő 1583—1586-iki bejegyzésekre is.

<sup>440</sup> 90. szám, kalend. márc. 21. II. kéz.

<sup>441</sup> 90. szám, kalend. márc. 31. II. kéz.

<sup>442</sup> 90. szám, kalend. márc. 8. II. kéz.

<sup>443</sup> 141. szám, kalend. nov. 8. V. kéz. A följegyző, mint látjuk, nagy-szebeni ev. pap volt.

<sup>444</sup> 52. szám, fol. (108'). Oláhpatak, Gömör vm.

<sup>445</sup> 90. szám, kalend. júniusi lap; VI. kéz. Ez a kéz jegyzi föl Szepsi égését (v. ö. Történeti följegyzések 1794. aug. 26.), tehát Jászó környékén volt ez az időjárás.

<sup>446</sup> 90. szám, kalend. jan. 23. VII. kéz. Ugyanez a kéz a jászói tűzvészt jegyezte föl, tehát erre a vidékre vonatkozik ez a bejegyzés is, meg a következő is. V. ö. Történeti följegyzések 1797. ápr. 20.

<sup>447</sup> 90. szám, kalend. a decemberi lapon dec. 22. és 24. közé írva. VII. kéz, tehát Jászóra és távolabbi környékére vonatkozik ez a följegyzés.

## VI. A földolgozott liturgikus nyomtatványok jegyzéke és leírása.

1—117. szám alatt a *Missalékat* adom. Ezeknek bibliografiai leírásánál föltételezem H u b a y I l o n a kitűnő művének ismeretét.<sup>448</sup> *Hubayra* utalok az illető kiadványok bibliografiájára nézve és mindazt a leírásból elhagyom, ami nála már megjelent.

\* \* \*

Az 1—117. szám a missalek jegyzéke.

### 1. szám. *Missale ad usum dominorum ultramontanorum.*<sup>449</sup>

Nemzeti Múzeum példányai. Bejegyzés nincsen benne.

2. szám. — — —<sup>450</sup> Bejegyzés nincsen benne.

3. szám. — — —<sup>451</sup> Bejegyzés nélküli.

4. szám. — — —<sup>452</sup> Bejegyzés nélküli.

5. szám. — — —<sup>453</sup> Bejegyzés nélküli.

6. szám. — — —<sup>454</sup> Egyetemi Könyvtár példánya. Szerényen festett iniciálék. Kalendárium 1. lap: «Tertioratus Neosoliensis 1765». A könyv tehát a besztercebányai jezsuita rendházé volt, ahol a harmadik noviciátust, a tertia probatiót kellett végezni a rendtagoknak. — Hátsó bekötési táblán: «Confraternitatis Corporis Cristi missale» XV. századi írással; tehát valahol egy papi céh birtokában volt ez a könyv.

7. szám. — — —<sup>455</sup> Egyetemi Könyvtár 2. példánya. XIX. századi kötés. Bejegyzés nélküli.

<sup>448</sup> *Missalia Hungarica*. Régi magyar misekönyvek (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai V.) Budapest 1938.

<sup>449</sup> Hubay 1. sz. 37. l. 1.

<sup>450</sup> Hubay u. o. 2.

<sup>451</sup> Hubay u. o. 3.

<sup>452</sup> Hubay u. o. 4.

<sup>453</sup> Hubay u. o. 5.

<sup>454</sup> Hubay u. o. 1.

<sup>455</sup> Hubay u. o. 2.

**8. szám.** — — — Soproni Városi Levéltár. Egykorú, deszkára vont vaknyomásos barna bőrkötés; nyilván soproni mester munkája. Beléjekötve egy XIII. századi antifonárium pergamentöredéke. Bejegyzés nélküli.

**8a. szám.** Esztergom Főszékesegyházi Könyvtár. 1943 febr. vásárolták; sem színezés, sem bejegyzés nincsen benne.

**9. szám.** *Missale Strigoniense 1484.*<sup>456</sup> Nemzeti Múzeum. Kánonfametszet kifestve, szép festett és aranyozott iniciálék.

**10. szám.** — — —<sup>457</sup> Nemzeti Múzeum. (Todoreseu Kt.)

**11. szám.** — — —<sup>458</sup> Eger, Egyházmegyei Könyvtár. Iniciálék kézzel festve és aranyozva.

**12. szám.** — — —<sup>459</sup> Győr, Nagyszeminárium Könyvtára. Egykorú, vaknyomásos, barna bőrkötés, deszkára vonva, rézsarok- és köldökveretek. Kánonfametszet és T iniciálé kézzel kifestve, aranyozva.

**13. szám.** — — — Gyöngyös, Ferences Kt. 358. sz. Teljes példány; aranyozott és festett iniciálékkal. 1779-ben kötötte és restaurálta: «*Veteri lignae et aereis lamellis angularibus munitae thecae hanc substituit noster Fr. Timotheus Boshardt, Compactor Singularis, Cassoviae 19. Junij 1779.*».<sup>460</sup> Blaho Vince O. F. M. írása, ki a könyv megszerzésének történetét ekként mondja el:<sup>461</sup> «*Missale hoc in Conservatorio (prius inferiori, dein superiori) Ecclesiae Cassoviensis S. Elisabethae, diu jacens, tandem cum multis alijs libris, die 18. Julij ad Parochiam deportatum, cura Rndmi Dni Plebani Michaelis Beresz, de his requisiti tandem ab eodem, cum multa Exemplaria superessent, est datum die 29. Oct. 1763. Conventui Cassoviensi Ord. Min. Stric. Observantiae Provinciae Ssmi Salvatoris rogante V. B.*»). Ugyancsak ő írta be a könyvbe: «*Missale Strigoniense impressum Norimbergae An. 1484. Pertinebat ad Ecclesiam Cathedralem Agriensem v. ad Parochialem Cassoviensem. Donatum Conventui Cassoviensi Ordinis Minorum Str. Observantiae die 29. Oct. A. 1763. a Reverendissimo Dno Michaeli Beresz Pleb. Cassoviensi cum multa hujusmodi Missalia*

<sup>456</sup> Hubay 2. sz. 38. l. 1.

<sup>457</sup> Hubay u. o. 2.

<sup>458</sup> Hubay u. o.

<sup>459</sup> Hubay u. o.

<sup>460</sup> Fol. 12'.

<sup>461</sup> Fol. I. bejegyzésében.

in Conservatorio Ecclesie Elisabethinae jacerent».<sup>462</sup> A kolofón alatt ezt olvassuk: «Conventus Cassoviensis Ord. Min. Reform. exortum 1763. compactum 1779. Multa hic MSS. Folia dudum excisa sunt». Ez tévedés, a példány teljes; a nyomtatvány eredeti lap-számozásában vannak kihagyások. — Tekintve, hogy a könyv emberemlékezet óta Kassán hevert, föltételezzük, hogy Kassán használták és így értékes bejegyzései kassai usus-t mutatnak.

**14. szám.** — — — Esztergom, Főszékesegyházi Kt. Deszkára vont egykorú bőrkötés. Az előzéklap bejegyzése szerint a Széchenyi Országos Kt. cserébe engedte át az esztergominak.

**15. szám. Missale Strigoniense 1486.** Nemzeti Múzeum.<sup>463</sup> Használatának helye nem állapítható meg.

**16. szám.** — — —<sup>464</sup> Nemzeti Múzeum.

**17. szám.** — — —<sup>465</sup> Esztergom, Főszékesegyházi Kt. L. I. 14. Kézzel festett iniciálék.

**18. szám.** — — —<sup>466</sup> Esztergom, u. ott, Incun. XV. I. 139. 2. példány. Szép, kézzel festett iniciálék, lombozatos lapszéli díszítéssel.

**19. szám.** — — — Kolozsvár, Erdélyi Múzeum. Régi magyar Kt. ősnymt. 8. Modern félbőrkötés; csonka példány, hiányzik (14) számozatlan levél, és I—IX., valamint CCVII—CCXXI. és (1) számozatlan levél, ezek eredeti nagyságban készült fényképekkel vannak pótolva.

**20. szám. Missale Strigoniense 1490.**<sup>467</sup> Nemzeti Múzeum, 1. példány. (Jankovich Kt.-ből.)

**21. szám.** — — —<sup>468</sup> Nemzeti Múzeum, 2. példány. (Apponyi Kt.-ből.) Beírások 1518-as évszámmal jelölve.

**22. szám.** — — —<sup>469</sup> Nemzeti Múzeum, 3. példány. (Todorescu Kt.-ből.) Beírás 1514. évszámmal jelölve.

<sup>462</sup> Fol. (2.) A «V. B.» kezdőbetűk kétségtelenül Blahó Vincét jelentik, mert írása nagyon jellegzetes. Össze lehet hasonlítani pl. a gyöngyösi ferences könyvtár 5. számú kódexével, hol Blahó teljesen kiírja a nevét.

<sup>463</sup> Hubay 3. szám 39. l. 1.

<sup>464</sup> Hubay u. o. 2.

<sup>465</sup> Hubay u. o. 1.

<sup>466</sup> Hubay 3. szám, 40. l. 2.

<sup>467</sup> Hubay 4. szám, 40. l. 1.

<sup>468</sup> Hubay u. o. 2.

<sup>469</sup> Hubay u. o. 3.

<sup>470</sup> Hubay 4. szám, 41. l.

**23. szám.** — — —<sup>470</sup> Egyetemi Kt. Felsőmagyarországon használták, mint a bejegyzésekből meglehetősen állapítani.<sup>471</sup>

**24. szám.** — — —<sup>472</sup> Esztergom, Főszékesegyházi Kt. Incun. XV. II. 57. Bejegyzés nélküli.

**25. szám.** *Missale Strigoniense 1491.*<sup>473</sup> Nemzeti Múzeum. Kézrel festett iniciálék és kánonfametszet.

**26. szám.** — — —<sup>474</sup> Esztergom, Főszékesegyházi Kt. L. II. 4. (Incun. I. 136.) 1. példány. Kánonfametszet kézzel kifestve. 2. előzéklapra egy levél ragasztva, az 1489. évszámmal. Egy bejegyzése<sup>475</sup> 1513-ban Podmaniczky István nyitrai püspök szenteléséről szól; ez azt mutatja, hogy a könyvet a nyitrai egyházmegyében használták.

**27. szám.** — — —<sup>476</sup> Esztergom, Főszékesegyházi Kt. L. II. 6. (Incun. I. 135.) 2. példány. Elején 14 levélből álló kézírásos toldalék; a végén hét levélből álló kézírásos függelék. Tótnyelvű glosszákkal teleszórva: ez Felsőmagyarországra mutat, mint használatának helyére.

**28. szám.** *Missale Strigoniense 1493.*<sup>477</sup> Győr, Nagyszeminárium Kt. A «Cathed. Eccl. Jaurin.» bejegyzés más kéztől való. Egykorú, deszkára vont rongált bőrkötés. Bejegyzések nincsenek benne.

**29. szám.** — — —<sup>478</sup> Nemzeti Múzeum. (Todorescu Kt.)

**30. szám.** — — —<sup>479</sup> Egyetemi Kt. Ősnyomt. 483. Egykorú, vaknyomásos, deszkára vont sötétbarna bőrkötés, rézcsattok nyomaival. A kalendárium 1. lapján e beírás: «Residentiae S. Jesu Catalogo inscriptus L. A. M. N-o 11. 1685. Neosolij». Valószínűleg tehát Besztercebánya környékén lehetett használatban. Bejegyzés nélküli.

**31. szám.** — — — Jászói Prépostság Központi Főkt.-a. (Incun. 70.) Rongált, vaknyomásos, deszkára vont barna bőrkötés. Egyik bejegyzés 1525-ből való. Teljes példány.

<sup>471</sup> L. Történeti följegyzések 1593. jan. 21 (Lelesz) — 1522. okt. 1. (Drégely) — 1594. okt. 16. (Eger).

<sup>272</sup> Hubay 4. sz. 41 l'

<sup>473</sup> Hubay 5. szám, 42. l.

<sup>474</sup> Hubay u. o. 1.

<sup>475</sup> L. Tört. följegyzések 1513.

<sup>476</sup> Hubay 5. szám, 42. l.

<sup>477</sup> Hubay 6. szám, 43. l.

<sup>478</sup> Hubay u. o.

<sup>479</sup> Hubay u. o.

**32. szám. Missale Strigoniense 1495.**<sup>480</sup> Nemzeti Múzeum. (Todorescu Kt.)

**33. szám.** — — —<sup>481</sup> Nemzeti Múzeum. (Todorescu Kt.)  
A bejegyzés szerint (l. Hubay) a tótlippcsei egyház tulajdonában volt.

**34. szám.** — — —<sup>482</sup> Esztergom, Főszékesegyházi Kt. (Incun. XV. II. 62.) Bejegyzések nélküli.

**35. szám. Missale Strigoniense 1498 (Em. Spira).**<sup>483</sup> Nemzeti Múzeum, 1. példány. Még ez a bejegyzés is olvasható benne:<sup>484</sup> «1598. 20. 7-bris Rndo dno Benedicto N. Parocho Pisoniensi per dnm. Martinum Warasdiensem Custodem Pisoniensem, ad vsum sub spe futurae restitutionis Ecclesiae S. Martini extra datus ex conservatorio huius Ecclesiae Pisoniensis». A könyvet tehát Pozsonyban használták.

**36. szám.** — — —<sup>485</sup> Nemzeti Múzeum (Todorescu Kt.), 2. példány. Benne találtam még Todorescuék céduláját, ezen ezt olvastam: «1912. máj. 2. Dr. Huttkay Lipót, Eger. Pénzt. naplószám 46.». Alatta: «Kor. 100.». Tudvalévően az egri Egyházmegyei Kt. összes magyar missáléi, leszámítva az 1484-es tárlóban lévőt, eltűntek;<sup>486</sup> egyik példánynak így nyomára akadtunk. Csakugyan az egri Michalek-féle katalógus és Szabó Károly szerint<sup>487</sup> Egerben megvolt ez a kiadás.

**37. szám.** — — —<sup>488</sup> Nemzeti Múzeum, 3. (hártya) példány. A kalocsai székesegyháznak a XV. század végén már használt példánya ez, mint Fraknoi megállapította.<sup>489</sup> Az elején 3 leveles toldalék; a végén 10 leveles kézírásos függelék a kalocsai egyház propriuma a XV. század végéről.

**38. szám.** — — —<sup>490</sup> Egyetemi Kt. (Ősnyomt. 679.) Mivel

<sup>480</sup> Hubay 7. szám, 44. l. 3. A Hubay 7. sz. 53. l. 1. helyen említettet nem tudtam megkapni.

<sup>481</sup> Hubay u. o. 2.

<sup>482</sup> Hubay u. o.

<sup>483</sup> Hubay 8. szám, 45. l. 1.

<sup>484</sup> fol. 10'.

<sup>485</sup> Hubay u. o. 2.

<sup>486</sup> L. MKönyvszemle 1943, 61—64.

<sup>487</sup> Régi magyar Könyvtár III, 46.

<sup>488</sup> Hubay 8. szám, 45. l.

<sup>489</sup> Váradi Péter kalocsai érsek ismeretlen Missaléja, MKszemle 1886, 340—341. — Váradi Péter kalocsai érsek misekönyve, MKszemle 1888, 1—7.

<sup>490</sup> Hubay 8. szám, 45. l.

1698-ban a pozsonyi Jézus-társasági kollégium birtokában volt, valószínűleg ezen a vidéken használták.

**39. szám.** — — —<sup>491</sup> Esztergom, Főszékesegyházi Kt. Három kéz írta bele a nagyszámú jegyzeteket. *I. kéz:* Megerechey János, kolozsvári archidiaconus az első: 1505—1517 között írta be jegyzeteit. Hogy a címlap beírását: «Missale Divo Andre Dicatum studio Jo. de Megereche Ar. Col. Eius Arae Rectoris M. D. V.». Hubay helytelenül «Colocensis»-nek olvasta ezt, ám «Archidiaconi Col(osvariensis)» a helyes olvasás, látszik abból, hogy az *I. kéz*, tehát Megerechey írása erdélyi szokást őrzött meg<sup>492</sup> és külön Sz. Mihály-miséjét is leírt, a kolozsvári templom pedig Sz. Mihály templom;<sup>493</sup> különben is tudjuk, hogy 1499-ben Geréb László erdélyi püspök titkára volt, 1507-ben már megírta 37 éves korában verses sírföliátát, mely a gyulafejevári székesegyházban sírja fölött olvasható.<sup>494</sup> — *II. kéz:* egy kolozsvári plébános keze-írása, kit 1529-ben választottak meg azzá.<sup>495</sup> — *III. kéz:* a XVI. században Esztergom körzetébe került a könyv, mert ez a kéz néhány, a papszentelésre vonatkozó jelentéktelen rubrikát írt a könyvbe.<sup>496</sup> Minden egyéb bejegyzés a XVI. század eleji kolozsvári helyi szokásokat őrizte tehát meg számunkra és így igen nagy fontosságú.

**40. szám.** — — —<sup>497</sup> Győr, Nagyszeminárium Kt.-a. Beírásai: «Missale hoc post interitum ad Mohach D. Francisci Pereni Epi Varadien. Donatum est Rmo in Christo Patri D. Nicolao Olaho Archiep. Strigon.». <sup>498</sup> Perényi gyönyörűen kifestett címerét is látni benne, alatta ez a felírás: «Franciscus Pereni Epus Varadien». <sup>499</sup> Ebből tehát nyilvánvaló, hogy a reneszánsz pompájú hártypéldányt a mohácsi vész előtt a nagyváradi székesegyházban használták. További sorsáról elég bőbeszédűen tájékoztat egy újabb bejegyzés: «Missale hoc post Rndiss. et Illustr. D. Nico-

<sup>491</sup> Hubay u. o. *Az akadémia példányát nem láttam.*

<sup>492</sup> fol. CXXXIII' «in ecclesia Tr(anssilvaniensi)».

<sup>493</sup> L. fent 69. jegyzet.

<sup>494</sup> K. Fabritius, Archiv für Siebenbürgische Landeskunde N. F. X. (1872) 375.

<sup>495</sup> L. Történeti jegyzetek 1529. szept. 25.

<sup>496</sup> Fol. IIII. XCVIII. CXXX. Az esztergomi jelleget a fol. CLXXXV. bejegyzése biztosítja, mert ott odaírta: «Strigonien».

<sup>497</sup> Hubay 8. szám, 45. l.

<sup>498</sup> Címlapon recto.

<sup>499</sup> Címlap verso.

laum Olahum, Archiepm. Strigonien. etc. Illustriss. Ibidem Dno Martino Pethe de Hethes Archiep. Colocen. Administratori Ep(iscopa)tus Jaurien. locorum eorundem comiti perpetuo ac sacr. Cesar. Regieque (maiesta)tis per Hung(ariam) Locumtenen. et Consiliario dono datum: eo humanis desinen: per Admodum Rndum dnum Joannem de Iuancz Abbatem Pechvaradien. Prepositum Maiorem Cathedralis Eccl. Jaurien. Prothonotarium Apostolicum etc. Nepotem dicti quon. (dam) domini Locumtenen. et Epi Jaurien. Illustrissimo & Reuerendissimo Domino dno Demetrio Napragi Archiepiscopo Colocensi Episcopo & Comiti Jaurien. etc. concessum ab ipsoque mirifice exornatum, tandem eodem quoque domino Prelato placide in Dno defuncto, postliminio iterum ad se deuolutum, idem Praep(o)s(itus) viuens prefatae Ecclesiae Jaurien. tanquam Matri piissimae & de se benemeritae, in iugem sui memoriam donat, consecratque in festo s. Georgij Martyris et militis. Anno Domini Millesimo Sexcentesimo decimo nono». <sup>500</sup> A XVI. század közepe táján tehát már Győrött használták a könyvet.

**41. szám. Missale Strigoniense 1498. (G. Stuchs.)** <sup>501</sup> Egyetemi Könyvtár. (Ősnyomt. 680.) A besztercebányai jezsuitáké volt 1675-ben; ez a tény s a benne előforduló tót bejegyzések biztossá teszik, hogy Felsőmagyarországon használták. Hubay mint «egyetlen csonka példányt» ismeri hazánk jelenlegi területén. Szerencsésen sikerült 59. még három példányt találni ebből a kiadásból. (42—44. szám.)

**42. szám.** — — — <sup>502</sup> Pécsi ferences Kt. Teljes példány. Egykorú, sötétbarna, deszkára vont bőrkötés, vaknyomásos, finom művű sárgaréz sarok- és köldökveretekkel, csatok maradványai-val. A kánonfametszet és a T(e igitur) kézzel kifestve. Az utolsó folio (fol. CCLXXXIII.) után hozzákötve egy 8 leveles nyomtatvány, (2 hasáb, 32 sor): «Sequētes misse speciales | postquꝫ in ordinaria rubrica | strigoniensi nō habeātur in | hac tamē nouissima impres | sione ex charitate amore et | missali decore subiuncte sūt | fidelissime». Ez is G. Stuchsnál készült, hét fametszetű iniciálé ékesíti, az első figurális. Beírva: «Petrus Merkas possidet

<sup>500</sup> Advent előtt üres levél verso.

<sup>501</sup> Hubay 9. szám, 46: 1.

<sup>502</sup> (Kaizer Nándor) Index librorum saeculi XV. et XVI. bibliothecae PP. Franciscanorum 1. Szegedini. 2. Bajae. 3. Quinqueecclesiis... Bpest 1930. 19.

hunc libellum». Alatta: «Conventus 5 Ecclesiensis». (XVII. sz.) Ez a bejegyzés azt teszi valószínűvé, hogy a könyvet Pécsen használták. Erre van példa egyébként is: Csárai Máté pécsi kanonok is esztergomi missalét használt. Az elején 10 leveles kézírásos toldalék, a végén egy kis függelék van. A könyvben is sok bejegyzés olvasható; kilenc kéz dolgozott rajta.

**43. szám.** — — — Pesti ferences Kt. 24. 5. 6. Majdnem teljes példány; hiányzik: az elején a 16. számozatlan levélből 5 levél, a kánon elejéről 2 levél és fol. CCXXXIII—CCXXXV. Egykorú, deszkára vont, rossz állapotban levő bőrkötés.

**44. szám.** — — — Pesti ferences Kt. 24. 5. 8. második példány, csonka: hiányzik az eleje, kezdődik fol. XVIII., a közepén hiányzik: fol. CXLIV—CXLVI., a kánonból az elején 2 számozatlan levél és a végén is egy; a könyv végén fol. CCX—CCLXXXIII. Egykorú, deszkára vont, rossz állapotban lévő bőrkötés.

**45. szám.** *Missale Quinqueecclesiense 1499.*<sup>503</sup> Nemzeti Múzeum, 1. példány (papír). Magától értetődik, hogy a bejegyzések is pécsi usus-t örökítettek meg; ezt azonban még pozitív érveléssel is bizonyíthatom<sup>504</sup> a megemlékezésekből: «Commemoraciones tempore paschali. de resurrectione — de B. M. V. — de s. cruce — de scto *Petro et Paulo* — de omnibus sanctis». A pécsi székes-egyháznak Sz. Péter a pátronusa. A könyv elején három levélből álló kézírásos toldalék van.

**46. szám.** — — —<sup>505</sup> Nemzeti Múzeum, 2. példány (hártya). A pécsi használatot itt is föltételezzük.

**47. szám.** — — —<sup>506</sup> Pannonhalmi Központi Főkönyvtár. Viola bársonykötés, ezüst sarokveretekkel és 1 drb ezüst csattal. Teljes hártyapéldány; címlapon: «Liber conuentus II. mi St. Martini in S. Monte Pannoniae Ord. S. Benedicti Congregationis Cassinensis». (XVII. század.) A praefatiók kézzel beírt hangjegyei után az író vörös tintával leírta nevét: «Sixtus ymus 529». A végén 3 leveles kézírásos függelék.

**48. szám.** *Missale Strigoniense 1501.*<sup>507</sup> Nemzeti Múzeum,

<sup>503</sup> Hubay 10. szám, 47. l. 1.

<sup>504</sup> Címlap verso.

<sup>505</sup> Hubay u. o. 2.

<sup>506</sup> Hubay u. o.

<sup>507</sup> Hubay 11. szám, 48. l. 2. A 1. helyen ismertetett példányt nem tudtam megkapni.

2. példány. (Todoreseu Kt.) A címlapon ez olvasható: «Liber ecclesie sancti Stephani regis in Matzdorff legatus per venerabilem dominum Martinum transsiluanum, qui et in hac ecclesia requiescit, cuius anima Xpo viuat, obiit anno 1545». Ezzel a hely meg van határozva, ahol használták.

49. szám. — — —<sup>508</sup> Nemzeti Múzeum, 3. példány.

50. szám. — — — Hubay uott.<sup>508a</sup> Esztergom, Főszékesegyházi Kt. L. I. 11. Pyber János pécsi püspök ex-librise alatt jelmondata van beírva: «Contemne et uinces». Kézfelírt kánonfametszet és iniciálék.

51. szám. — — — Győr, Nagyszemináriumi Kt. Teljes példány. Barna bőrkötés, szíjakkal, XVII—XVIII. század. A sopronmegyei Kelénpataknak bejegyzései miatt nagyon értékes miscskönyve ez. A címlapon ezt olvassuk: «Istud Missale spectat ad Ecclesiam sancti Jacobi Apostolj ad pagum Klingenpoch in bonis Ciuitatis Soproniensis. Vertas folium inuenies omnes redditus ab olim designatos et specificatos pertinentes ad parochiam in pago Klingenpoch, qui sunt abalienatj, quos Magistratus Spiritualis iterum voluit recuperari et parochiae applicari. Vertas folium et legas in germanico stilo omnia inuenies». A könyv árát a megvevő plébános írta be: «Item iste liber emptus est de pecunia ecclesie s. Jacobi apostoli in khlingenpach pro III fl de anno 1504 et est eedem ecclesie».<sup>509</sup> A bejegyzéseket négy kéz írta. *I. kéz:* kelénpataki plébános a XVI. század elején, ki 1504-ben a könyvet vásárolta. *II. kéz:* Pangracz Franckh kelénpataki plébános 1509—1518 között írt bejegyzéseket. *III. kéz:* Georgius Doccoüicz de Jaztreborska, ki 1561—1564-ben írt bele glagolit sorokat a könyvbe: ekkor már ott voltak Kelénpatakon a horvát telepek. *IV. kéz:* pop Juray Zywanich írása.<sup>510</sup>

52. szám. Missale Strigoniense 1502.<sup>511</sup> Nemzeti Múzeum. Fraknoi Vilmos jegyzete beragasztva: «... A gömörmegyei Oláhfalusi egyház tulajdona volt, melynek lelkészei a XVII. és XVIII. században jegyzeteket írtak a lapszélékre. 1875. ápril 22-én 25 forint

<sup>508</sup> Hubay u. o. 3.

<sup>508a</sup> Hubay ugyanott.

<sup>509</sup> Címlapot követő 2. papírlevél verso.

<sup>510</sup> Werdenich Endre, Győri Szemle 1932, 196—200. — Házi Jenő, Sopron középkori egyháztörténelme, Sopron 1939, 256.

<sup>511</sup> Hubay 12. szám, 49. l.

arán szereztetett meg. F. V.». Wlachowia, Oláchpa(tak) a följegyzések szerint a könyv használatának helye.

**53. szám.** — — —<sup>512</sup> Tudományos Akadémia. Modern, aranyozott maroquin kötés. Előzéklapján: «Ára f. 500.— o. é. Ranschburg 14/899 vétetett általa». A másik lapon: «Ára 325 f. o. é. kötéssel». «Eredetileg Varju Elemértől szereztetett.» Sajnos, simára mosták az egészet, csak a hangjegy-jelzés maradt benne.

**54. szám.** — — —<sup>513</sup> Fővárosi Kt. Hátsó bekötési táblán: «R(an)s(ch)b (urg) P. 800.». Mult századi papírkötés.

**55. szám.** — — — Hubay uott. Esztergom, Főszékesegyházi Kt. Gerincére Knauz téves megállapítása folytán az «1503» évszám olvasható. Nyomatékosan fölhívjuk a figyelmet, hogy ez nem az 1503-as Missale egy változata, mint Knauz hitte, hanem az 1502-es kiadásnak egyik példánya, mint azt Hubay bebizonyította.<sup>514</sup> Hubay által közölt bejegyzésekhez hozzáfűzöm:<sup>515</sup> «Prozema Panna Manda B: darage knihu Missal Gasparowy Sinskemu Prozema Panna Manda». (XVI. század.) A könyvet kétségtelenül az egri egyházmegyében használták, mert 1546-ban Miskolcban vették meg: «Emptus miscociny 31. die... Anno 1546».<sup>516</sup> 1567-ben az egri székesegyház kapta ajándékol. A XVI. században tehát kétségtelenül az *egri egyházmegyében* használták, a bejegyzések (1525-ös évszámmal jelezve az egyik) tehát ide mutatnak. További sorsát elmondja maga a könyv:<sup>517</sup> «Missale almae Ecclesiae Strigoniensis. Rndus Dnus Leonardus Czaban parochus Pozoricen. amicis manibus donat Rndo in Christo patri D. Michaeli Claudi parcho Sassiniensi nec non Districtus Saswariensis Decano et Vice Archidiacono, in perpetuum foedus, ac Vinculum fraterni amoris Anno a partu salutifero Millesimo Sexcentesimo Decimo Sexto, Augusti penultima die. Spes mea Christus. Idem praefatus ac Rndus D. Michael Claudi Ecclesiarum Bahon et Capellae invicem coniunctarum parochus hoc Missale Strigoniense Ecclesiae Bahoniensis, quae est in laudem et gloriam Diuini nominis, et honorem et memoriam Beati Francisci consecrata, gratuito et in perpetuum sui suorumque memoriam offert. Anno Millesimo

<sup>512</sup> Hubay u. o.

<sup>513</sup> Hubay u. o.

<sup>514</sup> 49—50. l. jegyzet.

<sup>515</sup> Címlapon.

<sup>516</sup> Címlapon; Hubaynál 50. l. sajtóhibával «Anno 1576.» áll.

<sup>517</sup> Fol. (17) beírva.

sexcentesimo vigesimo quarto Dominica Laetare». Alatta más kéz a misekönyv használatáról írt bele érdekes jegyzetet: «Jam non est in usu, si est, nimis rarissime, nisi deficiente Romano Missali, interdum. Requiescant in pace». Ezt természetesen 1630 után írták, miután a római ritust a nagyszombati nemzeti zsinat elrendelte.

**56. szám. Missale Strigoniense 1503.**<sup>518</sup> Nemzeti Múzeum. 1633-ban a pozsonyi káptalan birtokában volt; valószínű, hogy annak környékén használták.

**57. szám.** — — —<sup>519</sup> Fővárosi Kt. Értékes példája a Jagelló-kori cseh-magyar kölcsönhatásoknak. Cseh hatás magyar liturgikus könyvekben eléggé ismeretes. Viszont magyar hatás cseh könyvekre látható egy-két kézíratos könyvben (pl. a győri Nagyszemináriumi Kt. kézíratos misekönyvében). Hogy magyar nyomtatott missalét is használtak, annak ez a könyv ékes példája; nem tudjuk azonban megállapítani, Csehország melyik részében használták. A könyvnek négy kézírásos toldaléka van. a) toldalék a könyv elején 8 leveles. — b) toldalék fol. LXXXIX. után befűzve 14 leveles. — c) toldalék fol. CCLXI. után 8 leveles. — d) fol. CCLXXIII. kezdődik az utolsó toldalék, ezzel együtt 9 levélből áll.

**58. szám.** — — —<sup>520</sup> Egyetemi Kt. (R. M. K. III. 29.) XVIII. aranyozott nyomású, elkopott lemezpapírra vont bőrkötés. A XVI. század első felében Esztergomban használták, mint Ilsvay Pál esztergomi segédpüspök ex-librise mutatja 1504-ből (l. Hubay). Utána következő tulajdonosok:<sup>521</sup> «Petrus de ylszva filius benedicti». A XVIII. században: «Tertioratus Neos(oliensis S. J.) 1765».<sup>522</sup>

**59. szám.** — — —<sup>523</sup> Esztergom, Főszékesegyházi Kt. L. II. 19. (Incun. II. 120.) Valószínűleg a Felvidéken használták, mert 1564-ből és 1596-ból tót bejegyzések vannak benne. 1564-ben „Nicolaus parochus Bellensis“ tulajdona volt.<sup>524</sup>

**60. szám.** — — — Gyöngyös, Ferences Kt. Majdnem teljes

<sup>518</sup> Hubay 13. szám, 51. l.

<sup>519</sup> Hubay u. o.

<sup>520</sup> Hubay u. o.

<sup>521</sup> Fol. CCLXXIII.

<sup>522</sup> Erre vonatkozóan l. 30. számnál.

<sup>523</sup> Hubay 13. szám, 51. l.

<sup>524</sup> L. Történeti följegyzések 1564.

példány; fol. (CVIII.) és (CIX.) hiányzik csak. Kötése 1579-ből való; gyönyörű vaknyomásos, deszkára vont barna bőrkötés, minden valószínűség szerint győri mesternek műve, mert a táblára van préselve a tulajdonos monogramja: «F. L. 1579.». Ez pedig «Franciscus Lazij», aki nevét az első bekötési táblába írta és ebben az időben bejegyzései szerint Győrött tartózkodott.<sup>525</sup> Réz sarokveretekkel és kapcsokkal ellátva. Az eredeti kánonfametszet hiányzik: helyette be van ragasztva egy másik, és kiszínezve; fol. CIX. kézzel pótolva: a kánon első lapja kézzel festett figurális iniciáléval (Te igitur, Szent Rupert képével). A hangjegy-beírásokat *győri usus-nak* veszem, a beírások miatt. — Későbbi tulajdonosok: «Sum possessor libri Gregorij Isakj pastor Ecclesiae Dei Kecskeméth A-no Salutis 1599.». Izsáky Gergely birtokából alighanem ferences barátnak tulajdona lett, legalább ezt gyanítom ebből a bejegyzésből: «A uen patere uot ez a misal 1613 stndenbn (?!) hot meg».<sup>526</sup> *I. kéz:* Lázi Ferenc keze. — *II. kéz:* 1585-ben ír, szintén Győrött még.<sup>527</sup> — *III. kéz:* 1613. jegyzet írója, valószínűleg Kecskeméten ír, hol a török idők alatt is ott maradtak a ferencesek.

**61. szám. Missale Strigoniense 1507.**<sup>528</sup> Nemzeti Múzeum 2. példány. (Todoreseu Kt.)

**62. szám.** — — —<sup>529</sup> Kolozsvár, Erdélyi Múzeum. (Régi magyar Kt., ősnymtatv. 65. sz.) Majdnem teljes papírpéldány; hiányzik: fol. 10. 355. Modern bőrkötés. Semmi bejegyzés nincsen benne.<sup>530</sup>

**63. szám. Missale Strigoniense 1508.**<sup>531</sup> Egyetemi Kt. (R. M. K. III. 44.) XVIII. századi kötés.

**64. szám.** — — —<sup>532</sup> Szombathely, ferences Kt. (nr. 6673. Pozsonyból.) Deszkára vont sötétbarna egykorú, vaknyomásos bőrkötés, réz sarok- és köldökveretekkel. Teljes példány, csak a kánonfametszet van kitépve belőle.

<sup>525</sup> L. Történeti följegyzések 1578. ápr. 23. és aug. 10.

<sup>526</sup> A kánonkép alatt beírva.

<sup>527</sup> L. Történeti följegyzések 1585. szept. 15.

<sup>528</sup> Hubay 14. szám, 52. l. 2.

<sup>529</sup> Hubay u. o.

<sup>530</sup> A Nemzeti Múzeum 1. példányát és a Fővárosi Kt. példányát nem tudtam tanulmányozásra megkapni.

<sup>531</sup> Hubay 15. szám, 53. l.

<sup>532</sup> Hubay u. o.

**65. szám. Missale Zagrabiense 1511.**<sup>533</sup> Nemzeti Múzeum, 1. példány. (Todorescu Kt.) Semmi bejegyzés nincsen benne.

**66. szám.** — — —<sup>534</sup> Esztergom, Főszékesegyházi Kt. 1. példány. Chereődi János pécsi püspök tulajdona volt 1592-ben az ex-libris szerint.

**67. szám.** — — —<sup>535</sup> Esztergom, Főszékesegyházi Kt. Kuttassy János győri püspök tulajdona volt a XVI. században.

**68. szám.** — — —<sup>536</sup> Nemzeti Múzeum, 2. példány. Már korán, 1543-ban esztergomi tulajdonban volt a könyv: «Blasius Chesius Praepositus sti Thome de promontorio Strigoniensi, Archidiaconus Luchmanensis, Ecclesiarum Strigoniensis et Jaurinensis Canonicus est possessor hujus. 1543. Octava Januarij mensis scribēbat». 1548-ban is újra beírta magát:<sup>537</sup> «1548. Blasius Chesius Praepositus Ecclesiae Collegiatae diui Thome M. de promontorio Strigoniensi est huius libri Patronus. 8-a die Januarij. Strigonij in Arce Regia scribebat». 1591-ben<sup>538</sup> már Pozsonyban volt a könyv.

**68a. szám.** — — — Kalocsa, Érseki Kt. (12108. sz.) Teljes példány; fol. 1-et újra fölragasztották, mikor a könyvet újra kötötték és fol. 1b került kifelé.<sup>539</sup> Bejegyzéseit nem értékesítettem.

**69. szám. Missale Strigoniense 1511. (Nic. de Franckfordia.)**<sup>540</sup> Nemzeti Múzeum. Egy bejegyzés szerint 1515-ben Vifunita (vifn-uica?) volt a használat helye.<sup>541</sup> Később olyan helyre került, mely a török hódoltságban volt, mert török sorok olvashatók benne.

**70. szám.** — — —<sup>542</sup> Tudományos Akadémia, 1. példány. (Vigyázó Kt.)<sup>543</sup> Modern, zöldes bőrkötés. Előzéklapon beírva: «Ára 300 kor. Pótlapok 15. — Kötés 25. — 340 kor. Ranschburg 25/912.». Alatta ezt olvassuk: «Hibázik a Krisztus keresztfeszítés kép és a 8 levél, 140'', 141'', 365'', 4 levél és a kép». Ebben

<sup>533</sup> Hubay 16. szám, 54. l.

<sup>534</sup> Hubay u. o. 1.

<sup>535</sup> Hubay u. o. 2.

<sup>536</sup> Hubay 55. l. jegyzet.

<sup>537</sup> Fol. CCLXXV'; az előző jegyzet a címlapon.

<sup>538</sup> «1591 die 18 Januarij» és «Capituli Posoniensis 1633», a címlapon.

<sup>539</sup> A Patrona Hungariae képe, Hubay XIV. tábla, 96. l.

<sup>540</sup> Hubay 17. szám, 56. l.

<sup>541</sup> Kalendárium okt. 11-hez írva.

<sup>542</sup> Hubay u. o. 1.

az írásban kétségtelenül dr. Huttkay Lipót, egykori egri könyvtáros kezeírására ismertem. Tekintve, hogy Egerben a Michalek-féle kézírásos katalógus szerint csakugyan volt ilyen missale, magam részéről meg vagyok győződve, hogy ez az egri példány és Ranschburg Huttkaytól vette a missalét. <sup>543</sup> XVIII. századi jelentéktelen liturgikus jegyzeteit nem értékesitem.

**70a. szám.** — — — <sup>544</sup> Tudományos Akadémia, 2. példány. A XVIII. században a könyv a szombathelyi domonkosok birtokában volt: «Conv. S. Martini ad Sab(ariam) Ord(inis) Praed(icatorum)». <sup>545</sup> Alatta a pecsét: «G. Telekiek' alapítványa». 1561-ben a somogy megyei Berzencén volt a könyv: «In nomine domini. amen. datum est mihi in berzencze per venerabilem dominum benedictum anno domini 1561». <sup>546</sup> A vesszőkről beírt áldás az 1528. évszámmal van ellátva.

**71. szám.** — — — Esztergom, Főszékesegyházi Kt. (L. II. 20. újabb Incun. XVI. II. 123.) <sup>547</sup> A címlap és a kánon előtti levél hiányzik.

**72. szám.** — — — Szeged, Alsóvárosi ferencesek Kt.-a. (1696. sz.) Teljes példány, XVI. századi, deszkára vont barna bőrkötés, gerincén e fölírás: «Missale Gotticum An. 1511.». Alatta: «V(enerabilis) C(onventus) Szege(dinensis) Ord. Min. 1770.». Tulajdonosai: «Ex dono G. D. S. Kakas». Alatta: «Collegij Claudiopol» és «Collegij Claudiopolitan. Societatis Jesu». Végül: «Ex libris Stephani Ferdinandi Szegedij 170 . . .». <sup>548</sup>

**73. szám.** Missale Strigoniense 1511. (Jac. de Pfortzheim.) <sup>549</sup> Nemzeti Múzeum.

**74. szám.** — — — <sup>550</sup> Egyetemi Kt. (R. M. K. III. 57.) Felsőmagyarországon használták 1526—1542 között a bejegyzések tanúsága szerint (Ung, Trencsén, Rákolc, Ujvár, Sztára).

<sup>543</sup> V. ö. az esetet fent 486. jegyz. említettel.

<sup>544</sup> Hubay u. o. 2.

<sup>545</sup> Fol. II.

<sup>546</sup> Hátsó bekötési táblán.

<sup>547</sup> Knauz, MSion VII(1869)191 szerint ez a «másik példány». Az első példány e kiadásból L. IV. 5. jelzettel, címlapján Knauz szerint e beírással: «Rendissimus D. Joannes Pyber Episcopus Varadien. uerus possessor» jelenleg Esztergomban már nincsen meg.

<sup>548</sup> Fol. 1.

<sup>549</sup> Hubay 18. szám, 56. l. — Knauz ezt a kiadást nem ismerte, Szabó Károly (III, 168) hívta föl rá a figyelmet.

<sup>550</sup> Hubay 57. l.

**75. szám. Missale Strigoniense 1512. (Impensis St. Heckel.)**<sup>551</sup> Nemzeti Múzeum (cserepéldány Esztergomból). A Hubaytól közlött bejegyzéseken kívül még ezt olvassuk:<sup>552</sup> «Templi Slauonicae nationis Tyrnauiensis. Res similis, ut hic liber, non potest abalienari a Dei cultu, sed tantum a loco, in quo talis cultus exercetur. Radossený». Valószínűleg mindig Nagyszombatban használták a könyvet. A végén 4 levélből álló kézírásos függelék 1598-ból.

**76. szám. — — —**<sup>553</sup> Nemzeti Múzeum, 2. példány. (Apponyi Kt.) Elülső bekötési táblájába XV. századi kódexlevél ragasztva. Egyébként nincsen benne bejegyzés.

**77. szám. — — —**<sup>554</sup> Nemzeti Múzeum, 3. példány. (Todorescu Kt.) Olyan helyen használták, ahol Sz. Egyed a védőszent, mert az 1541-ben beírt nagyon rövid litániában a csak 4 hitvalló között az ő neve fordul elő.<sup>555</sup>

**78. szám. — — —**<sup>556</sup> Tudományos Akadémia. Modern sötétvörös, aranyozott bőrkötés. Előzéklapon: «Ára 180 f. o. é. Ranschburg 4/4 900». A könyvet teljesen tisztára mosták, most nincs benn semmi bejegyzés.

**78. a. szám. — — —** Fővárosi Kt.<sup>556a</sup> A címlap beírásán («Conuentualis ecclesie de iuxta Gronn 1512.») s a zenei hangjelzéseken kívül más beírás nincsen.

**78. b. szám. — — —** Soproni Evang. Liceum Kt-a.<sup>556b</sup> Színezett kánonfametszet; egyébként üres.

**79. szám. — — —** Győr, Nagyszemináriumi Kt. Teljes példány; XVIII. századi világosbarna bőrkötés. Kézszalvét festett iniciálék, címlap és kánonfametszet. Tulajdonosai:<sup>557</sup> «(Ex) libris Zach. Mossoccy Protonotarij Aplici». Alatta: «Petrus Radouithius E. Vacien. MProprio». Alatta: «Supponics György gonosz ember». Alatta: «Cathedralis Eccl. Jaurien». Alatta: «Valentini Leepes Archiepiscopi Colocensis et Baciensis, Administratoris Ecclesie Jaurien. ac per Regnum Hungariae Cancellarij. Trium potentis-

<sup>551</sup> Hubay 19. szám, 57. l. 1.

<sup>552</sup> Fol. 292'.

<sup>553</sup> Hubay 19. szám, 58. l. 2.

<sup>554</sup> Hubay u. o. 3.

<sup>555</sup> «S. Egidij.» Címlap recto.

<sup>556</sup> Hubay u. o. 19. szám, 58 l.

<sup>556a</sup> Hubay 19. szám, 58 l.

<sup>556b</sup> Hubay ugyanott.

<sup>557</sup> A címlapon.

simorum Imperatorum Rudolphi, Matthiae et Ferdinandi Secundi Consiliarij. Ezen tulajdonosok előtt a könyv kétségtelenül magyar ferencesek birtokában volt; a könyv végén levő XVI. századi kézírásos függelék ugyanis Assisi Sz. Ferenc praefatióját tartalmazza.<sup>558</sup>

**80. szám.** — — — Szombathely, Ferences Kt. (nr. 6309. Pozsonyból.) Teljes példány. Piros bársonykötés, csattokkal. A két tábla már lejár. A fametszetek gyönyörűen kézzel kifestve.<sup>559</sup>

**81. szám. Missale Strigoniense 1512. (Impensis U. Keym.)**<sup>560</sup> Nemzeti Múzeum, 1. példány. E cédula van beragasztva: «Illés-házianae Bibliothecae Dubniczensis». Kétségtelen, hogy Felső-magyarországon használták, mert tele van írva tót jegyzetekkel; egyik közülük 1587-ből való.<sup>561</sup> Valószínű, hogy a könyv az Illésházi-féle volt kegyuraság körzetéből való.

**82. szám.** — — —<sup>562</sup> Nemzeti Múzeum, 2. példány. (Todorescu Kt.) Lehetséges, hogy Pécs környékén használták, mert Dániel próféta oratióit írták bele,<sup>563</sup> ez pedig pécsi különlegesség.<sup>564</sup>

**83. szám.** — — —<sup>565</sup> Egyetemi Kt. (R. M. K. 62.) Használati helyét és tulajdonosait elég pontosan meg lehet állapítani. A legelső használó egy ismeretlen nevű plébános, ki a mohácsi csatában résztvett és megsebesült;<sup>566</sup> a hely, ahol működött: Bytacia;<sup>567</sup> ugyanitt az évszámot is kiírja: 1538. Tehát legalább 1526—1538 között ennek a plébánosnak kezében volt a könyv. Az egész missalét teleírta értékes liturgikus jegyzetekkel. Utána Wolfgangus Zalcer de Pukano, hybbei plébánosé lett a könyv.<sup>568</sup> Hubayt kiegészítem a következő jegyzet közlésével: «Domini vuolfgangi zalcer de pukano».<sup>569</sup> Pukánszky 1552-ben halt meg misemondás közben; a lipcsmegyei Hybheben. Újabb tulajdo-

<sup>558</sup> Függelék fol. 4'—5.

<sup>559</sup> Fol. 1. 14. 15. 66'. 111. 121. 173. 195. 203. 207'. 209. 213.

<sup>560</sup> Hubay 19. a) szám, 58. l.

<sup>561</sup> «Anno domini 1587.» Fol. (20').

<sup>562</sup> Hubay 19 a) 58 l.

<sup>563</sup> Első bekötési táblán.

<sup>564</sup> Nyomtatott Missale Quinqueecclesiense 1499. fol. CXC' — VII'.

<sup>565</sup> Hubay 19. a) 58 l.

<sup>566</sup> Kalendárium szept. hónapi bejegyzés 1526-ból; 1. Történeti följegyzések 314. jegyzet.

<sup>567</sup> Fol. 79.

<sup>568</sup> L. Hubay 59. l.

<sup>569</sup> Címlapon, mint a következő jegyzetek is.

nosa a XVIII. század elején Fehér János kisvárdai, majd lizskai plébános, ki 1718-ban szerezte meg a könyvet. Tőle Sárospatakra került ezen bejegyzés szerint: «Accepit Residencia S. Patakiensis Ordinis Discalceatorum Ss. Trinitatis de Redemptione Captivorum ab Adm. Rndo Dno Joanne Fehér Plebano Liscensi pro alio Missali 1729. vel 30. Anno». A trinitáriusokat 1786-ban II. József fölőszlatta és könyveik az Egyetemi Kt. birtokába kerültek.

**84. szám.** — — —<sup>570</sup> Esztergom, Főszékesegyházi Kt. (Incun. XV. I. 108.) Egy helyen kézzel gyönyörűen festett fametszet.<sup>571</sup> Elején kézírásos toldalék (5 levél), a XVII. századból; végén 5 leveles kézírásos függelék. Tulajdonosai a Hubaynál közölt bejegyzések szerint a XV. században besztercebányaiak voltak; a XVII. század elején püspöki használatban volt, mert főpapi áldásokat írtak bele.<sup>572</sup>

**85. szám.** — — — Jászói Prépostsági Központi Főkönyvtár. (Incun. 99.) Csonka példány; eleje kezdődik fol. 2., végződik a 274 fol.-val, hiányzik tehát elején 21 levél, végén 39 levél. Deszkára vont bőrkötés. Bejegyzés nincsen benne.

**86. szám.** — — — Kalocsa, Érseki Kt. (21921. sz.) Teljes példány; kánonfametszet és iniciálék kifestve. Deszkára vont, egykorú, vaknyomásos barna bőrkötés. Tulajdonosa:<sup>573</sup> «Laurentius Husselinus Schnaytseensis cui dedit librum Vicarius Cremnicensis a-o 1532. fides uictoria nostra». Mint látjuk tehát, 1532-ig Körmöcbányán használták a könyvet.

**87. szám.** *Missale Strigoniense 1513. (Impensis U. Keym.)*<sup>574</sup> Nemzeti Múzeum. (Tudorescu Kt.) Bejegyzés nélküli.

**88. szám.** — — —<sup>575</sup> Tudományos Akadémia. 1590-ben Novák Mihály nagyszombati kanonok tulajdona volt.<sup>576</sup> Címlapon beírva: «700 kor. Ranschburg 30/5 914.»

**89. szám.** — — —<sup>577</sup> Fővárosi Kt. A példányt kétségtelenül az erdélyi Beszterce környékén használták; ezt bizonyítják

<sup>570</sup> Hubay 58 l.

<sup>571</sup> Fol. 110.

<sup>572</sup> Fol. 1—5. Benedictiones episcopales, a kézírásos toldalékban. Esztergomban 1869. még öt példány volt e kiadásból: MSion VII (1869) 253—254; most csak ezt az egyet láttam.

<sup>573</sup> Első bekötési táblán.

<sup>574</sup> Hubay 20. szám, 59. l.

<sup>575</sup> Hubay u. o.

<sup>576</sup> Bejegyzéseket l. Hubaynál.

<sup>577</sup> Hubay 20. szám, 60. l.

német glosszái,<sup>578</sup> valamint 1563-iki tulajdonosa, ki sokszor írta be a nevét a könyvbe, legteltesebben e jegyzetben:<sup>579</sup> «Justitia et veritate et recte fide in deo. 1563. Johannes pannerith Bistri-ciensis». 110 évvel később Beszterce könyvtárából került Garay Miklóshoz 1679-ben.<sup>580</sup>

**90. szám.** — — — Jászóvári Prépostsági Központi Főkönyvtár. (Incun. 37. sz.) Teljes példány; XVIII. századi sima, világosbarna bőrkötés. Tulajdonosa XVIII. században már: «Bibliothecae Jaszoviensis Can. Reg. Ord. Praem». Használatának helyét nagyjából meg lehet állapítani. Első használója Észak- vagy Kelet-magyarországon élt valahol, mert ez a használó kótajelzéseket ír a könyvbe: ezek mind ettől a kéztől valók (*VIII. kéz.*) Ezt az országrészt az biztosítja, hogy az Exultetbe János király nevét írta be.<sup>581</sup> Ez tehát 1526—1540 közé korlátozza az időt. — A bejegyzések szerint viszont 1575—1579 között Győr megyében: Ménfő, Csanak, Nagybaráti, Kisbaráti helységek tájékán él a használó.<sup>582</sup> (*I. kéz.*) Valószínűleg még ezen a vidéken volt a könyv, mikor az 1582—1586 között megfigyelt meteorológiai eseményeket beírta a *II. kéz.* A *III. kéz* csak egy jegyzetet írt 1592-ben.<sup>583</sup> A *IV. kéz* 1606-ban ír: ekkor a könyv már Jászó Lelesz környékén van, mert Habardi András leleszi apátságáról ír.<sup>584</sup> Mint föltevést megkockáztatom, hátha Győr megyében 1575—1586 között Nagybarátiban volt a könyv: ez ugyanis mai napig premontrai birtok. Így egyszerűen megvolna a magyarázat, hogyan került már a XVII. század elején Jászó körzetébe. — Az *V. kéz* 1777-ben Jászóról ír;<sup>585</sup> a *VI. kéz* 1788—1794-ben a közelében fekvő Szepsiről;<sup>586</sup> a *VII. kéz* 1795—1798 között Jászóról.<sup>587</sup>

**91. szám.** Missale Strigoniense 1513. (Impensis St. Heckel.)<sup>588</sup>

<sup>578</sup> L. fent, 281. jegyzet.

<sup>579</sup> Előzéklapon. — Egyébként írja magát «panneraith», «pannraith»-nak is.

<sup>580</sup> L. Hubay 60. l.

<sup>581</sup> Fol. 95. «et gloriosissimo Rege nostro N.» az N. nyomtatott betűje fölé beírja: «Jhane».

<sup>582</sup> L. Meteorológiai jegyzetek, 1579 szept. 9.

<sup>583</sup> L. Történeti följegyzések 1592 febr. 26.

<sup>584</sup> L. u. o. 1606 május 23.

<sup>585</sup> L. u. o. 1777 ápr. 3.

<sup>586</sup> L. u. o. 1794 aug. 26..

<sup>587</sup> L. u. o. 1797 ápr. 20.

<sup>588</sup> Hubay 20. a) szám, 60. l. első helyen említett példány.

Nemzeti Múzeum. Címlapjának Hubay által közölt bejegyzése Marosvásárhelyre utal 1643-ban. Jegyzetek nincsenek benne.

**92. szám.** — — —<sup>589</sup> Nemzeti Múzeum, 2. csonka példány. A könyvvel kb. egyidős bejegyzés mutatja, hogy Egerben használták.<sup>590</sup>

**93. szám.** — — —<sup>591</sup> Esztergom, Főszékesegyházi Kt. (Incun. XVI. II. 15.) Címlapon e név: «Pfandl». Mátray Gábor 1871. ápr. 20. bejegyezte, hogy a Nemzeti Múzeumból szerezték mint cserepéldányt.<sup>592</sup>

**94. szám.** — — — Marosvásárhely, Teleki-théka. (Incun. 62. sz.) Teljes példány.

**95. szám.** — — — Szeged, alsóvárosi ferences Kt. (1753. sz.) XVIII. századi félbőrkötés, gerincén e fölírással: «Missale ex antiqis (!) V(enerabilis) Con(ventus) Szegedi(nensis) O(rdinis) R(e-formatorum) M(inorum). 1773.». Csonka példány, elején 10 számozatlan levél, majd az 1. fol. és a 298. hiányzik. Mivel a Havi Boldogasszony miséjére külön oratiót ír be,<sup>593</sup> ebből következik, hogy a XVI. század elején is már a szegedi ferenceseké volt, mert az ő templomuknak védőszentje a Havi Boldogasszony. Csonkása miatt nem állapítható meg, Heckel vagy Keym kiadása-e.

**96. szám.** *Missale Strigoniense 1514.*<sup>594</sup> Nemzeti Múzeum. (Apponyi Kt.) Bejegyzés nincsen benne.

**97. szám.** — — —<sup>595</sup> Kalocsa, Érseki Kt. (11026. sz.) Csonka példány.

**98. szám.** — — — Jászóvári Prépostsági Központi Főkönyvtár. (Incunab. 95. sz.) Teljes példány. Egykorú vaknyomásos, deszkára vont barna bőrkötés, réz sarok- és köldökveret, kapsok nyomai. A XVIII. században a leleszi premontrei prépostságé volt: «Catalogo inscriptus Ecclesiae S. Crucis de Lelesz». 1538—1545 között Csárai Mátyás pécsi kanonok és a Sz. Bertalan templom plébánosa birtokolta, ki ex-librisét a következő szavakkal jegyezte be: «Sum magistri matthie de chara canonici Quinqueecclesiensis ac plebani diui bartholomei in ciuitate Quinqueeccle-

<sup>589</sup> Hubay u. o. második helyen említett példány.

<sup>590</sup> Fol. 95'.

<sup>591</sup> Hubay u. o.

<sup>592</sup> Fol. 2'.

<sup>593</sup> Fol. 208'.

<sup>594</sup> Hubay 21. szám, 61. l.

<sup>595</sup> Hubay u. o.

ien. 1539.». További bejegyzése: «Sum magistri Matthie de Chara ecclesiarum Quinqueeccles. et War(adinensis) canonici, plebani et al(tari)s(tae) modo tsasdien. 1545.». Könyvét valósággal teleírkálta jegyzetekkel; nagyon értékes liturgikus helyi sajtóságokról (Pécs) tudósít; az epistolák és evangéliumok szövegeihez rengeteg magyarázó latin jegyzetet írt, meg magyar glosszát; továbbá katechetikus magyarázatokat, pl. «Baptismus quid sit?» «Sacramentum altaris quid sit?»<sup>596</sup> Néha egész rövid prédikációs vázlatokat is ír.<sup>597</sup> Jegyzeteit 1538—1542 között írta.<sup>598</sup> Másik tulajdonos:<sup>599</sup> «Georgius bes(b?)rechi C. E. S. C. d.». (Canonicus Ecclesiae Strigoniensis Canonum doctor??)

**99. szám. Missale Strigoniense 1518.**<sup>600</sup> Nemzeti Múzeum, 1. példány. Fol. 110 és 111 között 4 leveles kézírásos toldalék.

**100. szám.** — — —<sup>601</sup> Nemzeti Múzeum, 2. példány. (Todorescu Kt.) Erősen rongyolt állapotban lévő, elül-hátul csonka példány. Semmiféle bejegyzés nincsen benne.

**101. szám.** — — —<sup>602</sup> Egyetemi Kt. (R. M. K. III. 74.) Bejegyzéseit három kéz írta. *I. kéz:* 1527—1528 között kizárólag családi természetű bejegyzéseket írt a könyvbe, nősüléséről, újránősüléséről, leányáról.<sup>603</sup> Talán nem tévedünk, ha a protestantizmus hatása alatt megnősült papot tételezünk föl írójának. A *II. kéz* egy följegyzést írt le.<sup>604</sup> A *III. kéz* írta a könyv végén levő kézírásos függelék. A végéről már Hubay közölt egy bejegyzést; e szerint a könyv 1602-ben került a leleszi premontrai könyvtár birtokába és nyilván a föloszlatáskor került 1786-ban az Egyetemi Kt.-ba.

**102. szám.** — — —<sup>605</sup> Tudományos Akadémia. A Hubay által közölt bejegyzés szerint 1594-ben kapta egy leleszi premontrai Tokajban. Ebből az következik, hogy valószínűleg a Felvidé-

<sup>596</sup> Fol. 87'.

<sup>597</sup> pl. fol. 133.

<sup>598</sup> Fol. 85: «1538. sabatho.» és fol. 171: «Sepe me seduxit pessimus liber. 1542.» Egyébként sokszor kiírja az évszámot.

<sup>599</sup> Címlapon.

<sup>600</sup> Hubay 22. szám, 62. l.

<sup>601</sup> Hubay művében ez a példány hiányzik.

<sup>602</sup> Hubay 22. szám, 62 l.

<sup>603</sup> L. Történeti följegyzések 1527 jún. 23., júl. 17., 1528 szept. 18., dec. 6.

<sup>604</sup> L. u. o. 1549 márc. 20.

<sup>605</sup> Hubay 22. szám, 62—63. l.

ken használták. 1594—1786 között Leleszen volt a könyv, s innen az Egyetemi Kt.-ba, a fölosztatott kolostori könyvtárak nagy gyűjtőhelyére került, miként a régi pecsét bizonyítja: «Biblioth. Reg. Scient. Vniversit. Hungaricae». Hogy hogyan került az Akadémiához, nem tudom.

**103. szám.** — — —<sup>606</sup> Esztergom, Főszékesegyházi Kt. Semmi bejegyzés nincsen benne.

**104. szám.** — — —<sup>607</sup> Szombathely, Ferences Kt. (A. XIV.) Tulajdonos: «Pro conuentu Sabariensi Ordinis Minorum». (XVII. század.) Teljes példány. Deszkára vont bőrkötés. Véleményem szerint valószínűleg Dunántúlon használták; így kerülhetett legyszerűbben Szombathelyre.

**105. szám.** — — — Szeged, Alsóváros ferences Kt. (E számok vannak beírva: 211 962. — 455. — 1705.) Csonka példány; hiányzik: egy számozatlan levél, 1. 2. 8. számozott levél. Egykorú kéz följegyezte az árát is: «floreis 2 et D 20».<sup>608</sup> Vaknyomásos, deszkára vont barna bőrkötés, rézesatok nyomaival. A hátulsó üres lapon szegedi ferencesek által 1525-ben írt saját búcsú-mise.<sup>609</sup> Kétségtelen, hogy kezdettől fogva Szegeden használták.

**106. szám.** Missale fratrum heremitarum Ord. divi Pauli heremite.<sup>610</sup> Nemzeti Múzeum, egyetlen ismeretes, csonka példány.

**107. szám.** Missale fratrum Heremitarum Ord. divi Pauli heremite 1514.<sup>611</sup> Nemzeti Múzeum.

**108. szám.** — — —<sup>612</sup> Egyetemi Kt. (R. M. K. III. 65.) A tulajdonosokra vonatkozó bejegyzésekből látjuk, hogy Niedernalteichben, Bajorországban és Marienthal-ban használták. Semmi más bejegyzés nincs.

**109. szám.** — — —<sup>613</sup> Egyetemi Kt. 2. példány. (R. M. K. III. 65.) Szintén a marienthali zárdáé volt 1616-ban.

**110. szám.** — — —<sup>614</sup> Tudományos Akadémia. Előzéklapon e bejegyzések: «Ransburg 15/5 899... Varju Elemér tulajdoná-

<sup>606</sup> Hubay 22. szám, 63. l.

<sup>607</sup> Hubay u. o.

<sup>608</sup> Első bekötési táblán.

<sup>609</sup> L. fönt, 58. jegyzet.

<sup>610</sup> Hubay 1. szám, 64. l.

<sup>611</sup> Hubay 2. szám, 65. l.

<sup>612</sup> Hubay u. o. 1).

<sup>613</sup> Hubay u. o., 2).

<sup>614</sup> Hubay u. o.

ból. 4 példány ösmeretes). Előtte : «Ára f. 350». Hátlapon : «Ára kötéssel 200 fr. o. é.». Majd : «900. 15/5 Ranschburg valde Rasum». Sajnos, teljesen tisztára mosott példány.

**111. szám.** — — —<sup>615</sup> Fővárosi Kt. Tulajdonosa : «Clari montis», azaz a híres ezenstochowai kolostor. Alatta :<sup>616</sup> «fr. Joannes Rawa 1529.». Hozzákötvé 5 leveles kézírásos függelék, melynek utolsó levelén körpecsét látható : «Ballagi Aladár gyűjteményéből». A függelék lengyel proprium.<sup>617</sup>

**112. szám.** — — — Esztergom, Főegyházmegyei Kt. (L. IV. 10. és Incun. XVI. II. 119.) Majdnem teljes példány. Vaknyomásos, deszkára vont barna bőrkötés. Te igitur lapján a fametszet kézzel kifestve. Hiányzik fol. 106. 127. 128. kézírással pótolva.

**113. szám.** — — — Szeged, Alsóvárosi ferences Kt. Majdnem teljes példány ; hiányzik fol. 307. 308. Préselt barna bőrkötés, fatáblákon, egykorú kötés, rézcsatok nyomaival. Tulajdonosa :<sup>618</sup> «Iste liber pro me niuerebla Bude emptus est Anno domini millesimo quingentesimo 20 feria secunda proxima post Dominicam inuocauit Etc. Queso autemmente deuota ut quisquis de isto legerit libro apud districensem (?) iudicem solacium michi sue oracionis impendat. Vale mi charissime».

**114. szám.** — — — Pesti ferences Kt. (24. 6. 18.) Csonka példány, elrongyolt címlap. Fametszeteit kifestették. Sok humanista glossza olvasható benne ; a XVI. század első felében az epistolák és evangéliumok latin szövegét javítgatja valaki. A kánonfametszetet kitépték ; épúgy fol. 172-t. Más bejegyzés nincsen.

**115. szám.** *Missale novum ord. fratrum Eremitarum Divi Pauli primi Eremitae. 1537.*<sup>619</sup> Nemzeti Múzeum. Semmiféle bejegyzés nincsen benne.

**116. szám.** — — — Fővárosi Kt. (B. 0941/343.) Egykorú, aranyozott nyomású, deszkára vont bőrkötés, rézcsatok nyomai. Hátsó táblán ez a beírás : «Langer 165 P.». XVI. századi tulajdonosa : «Missale istud a me fre Sta. Locinio fr. Albertus Boleslaviensis possidet dono oblatum Anno domini 1596. Mar. 12.». A helyre nézve fölvilágosítást adhat, hogy az A cunctis oratióba kétizben is közbeszúrja : «martino confessore atque pontifice», még-

<sup>615</sup> Hubay u. o.

<sup>616</sup> A címlapon.

<sup>617</sup> L. fönt, 194. jegyzet.

<sup>618</sup> Bekötési tábla belsején.

<sup>619</sup> Hubay 3. szám. 66 l.

pedig Sz. Ágoston és Remete Sz. Pál neve elé, tehát ez a kolostor védőszentje.

**117. szám. Missale predicatorum 1506.**<sup>620</sup> Gyöngyös, ferences Kt. (271. sz.) A kassai ferencesek tulajdonában volt a könyv a XVIII. században:<sup>621</sup> «Conventus Cassoviensis Ord. Minorum S. Francisci Reformatorum, A. 1773. nova theca donatus». Továbbá:<sup>622</sup> «Conventus Cassoviensis Ord. Min.». A címlapon más kéz írta: «Conv. Cassov. Ord. Min. Refor. SS. Salv. 1773.», az előző két jegyzet írója: Blahó Vince, kassai ferences ehhez is hozzáírja: «denuo compactum». A kötés minden kétséget kizáróan fr. Timotheus Boshardt ferences könyvkötő műve.<sup>623</sup> Felettébb érdekes kultúrtörténeti szempontból Blahónak ez a bejegyzése Jób próféta miséjénél: «contra morbum gallicum», a francia betegség ellen: «Hanc missam an. 1778. die 24. Oct. Cassoviae descripsit P. Vinc. Blaho pro D. Samuele Weszpremy Helv. conf. Medico Debreczinen. Qui eam petebat, tanquam institutam ad curandum morbum Gallicum». A könyvnek 4 leveles függeléke magyar domonkos által írt proprium<sup>624</sup>.

\* \* \*

A 118—141. szám a többi felhasznált liturgikus könyvnek (breviárium stb.) a jegyzéke.<sup>625</sup>

<sup>620</sup> Weale—Bohatta, Catalogus Missalium latini ritus, Londini 1930, nr. 1830.

<sup>621</sup> Fol. 28.

<sup>622</sup> Fol. 290.

<sup>623</sup> L. fönt, 460. jegyzet, teljesen azonos a kötés.

<sup>624</sup> L. fönt, 196. jegyzet.

<sup>625</sup> A bibliografiai utalások rövidítései, egyúttal jegyzéke a következő:  
B H. Bohatta, Bibliographie der Breviere 1501—1850, Leipzig 1937.  
Btk Gábrriel Asztrik, Breviárium-típusú kódexek, Budapest 1934, 45—51. számait idézem.

D Dankó József, Magyar bibliographiai érdekességek: az Ordinariások, MKönyvszemle, 1888, 105—139.

GW Gesamtkatalog der Wiegendrucke, V. Band, Leipzig 1932.

K Knauz Nándor, A magyar Egyház régi szokásai VIII. Breviáriumok 2. Nyomtatott breviáriumok MSion 1869, 737—745, 799—814, 879—882.

K II. Knauz Nándor, A magyar Egyház régi szokásai II. Régi szerkönyveink. Nyomtatott szerkönyvek, MSion 1867, 10—20, 81—82.

**118. szám. Breviarium Strigoniense 1484.**<sup>626</sup> Fővárosi Kt. XVII—XVIII. századi kötés, lemezpapírra vont szarvasbőr. Teljes példány. Sok helyen írtak be XV—XVI. századi írással a szentatyák sententiáiból. A példány azelőtt az esztergomi Főszékesegyházi Kt. tulajdona volt. Ez kétségtelenül megállapítható Knauz leírásából:<sup>627</sup> a nagyon jellegzetes beírások mind a Fővárosi Kt. ezen példányában olvashatók,<sup>628</sup> holott Knauz azokat az esztergomi L. II. 12. jelzetű példányból közli. Természetes, hogy Esztergomban manap nyoma sincsen ennek a könyvnek, hiszen jelenleg ez a Fővárosi Kt. tulajdona.

**119. szám. — — — Esztergomi Főszékesegyházi Kt. (L. I. 10. és Incun. XV. I. 140.)** Teljes példány, egykorú kötés, préselt, barna, deszkára vont bőrkötés; kézzel festett iniciálék. Tulajdonosáról és használati helyéről ezt tudjuk meg belőle: «Iste liber breuiarij est legatus ad cappellam sancti andree per honorabilem patrem dnum sigismundum presbiterum felicis memorie qui obiit feria sexta proxima post festum urbani. Vi. kalendas maij Anno dni M-o quadingentesimo octuagessimio quinto Ideo pecijt humilime omnes ex eo orantes ut iuges fundant pro eo preces ad dnm ihum xpum vt valeat consequi requiem sempiternam. amen. Anno 1485 etc.».

**120. szám. — — — Tudományos Akadémia.** Semmi bejegyzés nincs benne.

**121. szám. Breviarium Zagradiense 1505.** Pesti ferences Kt. (24. 5. 9.) Egykorú kötés, teljes példány. Unicum. Bejegyzés nincs benne.

**122. szám. Breviarium Strigoniense 1513.**<sup>629</sup> Esztergom, Fő-

P Petrik, Géza, Magyarország bibliographiája 1712—1860, I. Budapest 1888. II. 1890. III. 1891.

Sz Szabó Károly, Régi magyar könyvtár, I. Budapest 1879. II. 1885. III. 1896 és 1898.

R Ráth György, Nyomtatott szertartáskönyveink a római rituale behozataláig, MKönyvszemle 1891.

R II Ráth György, A Pannonhalmi Szent Benedek-rend nyomtatott imakönyvei a Brev. Monasticum behozatala előtt, Budapest 1894.

<sup>626</sup> Sz III, 9. K 737—741. GW nr. 5469. — Btk 4.

<sup>627</sup> K 740.

<sup>628</sup> 1544—1546. följegyzések a saskajárásról, I. Meteorológiai följegyzések. — Az 1526., 1529., 1530., 1532., 1541., 1543. évi történeti följegyzések.

<sup>629</sup> K 743—744. — Sz III, 184. — B 2755 nr.

székesegyházi Kt. (L. VI. 4.) Teljes példány, bőrkötés. Első táblán és előzéklapon XVII. századi írással az egyházatyák mondásai; és «Quare in Quadragesima de mane dicuntur vesperae».

**123. szám. Breviarium Strigoniense 1514.**<sup>630</sup> Esztergom, Főszékesegyházi Kt. (L. VI. 15.) Csonka példány, az eleje hiányzik.

**124. szám. Breviarium Strigoniense 1515.**<sup>631</sup> Esztergomi Főszékesegyházi Kt. (L. IV. 14.) Használat által elrongyolt példány, teljes, bőrkötés. Elülső bekötési táblán és 2 előzéklapon lényegtelen XVII. századi bejegyzések. Tulajdonos: <sup>632</sup> «Andreae Alesporini succentoris Eccleie Strigonien. 1608. et amicorum». Másik tulajdonos: <sup>633</sup> «S. Lazarus Succentor Eccl. Metr. Strig.»

**125. szám. Breviarium Strigoniense 1524.**<sup>634</sup> Esztergom, Főszékesegyházi Kt. (L. VI. 2.) Teljes példány, egykorú bőrkötés. Bejegyzéseiből világos, hogy Nyitrán használták.<sup>635</sup>

**126. szám. Breviarium Strigoniense 1558.**<sup>636</sup> Esztergom, Főszékesegyházi Kt. (L. VI. 6.) Bejegyzés nincs benne.

**127. szám. Breviarium O. S. B. de novo in monte Pannonie sancti Martini 1506.**<sup>637</sup> Pannonhalmi Központi Főkönyvtár. Beírva a táblára: «18. XI. 1903. an die Stiftsbibliothek St. Martinsberg überlassen Abt Willibald Hauthaler O. S. B.». Ez a salzburgi apát följegyzése. Elején 8 levélből álló toldalék, ezt Salzburgban írták a XVI—XVII. században, ahol a könyvet használták. A címlapon: «Frater Andreas Prunner de Ranshouere 1575.»

**128. szám. Breviarium ordinis eremitarum seti Pauli eremitae 1540.**<sup>638</sup> Fővárosi Kt. Egykorú, deszkára vont bőrkötés, aranyozott nyomással, rézcsatokkal. A címlapon: «Ex libris Conuen. Clari Montis Czesztochouiensis». Továbbá egy név: «F. Matheus Gothrauius A. D. 1699. 4. maij.»

**129. szám. Breviarium Romanum 1513.** (Páris, Thielman

<sup>630</sup> K 744—745. — Sz III, 195. — B 2756. — Btk 25.

<sup>631</sup> K 800—801. — Sz III, 206. — B 2757. — Btk 28.

<sup>632</sup> Címlapon.

<sup>633</sup> Hátsó bekötési táblán.

<sup>634</sup> K 803—804. — Sz III, 263. — B 2759.

<sup>635</sup> Pl. Történeti följegyzések 1504 júl. 18. 1621 szept. 10.

<sup>636</sup> K 805—806. — Sz III, 447. — B 2760.

<sup>637</sup> R 22—33. — Sz III, 140. — B 1021. — Btk 15. — Récsey Viktor, A pannonhalmi Főkönyvtár ősnymtatványai, 1905, 66.

<sup>638</sup> K 812. — Sz III, 329. — B 1515. — Hóman Bálint, Pálos breviariumok és missalék, a XV—XVI. századból, MKönyvszemle 1914, 300.

Keruer.<sup>639</sup> Pesti ferences Kt. (24. 6. 13.) Azért vettük fel a gyűjteménybe, mert egykorú kéz a kalendáriumot megmagyarította.<sup>640</sup> Tulajdonosa: <sup>641</sup> «In vsum fratris francisci chongradini conc (essum).» A «chongradini» szót valaki kivakarta és «zegedhini»-t írt helyébe oda. Csongrádi Ferenc 1546 táján élt, mert egy másik könyvben a neve ezzel az évszámmal fordul elő.<sup>642</sup>

**130. szám. Psalterium Strigoniense 1523.**<sup>643</sup> Esztergom, Főszékesegyházi Kt. (L. I. 8. — Incun. I. 128.) Egykorú, barna bőrkötés. Tulajdonos: «Eccle Strigoniensis 1571.». Bejegyzés nincs benne.

**131. szám. Ordinarius Strigoniensis 1505.**<sup>644</sup> Sárospatak, Főiskolai Kt. (SS 161.) Rongyos példány, címlap fele hiányzik és a végén is hiányos. Előzéklapján: «Accessit Bibliothecae Collegii Ref. S. Patakiensis a-o 1788. comparatum Leleszini notante Joh. Szombathy». Tehát Leleszen használták azelőtt.

**132. szám.** — — — Fővárosi Kt. (B 09411/103.) Tulajdonosa: <sup>645</sup> «Ex libris Ve(nerabilis) Capit. E(cclesiae) M(etropolitanae) Strig.». (XVI—XVII. századi írás.) Sok liturgikus jegyzetét már nem értékesíthettem.

**133. szám. Ordinarius Strigoniensis 1509.**<sup>646</sup> Kolozsvár, Erdélyi Múzeum. (R. M. K. 72. sz.) Teljes példány.

**134. szám. Ordinarium Strigoniense 1520.**<sup>647</sup> Gyöngyös, ferences Kt. (263. sz.) Nagyon értékes bejegyzésekkel. Tulajdonos, aki egyúttal jegyzeteket is írt: «Erasmi Cremonitiani sum emptum & 28 a-o 1. 5. 21.». Erasmus azonban csak két évig használta könyvét, mert utána mindjárt ezt olvassuk: <sup>648</sup> «fuit quondam Donatus D. Martino de Bartpha A-o 1523 in die Annunciationis Bte Marie virginis». Tehát Erasmus 1521—1523 között írta le a körmőcbányai sajátosságokat.

**135. szám.** — — — Eger, Főegyházmegyei Kt. (U. XIII. 43.)

<sup>639</sup> B nr. 44. — Btk 24.

<sup>640</sup> L. fönt, 199. jegyzék.

<sup>641</sup> Második címlap aljára beírva.

<sup>642</sup> Pesti ferences Kt. 24. 6. 21. Rob. Caracolus de Licio Opus de laudibus sanctorum, Venetiis (Arriuabenus) 1489., előzéklapján.

<sup>643</sup> K. 802—803. — Sz III, 259. — Btk 3.

<sup>644</sup> K II. 11—12. — Sz III, 134. — D 127 s.

<sup>645</sup> Utolsó folion.

<sup>646</sup> K II. 12—13. — Sz III, 165. — D 128.

<sup>647</sup> K II. 13—14, 10. sz. — Sz III, 238.) — D 134—135.

<sup>648</sup> A címlapon mindkettőt.

Teljes példány. Címlapon beírva: «Sum Stephani Szegedi Plebanitunc Parganiensis 1620. Et 1644 Giöngiösiensis».

**136. szám.** — — — Sárospatak, Főiskolai Kt. (SS 162.) Előzéklapon: «Accessit Bibliothecae Illustris Scholae Helv. Conf. add. Sarospatakiensis A-o 1788 Mense Junio, comparatum in auctione Lelesziensi, in ipsa Residentia Venr. quondam Conventus Lelesz. habitum. Notatum per me Joannem Szombathy Prof. m. p.». Mint colligatum együtt van vele XVI. századi kötésben egybekötve egy «Obsequiale seu Baptismale s'm chorum alme ecclesie Strigoniensis», azt azonban nem tudtam megállapítani, melyik kiadás. Bejegyzések nincsenek.

**137. szám. Agendarius liber Strigoniensis 1583.**<sup>645</sup> Szeged, Alsóvárosi ferences Kt. (211/950. — 445.) Bejegyzések nincsenek benne.

**138. szám. Agendarius Strigoniensis 1596.**<sup>650</sup> Gyöngyös, ferences Kt. (46. sz.) Címlapra: «Pro Conuentu Filekiensi». Teljes példány.

**139. szám. Obsequiale seu Baptismale sec. chorum alme Ecclesie Strigoniensis.** Gyöngyös, ferences Kt. (410. sz.) Évszámát nem tudom megállapítani. Sok bejegyzés van benne.

**140. szám. Obsequiale seu baptismale... Strigoniense.** Fővárosi Kt. (B 0941/153.) Szintén nem tudtam megállapítani kiadását. Teljesen üres.

**141. szám. Breviarium Strigoniense 1515.**<sup>651</sup> Keszthely, Fesztich Kt. (327. sz.) Hiányos példány; hiányzik fol. 1. 38—50. 305 az utolsó. A kalendárium tele van írva jegyzetekkel: az *I. kéz* 1539-ig írja a jegyzeteket; Fabritius azt gyanítja, hogy magister Adrianus Wolfhard törpényi plébános. A *II. kéz*: Stephanus Heltner, medgyesi születésű pap, ki 1539—1548 között írja bejegyzéseit. Tőle valók az 1514. 1517. 1521. 1528. évből való följegyzések is. A *III. kéz*: Vincentius Aurifabri muzsnai pap, ki azonban már lutheránus, a breviáriumot azonban föl-

<sup>649</sup> K II. 18—19, 14. sz. — Sz II, 178.

<sup>650</sup> K II. 20. 16. sz. — Sz II. 263.

<sup>651</sup> Azért került utolsó helyre, mert kutatásomnak befejeztével foglalkoztam csak ezzel a fontos darabbal. Rómer Flóris, A keszthelyi grófi kt-ban, Győri történelmi és régészeti füzetek, IV (1869) 440—444. — K. Fabritius, Aus alten Meßbüchern und Brevieren, Archiv des Vereins f. Siebenbürgische Landeskunde N. F. 10 (1872) 377—385, a történelmi följegyzéseket itt már közzétették.

jegyzései részére mégis használja az 1554—1559. évben. A *IV. kéz*: 1586—1588 között tisztán családi jellegű beírásokat eszközöl. Az *V. kéz*: 1620—1635 között ír és nagyszebeni evangélikus pap volt.

\* \* \*

Talán észreveszi az olvasó, hogy az ilyenfajta tanulmányhoz sok türelem kell: mind az olvasáshoz, mind az íráshoz, meg a kutatáshoz. Nem óhajtom egyetlen esetben sem a «felfedező» dicsőségét. Lényegében nem nagy dolgok rakódnak össze a magyar mult színes mozaikjává. Ha sikerült azonban bizonyítanom, hogy a magyar liturgiátörténetnek van mondanivalója nemzeti multunk megismerése terén, akkor elértem célomat, mert ez a tudat nekem: «requiritur et sufficit».

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár





# TARTALOM.

	Oldal
I. A magyar liturgiátörténet körébe vágó bejegyzések.....	7
1. A szentmisére vonatkozó bejegyzések .....	7
2. Az egyházi évről szóló bejegyzések .....	31
3. A szentségek és szentelmények liturgiájába tartozó bejegyzések .....	38
4. Kézírásos propriumok .....	49
5. Magán-imádságok .....	54
II. Az egyházzenére vonatkozó bejegyzések .....	58
1. A kórus énekét irányító feljegyzések .....	58
2. Liturgikus lectiók éneklési módja .....	60
3. Antifónák, himnuszok .....	61
4. Az intonálások hangjegyei .....	62
5. Szóló-énekek bejegyzései .....	64
III. Nemzeti nyelvű bejegyzések .....	68
1. Magyar nyelvű bejegyzések .....	68
2. Idegen nyelvű bejegyzések .....	73
IV. Történeti följegyzések .....	76
V. Meteorológiai följegyzések .....	91
VI. A földolgozott liturgikus nyomtatványok jegyzéke és leírása....	94
1—117. szám. Missalék jegyzéke .....	94
118—141. szám. Egyéb liturgikus nyomtatványok jegyzéke ....	117





## Az Orsz. Széchényi Könyvtár Kiadványai

című sorozatban eddig megjelent:

- I. **Hoffmann Edith:** A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának illuminált kéziratai.
- II. **Gárdonyi Albert:** Régi pesti könyvkereskedők.
- III. **Goriupp Alisz:** A Magyar Nemzeti Múzeum Hírlaposztálya fennállásának első félszázadában. 1884—1934.
- IV. **Iványi Béla:** Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon. 1331—1600.
- V. **Hubay Ilona:** Missalia Hungarica. Régi magyar misekönyvek.
- VI. **Trócsányi Zoltán:** A XVIII. század magyar nyomtatványainak meghatározása.
- VII. **Szarvasi Margit:** Magánkönyvtárak a XVIII. században.
- VIII. **Knieszsa István:** Cirillbetűs szláv szövegek nemzetközi tudományos átírása.
- IX. **Makkai László—M. Horváth Magda:** A magyar könyvgyűjtő kézikönyve.
- X. **Zolnai Klára:** Bibliographia Bibliothecae regis Mathiae Corvini. Mátyás király könyvtárának irodalma.
- XI. **Varjas Béla:** Balassa Bálint istenes énekeinek első kiadása.
- XII. **Joó Tibor:** Magyar nyelvű filozófiai kéziratok a Széchényi Könyvtárban.
- XIII. **Szemző Piroska:** A «Pester Zeitung».
- XIV. **Radó Polycarpus:** Index codicum manu scriptorum liturgicorum Regni Hungariae.
- XV. **Jávor Egon:** Az Orsz. Széchényi Könyvtár hét pozsonyi misszáléja.
- XVI. **Dezsényi Béla:** Sajtó és könyvészet.
- XVII. **Harsányi András:** Német könyvtárak.
- XVIII. **Szemző Piroska:** Peter J. N. Geiger és Heckenast Gusztáv.